ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻԱՑԵՔ

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

ՀԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ԱՄՍԱԳԻՐ

6

ՀՈՒՆԻՍ

ԵՐԵՎԱՆ • 1977

ՄԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻՆ

«Լենինյան ուղիով» ամսագրի խմբագրությունը խնդրում է հոդվածներ ուղարկելիս ճշտորեն պահպանել հետևյալ կանոնները. **տեսական բնույթի հոդվածները՝ 18 մեքենագրական էջից ոչ ավելի**, պրակտիկ աշխատանքը և առաջավոր փորձը լուսաբանող հոդվածները՝ 8—10, նամակներն ու թղթակցությունները՝ 4—6, գրախոսականները և մամուլի տեսությունները՝ 6—8 էջ։

Անդրկովկասի ու Հայաստանի հեղափոխական շարժման թեմաներով գրված և Հայաստանում մարքսիզմ-լենինիզմի տարածմանը նվիրված հոդվածները պետք է ունենան ռուսերեն ամփոփում՝ 8 տողի չափով։

Հոդվածները պետք է մեքենագրված լինեն երկու ինտերվալով, երկու օրինակից, հեղինակի կողմից ստորագրված, նշելով հեղինակի լրիվ անունը, հայրանունը և ազգանունը, հասցեն, աշխատանքի վայրն ու հեռախոսի համարը։ Խմբագրությանը հանձնված հոդվածներից մեկը պետք է լինի մեքենագրվածի առաջին օրինակը։ Հոդվածում անհրաժեշտ է ցույց տալ մեջբերումների և թվական տվյալների աղբյուրները։

Մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների, կուսակցության և սովետական պետության ղեկավարների, միջազգային բանվորական ու կոմունիստական շարժման ականավոր գործիչների աշխատություններից, պաշտոնական փաստաթղթերի ժողովածուներից վերցված քաղվածքները, վկայակոչումները պետք է լինեն երկերի հատորյակների կամ աշխատությունների հայերեն, իսկ եթե այդպիսիք չկան՝ ռուսերեն վերջին հրատարակությունից։

Տեսական և գիտական բնույթի հոդվածների վերջում պարտադիր է նշել օգտագործված աղբյուրների համառոտ ցանկը։

Սույն պահանջները խախտողների հոդվածները չեն տպագրվի։ Ներկայացված հոդվածն անհետևանք կմնա, եթե այն ամբողջովին կամ հատվածներով հրապարակված լինի մամուլի և ինֆորմացիայի որևէ օրգանում։

Խմբագրությանն ուղարկված հոդվածները չեն վերադարձվում։

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

6

ԼՈՒՅՍ Է ՏԵՍՆՈՒՄ 1922 Թ.

ՀՈՒՆԻՍ 1977

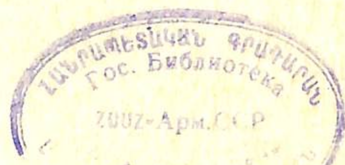
ИЗДАЕТСЯ С 1922 Г.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԿ-Ի ՏԵՍԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

«Ленинян угнов» («По ленинскому пути»)—теоретический и политический журнал ЦК КП Армении

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

СОДЕРЖАНИЕ

Ինֆորմացիոն հաղորդագրություն

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՊԼԵՆՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ

1977 թվականի մայիսի 24-ին տեղի ունեցավ Սովետական Միության կո-
մունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի պլենումը:
Պլենումը լսեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար, սահմանադրական
հանձնաժողովի նախագահ ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի զեկուցումը «Սովետական
Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միության Սահմանադրության նա-
խագծի մասին»:
Ընկ. Լ. Ի. Բրեժնևի զեկուցման շուրջ ծավալված մտքերի փոխանակու-
թյանը մասնակցեցին. Ուկրաինայի կոմկուսի Դոնեցկի մարզկոմի առաջին
քարտուղար ընկ. Բ. Վ. Կաչուրան, ՍՄԿԿ Պենզայի մարզկոմի առաջին քար-
տուղար ընկ. Լ. Բ. Երմինը, Ղազախստանի կոմկուսի Կոկչետավի մարզկոմի
առաջին քարտուղար ընկ. Ե. Ն. Աուելբեկովը, ՍՄԿԿ Կույբիշևի մարզկոմի
առաջին քարտուղար ընկ. Վ. Պ. Օրլովը, Ուզբեկստանի կոմկուսի Տաշքենդի
մարզկոմի առաջին քարտուղար ընկ. Մ. Մ. Մուսախանովը, ՍՄԿԿ Մոսկվայի
քաղկոմի առաջին քարտուղար ընկ. Վ. Վ. Գրիշինը, ՍՄԿԿ Լենինգրադի մարզ-
կոմի առաջին քարտուղար ընկ. Գ. Վ. Ռոմանովը, Ուկրաինայի կոմկուսի Կենտ-
կոմի առաջին քարտուղար ընկ. Վ. Վ. Շչերբիցկին:
ՍՄԿԿ Կենտկոմի պլենումը հիմնականում հավանություն տվեց սահմա-
նադրական հանձնաժողովի ներկայացրած ՍՍՀՄ Սահմանադրության նախա-
գծին և ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահությանը հանձնարարեց այն դնել
համաժողովրդական քննարկման:

Կենտկոմի պլենումն այդ հարցի առթիվ ընդունեց որոշում:

Կենտկոմի պլենումը լսեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի անդամ, ՍՄԿԿ Կենտկոմի քարտուղար ընկ. Մ. Ա. Սուսլովի հաղորդումը «ՍՍՀՄ պետական հիմնի մասին»: Պլենումը հավանություն տվեց ՍՍՀՄ պետական հիմնի տեքստին ու երաժշտական խմբագրմանը և այդ հարցը հանձնեց ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության քննարկմանը:

ՍՄԿԿ Կենտկոմի պլենումը քննության առավ նաև կազմակերպական հարցեր.

Պլենումը ընկ. Ն. Վ. Պոդգոռնուն ազատեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի անդամի պարտականություններից:

Պլենումը ՍՄԿԿ Կենտկոմի քարտուղար ընտրեց ընկ. Կ. Վ. Ռուսակովին:

Պլենումն ընկ. Կ. Ֆ. Կատուշևին ազատեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի քարտուղարի պարտականություններից՝ Տնտեսական փոխօգնության խորհրդում աշխատանքի անցնելու կապակցությամբ:

Դրանով Կենտկոմի պլենումն ավարտեց իր աշխատանքը:

ԸՆԿԵՐ Լ. Ի. ԲՐԵԺՆԵՎԻ ԶԵԿՈՒՅՑՈՒՄԸ

Հարգելի ընկերնե՛ր:

Մենք պետք է քննարկենք ՍՍՀՄ նոր Սահմանադրության նախագիծը: Քաղբյուրոն ուշադրությամբ ուսումնասիրել է այդ փաստաթուղթը և սկզբունքորեն հավանություն տվել դրան: Քանի որ դուք բոլորդ արդեն ծանոթ եք նախագծին, կանգ կառնեմ միայն մի քանի հանգուցային, սկզբունքային հարցերի վրա:

I.

Առաջին հարց. ինչո՞ւ հարկ եղավ ստեղծել նոր Սահմանադրություն:

Որովհետև, ընկերնե՛ր, չորս տասնամյակի ընթացքում մեր երկրում, մեր ամբողջ հասարակության մեջ տեղի են ունեցել խոր փոփոխություններ:

Երբ ընդունվում էր 1936 թվականի Սահմանադրությունը, մեզ մոտ ըստ էության նոր էր ավարտվել սոցիալիզմի հիմքերի ստեղծումը: Բոլորովին երիտասարդ էր և դեռ չէր ամրապնդվել կոլտնտեսային կարգը: Ժողովրդական տնտեսության տեխնիկական մակարդակը դեռ հեռու էր առավել զարգացած ինդուստրիալ երկրների մակարդակից: Կյանքի տարբեր բնագավառներում շարունակում էր զգացվել նախահեղափոխական ժամանակների ժառանգությունը:

Իսկ այժմ Սովետական Միությունում կառուցված է զարգացած, հասուն սոցիալիստական հասարակարգ: Խոշոր, սկզբունքային փոփոխությունները անդրադարձել են հասարակական կյանքի բոլոր կողմերի վրա:

Անճանաչելիորեն փոխվել է երկրի էկոնոմիկան: Նրանում անբաժանելիորեն տիրապետում է սոցիալիստական սեփականությունը: Ստեղծվել և հաջողությամբ գործում է ժողովրդատնտեսական միասնական, հզոր օրգանիզմ: Այն զարգանում է գիտատեխնիկական հեղափոխությունը սոցիալիստական կարգերի առավելությունների հետ զուգորդելու հիման վրա:

Փոխվել է նաև հասարակության սոցիալական դեմքը:

Այսօր մեր բանվոր դասակարգը կազմում է երկրի բնակչության երկու երրորդը: Դրանք տասնյակ միլիոնավոր կրթված, տեխնիկապես գրագետ, քաղաքականապես հասուն մարդիկ են: Նրանց աշխատանքն ավելի ու ավելի է մոտենում ինժեներատեխնիկական աշխատողների աշխատանքին: Զգալիորեն աճել է բանվորների հասարակական ակտիվությունը, նրանց մասնակցությունը պետության կառավարմանը:

Փոխվել է նաև գյուղացիությունը։ Ներկայիս կոլտնտեսականը ծնվել ու մեծացել է կոլտնտեսությունում, նրա հոգեբանությունը ձևավորվել է արդեն սոցիալիստական հիմքի վրա։ Նա կառավարում է ժամանակակից տեխնիկան։ Իսկ նրա կրթական մակարդակը, նրա ապրելակերպը հաճախ շատ քիչ են տարբերվում քաղաքայինից։

Հիրավի, ժողովրդական, սոցիալիստական է դարձել մտավորականությունը։ Ժողովրդի կուլտուրայի մակարդակի աճի և կոմունիստական շինարարության ասպարեզում գիտության դերի աննախընթաց աճի համեմատ մեծանում է նաև մտավորականության տեսակարար կշիռը մեր հասարակության կյանքում։

Մեզանում ոչ միայն իրավաբանական, այլև փաստական է դարձել ազգերի հավասարությունը։ Մեր բոլոր հանրապետությունները, այդ թվում նաև այն հանրապետությունները, որոնք նախկինում հետ էին մնում տնտեսական և կուլտուրական տեսակետից, այժմ հասել են զարգացման բարձր մակարդակի։ Միաժամանակ յուրաքանչյուր հանրապետության էկոնոմիկան դարձել է ժողովրդատնտեսական միասնական կոմպլեքսի անխզելի մասը։

Այդ բոլոր փոփոխությունների ընդհանուր հայտարարը սովետական հասարակության հարաճուն սոցիալական միատարրությունն է։ Է՛լ ավելի է ամրապնդվել բանվոր դասակարգի, կոլտնտեսային գյուղացիության և ժողովրդական մտավորականության անխախտ դաշինքը։ Հետզհետե ջնջվում են սոցիալական հիմնական խմբերի միջև եղած տարբերությունները։ Իրենց կյանքի բուն ընթացքով ավելի ու ավելի են մերձենում մեր երկրի բոլոր ազգերն ու ազգությունները։ Առաջացել է մարդկանց պատմական նոր հանրություն՝ սովետական ժողովուրդը։

Հասուն սոցիալիզմի կառուցման շնորհիվ, այն բանի շնորհիվ, որ բնակչության բոլոր խավերն անցել են բանվոր դասակարգի գաղափարաքաղաքական դիրքերը, որպես պրոլետարիատի դիկտատուրա ծնունդ առած մեծ պետությունը նույնպես վերաճել է համաժողովրդական պետության։

Երկրի կյանքի այդ բոլոր պրոցեսները ղեկավարել և ղեկավարում է կոմունիստական կուսակցությունը՝ մեր հասարակության ուղղություն տվող, կազմակերպող և մոբիլիզացնող ուժը՝ Հոկտեմբերի ժամանակներից մինչև մեր օրերը։ Այժմ ավելի ու ավելի բարդ ու բազմազան են դարձել այն խնդիրները, որ նրան հարկ է լինում լուծել։ Է՛լ ավելի պատասխանատու է դարձել նրա դերը, մեծացել են երկրի ներքին ամբողջ կյանքի և նրա արտաքին քաղաքականության վրա կուսակցության ուղղություն տվող ներգործության մասշտաբները։

Վերջապես, խիստ փոխվել են նաև Սովետական Միության միջազգային դրությունը, աշխարհի սոցիալ-քաղաքական ամբողջ պատկերը։

Վերջ է տրված ՍՍՀՄ-ի կապիտալիստական շրջապատմանը։ Սոցիալիզմը դարձել է համաշխարհային սիստեմ։ Ստեղծվել է սոցիալիստական հզոր դաշինք։ Էապես թուլացել են համաշխարհային կապիտալիզմի դիրքերը։ Նախկին գաղութների տեղում առաջացել են տասնյակ երիտասարդ պետություններ, որոնք հանդես են գալիս իմպերիալիզմի դեմ։ Անչափ մեծացել են մեր երկրի միջազգային հեղինակությունն ու ազդեցությունը։

Այդ ամենի շնորհիվ համաշխարհային ասպարեզում ուժերի դասավորությունը միանգամայն փոխվել է։ Ռեալ հնարավորություն է առաջացել կանխելու նոր համաշխարհային պատերազմը, այդպիսի պատերազմի ծագման սպառնալիքն արդեն զգալիորեն թուլացել է, թեև այդ իմաստով մենք դեռ մեծ աշխատանք պետք է կատարենք, դեռ համառ պայքար պետք է մղենք։

Հենվելով ձեռք բերվածի վրա, սովետական ժողովուրդը, կուսակցության ղեկավարությամբ, այժմ լուծում է նոր խնդիրներ՝ կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծման, սոցիալիստական հասարակական հարաբերու-

թյուններն աստիճանաբար կոմունիստականի վերափոխելու, մարդկանց կոմունիստական գիտակցականության ոգով դաստիարակելու խնդիրները։

Սրանք են, կարճ ասած, 1936 թվականից հետո մեր հասարակության մեջ, երկրի կյանքում տեղի ունեցած հիմնական փոփոխությունները։ Սրանք են ՍՍՀՄ նոր Սահմանադրության ստեղծման հիմնական պատճառները և նախադրյալները։

II.

Ընկերնե՛ր, նոր Սահմանադրության նախագիծը մեծ ու տևական աշխատանքի արգասիք է։ Նրա հիմքը կազմել են կուսակցության հստակ և կոնկրետ ցուցումները։ ՍՄԿԿ XXV համագումարին տրված Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ ասված էր. «Սահմանադրության նոր նախագծի մեջ, ըստ երևույթին, պետք է արտացոլել սոցիալիզմի մեծ հաղթանակները, վավերագրել սոցիալիստական կարգերի ոչ միայն ընդհանուր սկզբունքները, որոնք արտահայտում են մեր պետության դասակարգային էությունը, այլև զարգացած սոցիալիստական հասարակարգի, նրա քաղաքական կազմակերպության հիմնական գծերը»։ Նաև նշվեց, որ անհրաժեշտ է արտացոլել ժողովրդական տնտեսության ղեկավարման սկզբունքները, հասարակության հոգևոր կյանքում պետության դերը, սոցիալիստական դեմոկրատիայի հետագա զարգացումը։

Կուսակցության այս սկզբունքային դրույթները արտացոլված են նախագծում։

Աշխատելով նախագծի վրա, **մենք ամուր կերպով կանգնած ենք եղել հաջորդայնության հողի վրա։** Նախագծի մեջ պահպանվել և զարգացվել են սոցիալիստական տիպի Սահմանադրության՝ դեռևս Վ. Ի. Լենինի կողմից նախանշված, բնորոշ գծերը։

Վ. Ի. Լենինը, բոլշևիկների կուսակցությունը ելնում էին այն բանից, որ Սահմանադրությունը ոչ միայն իրավաբանական ակտ է, այլև կարևորագույն քաղաքական փաստաթուղթ։ Կուսակցությունը Սահմանադրությունը դիտում էր որպես հեղափոխության նվաճումների հաստատում և դրա հետ մեկտեղ որպես սոցիալիստական շինարարության հիմնական խնդիրների ու նպատակների հռչակում։

Այդպիսին էր ՌՍՖՍՀ 1918 թվականի մեր առաջին Սահմանադրությունը, որը ամրապնդեց Հոկտեմբերի նվաճումները և սահմանեց սովետական պետության՝ որպես պրոլետարիատի դիկտատուրայի պետության, դասակարգային էությունը։

Այդպիսին էր նաև ՍՍՀՄ 1924 թվականի Սահմանադրությունը, որը սահմանեց միութենական սոցիալիստական պետության կազմավորման սկզբունքները։

1936 թվականի Սահմանադրությունը օրենսդրականորեն վավերացրեց ՍՍՀՄ-ում սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունների հաղթանակը և դրան համապատասխանեցրեց իշխանության ու կառավարման մարմինների ամբողջ սիստեմը, ինչպես նաև ընտրությունների կարգը։ Հասարակության զարգացման այն ժամանակ մշակված սահմանադրական շրջանակները դիմացել են ժամանակի քննությանը։

Նոր նախագծում պահպանված են ներկայումս գործող Սահմանադրության սկզբունքային շատ դրույթներ, քանի որ դրանք շարունակում են համապատասխանել մեր կարգի էությանը, մեր զարգացման բնույթին։

Այսպիսով, նոր Սահմանադրության նախագիծը մի կողմից ընդհանրացնում է սովետական պատմության սահմանադրական ամբողջ փորձը, իսկ մյուս կողմից՝ այդ փորձը հարստացնում նոր բովանդակությամբ, որը համապատասխանում է արդի դարաշրջանի պահանջներին։

Նախագիծը հենվում է նաև սովետական օրենսդրության արդեն իրակա-
նացված նորացման ու կատարելագործման վրա և ասես պսակավորում է այն
ամենը, ինչ արվել է այդ ուղղությամբ:
Իսկ վերջին տարիներս անչափ շատ բան է արվել: Ուժի մեջ են մտել
օրենսդրության միութենական հիմունքները և իրավունքի կարևորագույն
ճյուղերի մեծ մասին վերաբերող հանրապետական օրենսգրքերը: Այժմ մեզ
մոտ կան արդյունաբերական ձեռնարկության և արտադրական միավորման
կանոնադրություններ, կոլտնտեսության նոր կանոնադրություն: Ընդունված
են նոր օրենքներ առողջապահության, ժողովրդական կրթության, կենսաթո-
շակային ապահովության, բնական միջավայրի պահպանության մասին: Հըս-
տակորեն սահմանված են տեղական սովետների իրավունքներն ու պարտա-
կանությունները: Կարգավորված է դեպուտատների ստատուսը: Այս բոլոր
օրենսդրական ակտերը հաշվի են առնված նախագծում, դարձել են ասես այն
աղյուսները, որոնցով կազմավորվում են նոր Սահմանադրության շատ հոդ-
վածներ:
Եվս մեկ էական մոմենտ: Նախագիծը պատրաստելիս օգտագործվել է
եղբայրական սոցիալիստական երկրների սահմանադրական զարգացման
փորձը: 70-ական թվականներին Բուլղարիայում, ԳԴՀ--ում, Կուբայում և սո-
ցիալիզմի մի քանի ուրիշ երկրներում ընդունվեցին նոր սահմանադրություն-
ներ: Դրանցում կան մի շարք դրույթներ, որոնք հետաքրքրություն են ներ-
կայացնում մեզ համար: Եվ դրանք անուշադրության չեն մատնվել:
Մի խոսքով, ընկերներ, նոր Սահմանադրությունը կառուցվում է գործնա-
կան և տեսական ամուր հիմքի վրա: Դա է, քաղբյուրոյի կարծիքով, նրա կա-
յունության, սովետական հասարակության հետագա առաջընթացի վրա նրա
ակտիվ ներգործության գրավականը:

III.

Այժմ նոր Սահմանադրության նախագծի բովանդակության գլխավոր
գծերի մասին:
Նախ և առաջ պետք է նշել, որ նախագծի մեջ տրված է կոմունիստական
կուսակցության ղեկավար և ուղղություն տվող դերի ծավալուն բնութագիրը,
հստակորեն արտացոլված է մեր կուսակցության իսկական տեղը սովետական
հասարակության ու պետության մեջ: Ի տարբերություն 1936 թվականի
Սահմանադրության, այդ մասին ասված է ավելի լայն, հատուկ հոդվածում:
Նոր Սահմանադրության նախագծում նաև նշված է, որ ՍՍՀՄ-ում ստեղծ-
ված է զարգացած սոցիալիստական հասարակարգ և որ սովետական պետու-
թյան գերագույն նպատակը կոմունիզմի կառուցումն է: Ընդգծված է, որ մեր
պետությունը համաժողովրդական է, արտահայտում է երկրի բանվոր դասա-
կարգի, գյուղացիության ու մտավորականության, բոլոր ազգերի և ազգու-
թյունների կամքն ու շահերը: Այդ կապակցությամբ առաջարկվում է մեր
սովետները անվանել ժողովրդական դեպուտատների սովետներ:
Նախագծում պահպանված է այն սկզբունքային դրույթը, որ ՍՍՀՄ-ի
սոցիա-
տնտեսական սիստեմի հիմքը կազմում է արտադրության միջոցների սոցիա-
լիստական սեփականությունը: Դրա հետ մեկտեղ առաջարկվում է նոր
Սահմանադրության մեջ կատարել բուն կյանքի կողմից թելադրված որոշ
ճշգրտումներ: Սեփականության պետական և կոլտնտեսային-կոոպերատիվ
ձևերի հետ մեկտեղ այժմ հիշատակված է նաև արհմիութենական և մյուս
հասարակական կազմակերպությունների սեփականությունը:
Ընդհանուր առմամբ կարելի է ասել, որ այն նորի գլխավոր ուղղությու-
նը, որ բովանդակում է նախագիծը, սոցիալիստական դեմոկրատիայի ընդ-
լայնումն ու խորացումն է:

Նախ և առաջ հետագա զարգացում են ստանում սովետների ձևավորման
և նրանց գործունեության դեմոկրատական սկզբունքները: Նախատեսված է
ուժեղացնել նրանց դերը հասարակության կյանքի կարևորագույն հարցերի
լուծման գործում:
ՍՍՀՄ Գերագույն սովետը, ինչպես ասված է 106-րդ հոդվածում, իրա-
վազոր է լուծելու ՍՍՀ Միության իրավասությանը վերապահված բոլոր հար-
ցերը: Տեղական սովետները լուծում են ոչ միայն տեղական նշանակության
բոլոր հարցերը, այլև իրենց իրավունքների սահմաններում վերահսկում ու
կոորդինացնում իրենց տերիտորիայում գտնվող բոլոր կազմակերպություն-
ների գործունեությունը: Հատկապես ընդգծված է գործադիր և կարգադրիչ
մարմինների նկատմամբ, կազմակերպությունների և պաշտոնատար անձանց
գործունեության նկատմամբ սովետների վերահսկողության սիստեմատիկ
բնույթը:
Գերագույն սովետի լիազորությունների ժամկետը հասցվում է հինգ
տարվա և տեղական սովետներինը՝ երկուսուկես տարվա: Այդ նույն ժամկետ-
ներում կանցկացվեն դատարանների ընտրությունները:
Նախագծում սահմանված են մասսաների հետ սովետների և նրանց դե-
պուտատների կապերի ամրապնդման գլխավոր ուղիները: Նրանք պարտա-
վոր են բնակչությանը կանոնավոր կերպով տեղյակ պահել իրենց գործու-
նեության մասին, հաշվետու լինել իրենց ընտրողների առջև, հանգամանորեն
քննարկել աշխատավորների ամեն մի առաջարկություն:
Դուք գիտեք, ընկերներ, որ մեզ մոտ հինգ տարի առաջ կարևոր օրենք
ընդունվեց սովետների դեպուտատների ստատուսի մասին: Դեպուտատների
դերը է՛լ ավելի բարձրացնելու համար այդ օրենքով նրանց տրվող հիմնական
լիազորություններն այժմ մտցված են նաև Սահմանադրության նախագծի
տեքստի մեջ:
Նոր մոմենտ է մտցվում նաև ընտրական սիստեմի մեջ: Եթե ներկայիս
Սահմանադրությամբ ՍՍՀՄ Գերագույն սովետում ընտրվելու իրավունք ունեին
միայն 23 տարեկան դարձած անձինք, իսկ միութենական հանրապետություն-
ների գերագույն սովետներում՝ 21 տարեկան դարձած անձինք, ապա այժմ
առաջարկվում է այդպիսի հնարավորություն ընձեռել 18 տարեկան բոլոր
քաղաքացիներին: Դա երիտասարդության նկատմամբ մեր հասարակության
հոգատարության, նրա նկատմամբ վստահության ռեալ դրսևորումն է:
Նախագծում լայնորեն արտացոլված է այն կարևոր դերը, որ երկրի կյան-
քում խաղում են արհմիությունները, կոմերիտմիությունը, կոոպերատիվ և
մյուս մասսայական հասարակական կազմակերպությունները: Նրանց իրա-
վունք է տրվում մասնակցելու քաղաքական, տնտեսական, սոցիալ-կուլտուրա-
կան հարցերի լուծմանը, տրվում է օրենսդրական նախաձեռնության իրա-
վունք: Դրանով իսկ կրկին ընդգծվում է, որ համաժողովրդական պետությու-
նը հաշվի է առնում բնակչության բոլոր սոցիալական խավերի և խմբերի շա-
հերը:
Սահմանադրության նախագծում դրույթ է մտցված նաև աշխատավորու-
թյան կոլեկտիվների դերի մասին: Դա համապատասխանում է մեր կուսակ-
ցության սկզբունքային գծին, այն նշանակությանը, որ կուսակցությունը տա-
լիս է արտադրության կառավարման դեմոկրատական հիմունքների զարգաց-
մանը:
Զարգացած սոցիալիզմի կառուցումը մեզ թույլ է տալիս գործնականում
կատարելագործել հիմնական օրենքի՝ սովետական քաղաքացիների իրա-
վունքների վերաբերյալ դրույթները: «Յուրաքանչյուրի ազատ զարգացումը
բոլորի ազատ զարգացման պայմանն է»՝ «Կոմունիստական մանիֆեստի»
այս նշանավոր խոսքերը փաստորեն դարձել են մեր պետության արմատա-
կան սկզբունքը: Եվ դա վավերացված է նախագծում:
Մի հատուկ բաժնում հռչակվում է սովետական քաղաքացիների իրավա-
հավասարության ընդհանուր սկզբունքը: Բացի դրանից, ամենայն պարզու-
թյամբ վավերագրվում են սոցիալիզմի նվաճումներն այնպիսի կարևոր

ոլորտներում, ինչպիսիք են տղամարդկանց հետ կանանց հավասար իրավունքների ապահովումը, քաղաքացիների իրավահավասարությունը՝ անկախ նրանց ազգային և ռասայական պատկանելությունից։

Հայտնի է, որ այժմ գործող Սահմանադրության մեջ նույնպես նախատեսված է սոցիալ-տնտեսական իրավունքների լայն կոմպլեքս, որոնք շոշափում են մարդկանց կյանքի բուն հիմքերը։ Բայց մենք լավ գիտենք, թե ինչպես է խորացել դրանց բովանդակությունը, այժմ որքան ավելի հարուստ և ծանրակշիռ են դրանց ընձեռած նյութական երաշխիքները։ Այս ամենը արտացոլված է նոր Սահմանադրության նախագծում։ Եթե, օրինակ, նախկինում խոսվում էր աշխատանքի իրավունքի մասին, ապա այժմ դա լրացվում է պրոֆեսիայի, զբաղմունքների ու աշխատանքի տեսակի ընտրության իրավունքով՝ քաղաքացու կոչմանը, ընդունակություններին, պրոֆեսիոնալ պատրաստությանը և կրթությանը համապատասխան, ինչպես նաև, որ պակաս կարևոր չէ, հաշվի առնելով հասարակական պահանջմունքները։

Այնուհետև, եթե 1936 թվականի Սահմանադրության մեջ խոսվում է հիվանդության դեպքում և աշխատունակությունը կորցնելիս նյութական ապահովության իրավունքի մասին, ապա այժմ հարցը դրվում է ավելի լայնորեն, սովետական մարդկանց համար երաշխավորվում է առողջության պահպանման իրավունք։

Եթե կրթության իրավունքի մասին խոսվում էր ընդհանուր ձևով, ապա այժմ խոսքը վերաբերում է ընդհանուր պարտադիր միջնակարգ կրթությանը, պրոֆեսիոնալ տեխնիկական և բարձրագույն կրթության լայն զարգացմանը։

Նախագծում ասված է նաև սովետական քաղաքացիների այնպիսի իրավունքի մասին, որը գրված չէ այժմյան Սահմանադրության մեջ։ Ես նկատի ունեմ բնակարանի իրավունքը, որն ավելի ու ավելի լրիվ է ապահովվելու բնակարանային շինարարության ծրագրի իրականացման համեմատ, ինչպես նաև կոոպերատիվ և անհատական բնակարանային շինարարությանը պետության կողմից աջակցելու միջոցով։ Մեր նոր Սահմանադրությունը աշխարհում առաջիններից մեկը կհռչակի մարդու համար այդ կենսականորեն կարևոր իրավունքը։

Նախագծում զգալիորեն ավելի լրիվ են ձևակերպված ՍՍՀՄ քաղաքացիների քաղաքական իրավունքները և ազատությունները:

Հռչակվում է պետական ու հասարակական գործերի կառավարմանը մասնակցելու յուրաքանչյուր սովետական քաղաքացու իրավունքը և մատնանշվում են այդպիսի մասնակցության կոնկրետ ձևերը։

Լրիվ ծավալով հաստատված է նաև գործող Սահմանադրության մեջ գրված խոսքի, մամուլի, ժողովների, միտինգների, փողոցային երթերի և ցույցերի ազատությունը։ Անհատի իրավունքների սահմանադրական երաշխիքների զգալի լրացումը կդառնան պետական և հասարակական մարմիններում առաջարկություններ մտցնելու, աշխատանքում եղած թերությունները քննադատելու, պաշտոնատար անձանց գործողությունները դատարանում գանգատարկելու քաղաքացիների իրավունքը, ինչպես նաև կյանքի և առողջության, ունեցվածքի և անձնական ազատության, պատվի և արժանապատվության վրա կատարվող ոտնձգություններից դատական պաշտպանության իրավունքը։

Անշուշտ, ընկերներ, Սահմանադրության նախագիծը ելնում է այն բանից, որ քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները չեն կարող և չպետք է օգտագործվեն մեր հասարակարգի դեմ, ի վնաս սովետական ժողովրդի շահերի։ Ուստի նախագծում ուղղակի ասվում է, օրինակ, որ քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների օգտագործումը չպետք է վնաս հասցնի հասարակության և պետության շահերին, մյուս քաղաքացիների իրավունքներին, որ քաղաքական ազատությունները տրամադրվում են աշխատավորների շահերին համապատասխան և սոցիալիստական կարգերի ամրապնդման նպատակներով։

Հարկավոր է, որ յուրաքանչյուր սովետական մարդ պարզ գիտակցի, որ իր իրավունքների գլխավոր երաշխիքը, վերջին հաշվով, հայրենիքի հզորությունն ու բարգավաճումն է։ Իսկ դրա համար յուրաքանչյուր քաղաքացի պետք է զգա՛ իր պատասխանատվությունը հասարակության հանդեպ, բարեխղճորեն կատարի իր պարտքը պետության հանդեպ, ժողովրդի հանդեպ։

Ուստի Սահմանադրության նախագծում ընդգծված է ազնվորեն և բարեխղճորեն աշխատելու, հայրենիքը պաշտպանելու քաղաքացու պարտականությունը։

Առաջին անգամ սահմանադրական պահանջի բնույթ են ընդունում նաև սովետական պետության շահերը պահպանելու, նրա հզորության ու հեղինակության ամրապնդմանը նպաստելու, հասարակական կարգի պահպանմանը լստ ամենայնի աջակցելու, պետական ու հասարակական ունեցվածքի հափշտակումների ու շռայլումների դեմ պայքարելու, բնությունը և նրա հարստությունները պահպանելու, կուլտուրական արժեքների պահպանման մասին հոգալու պարտականությունները։ Նախագիծը քաղաքացիներին նաև պարտավորեցնում է՝ հոգալ երեխաների դաստիարակության մասին, նրանց մեծացնել որպես սոցիալիստական հասարակության արժանավոր անդամներ։

Նախագծի «Սոցիալական զարգացումը և կուլտուրան» հատուկ գլխում ասվում է, որ պետությունը հոգում է կրթության, գիտության ու արվեստի զարգացման մասին, քաղաքացիների աշխատանքի պայմանների բարելավման, նրանց եկամուտների մակարդակի բարձրացման մասին, սպառման հանրային ֆոնդերի աճի և արդարացի բաշխման մասին։

Այստեղ էլ նշված է, որ պետությունը նպաստում է դեպի կոմունիզմ մեր ուղու այնպիսի կարևորագույն բնագծերի նվաճմանը, ինչպիսիք են քաղաքի և գյուղի, մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի միջև եղած էական տարբերությունների վերացումը, հասարակության սոցիալական միատարրության ուժեղացումը։

Նոր Սահմանադրության նախագծում նաև իր հատուկ արտահայտությունն է գտել սոցիալիստական օրինականության և իրավակարգի հետագա ամրապնդումը:

Մենք գիտենք, ընկերներ, որ այժմ գործող Սահմանադրության ընդունումից հետո առանձին տարիներ մռայլվեցին ապօրինի բռնություններով, սոցիալիստական դեմոկրատիայի սկզբունքների, կուսակցական և պետական կյանքի լենինյան նորմերի խախտումներով։ Դա արվում էր հակառակ սահմանադրական դրույթների։ Կուսակցությունը վճռականորեն դատապարտեց նման պրակտիկան, և այն երբեք չպետք է կրկնվի։

Հայտնի է, թե մեր Կենտրոնական կոմիտեն, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետը և սովետական կառավարությունը ինչպիսի մեծ աշխատանք են կատարել սովետական օրենքները կատարելագործելու, քաղաքացիների իրավունքների ամեն տեսակ խախտումների, իշխանության չարաշահումների, բյուրոկրատական խեղաթյուրումների դեմ հաստատուն երաշխիքներ ստեղծելու նպատակով։ Ասես ընդհանրացնելով այդ բոլոր երաշխիքները, նախագիծն ընդգծում է, որ Սահմանադրության և օրենքների կիրառումը դարձվում է պետության բոլոր մարմինների և պաշտոնատար անձանց, հասարակական կազմակերպությունների ու քաղաքացիների պարտականությունը։

Ընկերնե՛ր։ Սովետական Միությունը բազմազգ պետություն է: Փորձը ցույց է տվել, որ ՍՍՀՄ ֆեդերատիվ կառուցվածքի հիմնական գծերն իրենց լիովին արդարացրել են։ Ուստի հարկ չկա որևէ սկզբունքային փոփոխություն մտցնելու սովետական սոցիալիստական ֆեդերացիայի ձևերի մեջ։

Նախագծում, ինչպես որ 1936 թվականի Սահմանադրության մեջ, նըշվում է, որ միութենական հանրապետությունների սուվերեն իրավունքները պահպանվում են ՍՍՀ Միության կողմից։ Մնում են նաև այդ իրավունքների երաշխիքները։ Ավելին, դրանց ավելացվում են նորերը, ինչպես, օրինակ, այն, որ հանրապետությունները իրավունք ունեն մասնակցելու միութենական մարմինների կողմից այն հարցերի լուծմանը, որոնք վերապահված են ՍՍՀ Միության իրավասությանը։ Վավերագրվում է ՍՍՀՄ Գերագույն սովետում օրենսդրական նախաձեռնություն ցուցաբերելու՝ միութենական հանրապե-

տությունների իրավունքը, ի դեմս նրանց պետական իշխանության բարձրա-
գույն մարմինների։

Մյուս կողմից, ՍՍՀՄ ազգերի և ազգությունների հարաճուն մերձեցումը
թելադրում է պետության միութենական հիմունքներն ամրապնդելու անհրա-
ժեշտությունը։ Դա արտացոլված է նաև ՍՍՀՄ-ի՝ որպես միասնական միութե-
նական բազմազգ պետության, բուն սահմանման մեջ (հոդված 69)։ Ընդհա-
նուր միութենական հիմունքների ամրապնդումը արտացոլված է նաև նախա-
գծի մի քանի այլ դրույթներում։

Նախագծում ամբողջությամբ վերցրած ազգային-պետական կառուցվածք-
քի հարցերի լուծումը ապահովում է մեր բազմազգ միության ընդհանուր շա-
հերի և այն կազմող հանրապետություններից յուրաքանչյուրի շահերի իրոք
դեմոկրատական զուգակցումը, ապահովում է մեր երկրի բոլոր ազգերի և
ազգությունների համակողմանի բարգավաճումն ու անշեղ մերձեցումը։

Նախագիծն արտացոլում է Մեր ժողովրդական տնտեսության զարգաց-
ման նոր փուլը։ Նրանում նշված է, որ ՍՍՀՄ էկոնոմիկան դարձել է միաս-
նական ժողովրդատնտեսական կոմպլեքս, որն ընդգրկում է երկրի տերիտո-
րիայում հանրային արտադրության, բաշխման ու փոխանակման բոլոր
օղակները։

Վավերագրված է նաև սոցիալիստական էկոնոմիկայի մի այնպիսի կա-
րևոր հիմունք, ինչպիսին պլանային կենտրոնացված ղեկավարության զու-
գակցումն է ձեռնարկությունների ու միավորումների տնտեսական ինքնու-
րույնության և նախաձեռնության հետ։

Սահմանադրության նախագծում ճշգրտված են կենտրոնական և տեղա-
կան պետական մարմինների, մինիստրությունների ու գերատեսչությունների
լիազորությունները։ Ի տարբերություն ներկայումս գործող Սահմանադրու-
թյան, նախագծում տրված չէ միութենական և միութենական-հանրապետա-
կան մինիստրությունների ու գերատեսչությունների ցանկը։ Հաշվի առնելով,
որ, ինչպես ցույց է տվել փորձը, դրանց կազմը ժամանակ առ ժամանակ
փոխվում է, առավել հարմար համարվեց այդ ցանկը զետեղել ՍՍՀՄ Մի-
նիստրների սովետի մասին հատուկ օրենքում, որի ընդունումը նախատես-
վում է Սահմանադրության նախագծի 135-րդ հոդվածով։

Ընկերնե՛ր։ Սովետական Միության միջազգային դրության մեջ տեղի
ունեցած արմատական փոփոխությունները, համաշխարհային քաղաքակա-
նության մեջ նրա ազդեցության հսկայական աճը, մեր զարգացման ներքին
ու արտաքին գործոնների փոխադարձ սերտ կապը անհրաժեշտ դարձրին
Սահմանադրության նախագծում հատուկ գլուխ մտցնել ՍՍՀՄ արտաքին քա-
ղաքականության մասին։ Այդպիսի գլուխ առաջին անգամ է մտցվում Սահ-
մանադրության մեջ։

Նրանում ասվում է, որ սովետական պետությունը հետևողականորեն վա-
րում է խաղաղության լենինյան քաղաքականություն, հանդես գալիս ժողո-
վուրդների անվտանգության ամրապնդման և միջազգային լայն համագոր-
ծակցության օգտին։ ՍՍՀՄ արտաքին քաղաքականությունը նպատակամղված
է ՍՍՀՄ-ում կոմունիզմի կառուցման միջազգային բարենպաստ պայմանների
ապահովմանը, համաշխարհային սոցիալիզմի դիրքերի ամրապնդմանը, ազ-
գային ազատագրության և սոցիալական առաջադիմության համար ժողո-
վուրդների պայքարի պաշտպանությանը, ագրեսիվ պատերազմների կանխ-
մանը և տարբեր սոցիալական կարգ ունեցող պետությունների խաղաղ գո-
յակցության սկզբունքի հետևողական իրականացմանը։ Սահմանադրության
մեջ առաջին անգամ պարզ կասվի, որ Սովետական Միությունը սոցիալիզմի
համաշխարհային սիստեմի, սոցիալիստական դաշինքի բաղկացուցիչ մասն
է։ Նա սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի հիման վրա զարգացնում և
ամրապնդում է բարեկամությունը, համագործակցությունն ու ընկերական
փոխօգնությունը սոցիալիզմի երկրների հետ։

Առաջին անգամ մտցված է նաև հատուկ գլուխ սոցիալիստական հայ-
րենիքի պաշտպանության մասին։ Բացի այդ, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նա-
խագահության իրավասությանն է վերապահված նաև կազմել երկրի պաշտ-
պանության խորհուրդ և հաստատել նրա կազմը։

Սրանք են, կարճ ասած, այն գլխավոր մոմենտները, որոնք բնութագրում
են ՍՍՀՄ նոր Սահմանադրության նախագծի բովանդակությունը։

IV.

Այժմ թույլ տվեք անդրադառնալ այն խնդիրներին, որ մեր առջև կկանգ-
նեն նոր Սահմանադրության կենսագործման կապակցությամբ, այն նշանա-
կությանը, որ դրա ընդունումը կունենա մեր երկրի զարգացման համար,
միջազգային ասպարեզում սոցիալիզմի, խաղաղության և առաջադիմության
ուժերի դիրքերի ամրապնդման համար։

Նախ՝ Երկրի ներքին կյանքի համար նոր Սահմանադրության նշանակու-
թյան մասին։

Նրա դրույթների իրականացումը պետք է որակապես նոր մակարդակի
բարձրացնի մեր պետական և տնտեսական գործունեությունը, իշխանության
և կառավարման մարմինների ողջ աշխատանքը։

Խոսքը նախ և առաջ վերաբերում է ընտրովի մարմինների՝ սովետների
լայն լիազորությունների առավել արդյունավետ իրագործմանը։ Պետք է լիո-
վին օգտագործվեն այն հսկայական հնարավորությունները, որոնք ունի դե-
պուտատների՝ բնակչության բոլոր խավերի, բոլոր պրոֆեսիաների, բոլոր
ազգությունների դեպուտատների, երկու միլիոնանոց բանակը։ Սովետական
իշխանության այդ հզոր կոլեկտիվ ուղեղը լուծում է և կլուծի ավելի ու ավելի
բարդ ու բազմազան խնդիրներ։ Նա կարող է և պետք է իրականացնի ամենա-
ներգործուն վերահսկողությունը բոլոր աստիճանների գործադիր մարմինների
աշխատանքի նկատմամբ։

Շատ բան պետք է արվի օրենսդրության բնագավառում։ Սահմանադրու-
թյան հիման վրա պետք է մշակվեն միութենական օրենքներ ընտրություննե-
րի մասին, Գերագույն սովետի աշխատակարգը, օրենք Մինիստրների սովե-
տի մասին, կարգավորվեն երկրամասային, մարզային և օկրուգային սովետ-
ների, մինիստրությունների ու գերատեսչությունների լիազորությունները։
Հարկ կլինի, առանց ժամանակ կորցնելու, մշակել և հաստատել միութենա-
կան ու ինքնավար հանրապետությունների նոր սահմանադրությունները։
ՍՍՀՄ նոր Սահմանադրությունը կդառնա սովետական պետության օրենք-
ների հավաքածուի միջուկը, որի կազմումն սկսված է ՍՄԿԿ XXV համագու-
մարի որոշումներին համապատասխան։

Միևնույն ժամանակ նոր Սահմանադրությունը պետք է հանգեցնի այն
բոլոր մարմինների աշխատանքի զգալի բարելավմանը, որոնց վրա է դրված
սովետական օրենքների պահանջների խստիվ կիրառման ապահովումը։ Խոսքս
դատախազության, դատարանի, արբիտրաժի, մյուս վարչական մարմինների,
ժողովրդական վերահսկողության մասին է։ Կուսակցությունը այդ բոլոր մար-
միններից սպասում է ավելի մեծ նախաձեռնություն, սկզբունքայնություն,
անհաշտվողականություն սովետական իրավակարգի ամեն տեսակի խախ-
տումների դեմ մղվող պայքարում։

Շատ կարևոր է, որ նախագծում ցույց են տրված սոցիալիստական
տնտեսավարման ամբողջ սիստեմի, պլանային մարմինների և էկոնոմիկայի
ու կուլտուրայի կառավարման մյուս մարմինների ողջ աշխատանքի մշտա-
կան կատարելագործման հնարավորությունները։ Նրանց հիմնական ֆունկ-
ցիաները որոշված են Սահմանադրությամբ։ Հարկավոր է, որ դրանք կատար-
վեն լիովին ու հստակորեն, որպեսզի բարձրանա յուրաքանչյուր մարմնի,
յուրաքանչյուր պաշտոնատար անձի պատասխանատվությունը։

Թե՛ բոլոր աստիճանների սովետները, թե՛ կառավարությունը, թե՛ մի-

նիստրությունների ու գերատեսչությունները և թե տեղական սովետների գործկոմները մշտապես պետք է իրենց աշխատանքները ստուգեն ըստ Սահմանադրության պահանջների։ Կուսակցական մարմիններն էլ պետք է պետական ու տնտեսական մարմինների ղեկավար կոմունիստներից ավելի խիստ պատասխան պահանջեն, թե նրանք ինչպես են կատարում իրենց սահմանադրական պարտականությունները։

Նոր Սահմանադրության կենսագործումը միլիոնավոր ու միլիոնավոր սովետական մարդկանց հնարավորություն կտա է՛լ ավելի ակտիվորեն ներգրավվել էկոնոմիկայի կառավարման, պետական ապարատի աշխատանքի վերահսկման գործին։

Էկոնոմիկայի կառավարման գործում ցենտրալիզմը անհրաժեշտ է և օրինաչափ։ Բայց նույնքան էլ անհրաժեշտ է մեր տնտեսության զարգացման պայմանների ողջ բազմազանության մանրազնին հաշվառումը։

Իսկ սա անկարելի է առանց արտադրական կոլեկտիվների նախաձեռնության հետագա բարձրացման, առանց կառավարմանը իրենց՝ աշխատավորների ակտիվ, ես կասեի, սրտացավ մասնակցության։ Սոցիալիզմի պայմաններում դեմոկրատիան եղել և մնում է էկոնոմիկայի զարգացման, հասարակության տնտեսական ու կուլտուրական կյանքի բոլոր բնագավառների զարգացման կարևոր լծակը։

Այսպիսով, Սահմանադրության մեջ առկա է հսկայական ստեղծագործական պոտենցիալ։ Եվ հարկավոր կլինի այն ստեղծագործաբար օգտագործել։

«...Սովետական Սահմանադրությունը,— ասել է Վ. Ի. Լենինը,— ծառայում է ու մշտապես կծառայի աշխատավորներին և մի հզոր զենք է սոցիալիզմի իրականացման համար մղվող պայքարում» (Երկերի լ. ժ., հ. 36, էջ 535)։ Այսօր Վլադիմիր Իլյիչը կավելացներ՝ և կոմունիզմի կառուցման զենք։

Կասկած չկա, ընկերնե՛ր, որ ՍՍՀՄ նոր Սահմանադրության՝ զարգացած սոցիալիզմի Սահմանադրության, կառուցվող կոմունիզմի Սահմանադրության ընդունումը կլինի ոչ միայն պատմական իրադարձություն մեր երկրի համար, այլև հսկայական միջազգային նշանակություն ունեցող իրադարձություն։ Նրա կենսագործումը տևական խոր ազդեցություն կունենա մեր հայրենիքի սահմաններից շատ հեռու։

Մեր նոր Սահմանադրությունը ամբողջ աշխարհին ակնբախորեն ցույց կտա, թե ինչպես է զարգանում սոցիալիստական պետությունը՝ ավելի ու ավելի ամուր և խորը հաստատելով սոցիալիստական դեմոկրատիան, ակնբախորեն ցույց կտա, թե ինչպիսին է նա՝ այդ սոցիալիստական դեմոկրատիան, որն է նրա էությունը։ Մեր Սահմանադրությունը ցույց կտա պետության ու հասարակության գործերի կառավարմանը ժողովրդական լայն զանգվածների հարաճուն ռեալ մասնակցության բազմազան ձևերն ու հսկայական թափը, մի բան, որ չգիտեն բուրժուական երկրները, որտեղ իրոք կառավարում է միայն կապիտալիստների փոքրաթիվ դասակարգը։

Կարդալով մեր նոր Սահմանադրությունը, մարդիկ է՛լ ավելի պարզորոշ կտեսնեն, թե որքան լայն ու բազմազան են սոցիալիստական հասարակության քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները։

Սահմանադրության դրույթների մեջ աշխարհը կտեսնի այն պետությունը, որն իր նպատակը համարում է ամբողջ ժողովրդի, առանց բացառության նրա բոլոր դասակարգերի ու խմբերի բարեկեցության ու կուլտուրայի անընդհատ աճը և ակտիվորեն աշխատում է հասնել այդ նպատակին։

Վերջապես, մեր նոր Սահմանադրությունը ամենայն համոզչությամբ ցույց կտա, որ հաղթանակած սոցիալիզմի առաջին պետությունը իր դրոշակի վրա առհավետ գրել է «խաղաղություն» բառը՝ որպես իր արտաքին քաղաքականության բարձրագույն սկզբունք, որ համապատասխանում է սեփական ժողովրդի և մոլորակի մյուս բոլոր ժողովուրդների շահերին։

Սովետական Միության նոր Սահմանադրությունը, անտարակույս, կհարստացնի համաշխարհային սոցիալիզմի փորձի ընդհանուր գանձարանը։

Հաղթանակած սոցիալիզմի նվաճումները, որոնք Սահմանադրության մեջ արտացոլված են խտացված տեսքով, ոգեշունչ օրինակ կլինեն այն երկրների ժողովուրդների համար, որոնք վերջերս են ընտրել սոցիալիստական զարգացման ուղին։

Դրանք կմեծացնեն կապիտալի երկրների աշխատավոր զանգվածների վստահությունը այն պայքարում, որ նրանք մղում են իրենց իրավունքների համար, կապիտալիստական շահագործման ճնշումից ազատվելու համար։

Դեմոկրատիայի հասկացությունների և մարդու իրավունքների՝ բուրժուական ու ռևիզիոնիստական պրոպագանդայի կողմից տրվող խեղաթյուրված և գռեհկացված մեկնաբանությանը մենք հակադրում ենք սոցիալիստական հասարակության քաղաքացիների իրավունքների ու պարտականությունների ամենալիակատար և ռեալ կոմպլեքսը։ Պատմության կշեռքին մենք դնում ենք աշխատավորների իրոք դարակազմիկ նվաճումները, որոնք բանվոր դասակարգի իշխանության շնորհիվ ձեռք են բերվել կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ։

V.

Ընկերնե՛ր։ Կենտկոմի քաղբյուրոն գտնում է, որ պլենումի հավանությունն ստացած նոր Սահմանադրության նախագիծը պետք է, ինչպես որ այդ մասին ասվեց կուսակցության XXV համագումարում, դրվի համաժողովրդական քննարկման։ Դա նշանակում է, որ մեզ մեծ թափի ու նշանակության աշխատանք է սպասում։

Սովետական ժողովրդի քննարկմանը ներկայացվելու է մի փաստաթուղթ, որի մեջ արտացոլված են հեղափոխության հիմնական նվաճումները, նոր հասարակարգի կառուցման մեր անցած ուղին։ Ուստի Հոկտեմբերյան հեղափոխության 60-ամյակի տոնակատարության նախապատրաստումը և նոր Սահմանադրության նախագծի քննարկումը օրգանապես շաղկապված, միմյանց լրացնող միջոցառումներ են։

Մեր առջև խնդիր է կանգնած ապահովել Սահմանադրության նախագծի առավել լայն, ազատ և իսկապես գործարար քննարկումը, այդ գործի մեջ ներգրավել աշխատավորների մասսային, բնակչության բոլոր խավերի ներկայացուցիչներին, այդ նպատակներով օգտագործել հասարակական գործունեության՝ մեզանում ստեղծված ձևերը։

Անհրաժեշտ է նաև ստեղծել այն դիտողությունների և առաջարկությունների հաշվառման հստակ մեխանիզմը, որոնք աշխատավորներից կստացվեն բոլոր կանալներով։

Հարկ է հաշվի առնել, որ Սահմանադրության նախագծի մասսայական քննարկման ընթացքում աշխատավորների տեսադաշտում կլինի նաև կուսակցական, սովետական և տնտեսական ապարատի բոլոր օղակների պրակտիկ գործունեությունը։ Խոսք կլինի մարդկանց հուզող հրատապ հարցերի, չլուծված խնդիրների, աշխատանքում տեղ գտած այս կամ այն թերության մասին։

Դրան պետք է պատրաստ լինել։ Հարկ կլինի օպերատիվորեն և կոնկրետորեն արձագանքել քննադատությանն ու առաջարկություններին, միջոցներ ձեռնարկել բարելավելու գործերի վիճակը այնտեղ, որտեղ դա անհրաժեշտ է։

Մենք նոր Սահմանադրության քննարկումը ծավալում ենք մի այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ սովետական ժողովուրդը կուսակցության ղեկավարությամբ լարված աշխատում է ՍՄԿԿ XXV համագումարի որոշումների կատարման ուղղությամբ։ Համաժողովրդական քննարկումը կօգնի երկրի ամբողջ հասարակական կյանքի հետագա ակտիվացմանը։ Դա պետք է ժողովրդի մեջ արթնացնի ստեղծագործական նոր ուժեր, նոր թափ հաղորդի սոցմրցմանը, բարձրացնի յուրաքանչյուրի պատասխանատվությունը հանձնարարված գործի համար։

Սահմանադրության քննարկման լայն ծավալմանը պետք է նպաստեն,

դրան պետք է քաղաքական պարզորոշ ուղղություն տան կուսակցական կազ-
մակերպությունները և կուսակցական մարմինները: Եթե նրանք կարողանան
այս բանը ճիշտ անել, ապա դա, անտարակույս, կբարելավի այս տարվա՝
ՍՍՀՄ նոր Սահմանադրության ընդունման և մեծ Հոկտեմբերի 60-ամյակի
տարվա, քաղաքական և տնտեսական արդյունքները:

Սահմանադրության նախագծի քննարկումը սովետների կենսական գործն
է: Այդ աշխատանքի կազմակերպման ընթացքում նրանք կոչված են ընդգրկե-
լու երկրի փաստորեն ամբողջ չափահաս բնակչությանը: Այժմ բոլոր միութե-
նական հանրապետություններում ընթանում է տեղական սովետների ընտրու-
թյունների նախապատրաստությունը: Կարևոր է, որ դա հմտորեն օգտագործ-
վի: Գուցե օգտակար կլինի Սահամանադրության նախագիծը քննարկել նորըն-
տ.իր տեղական սովետների նստաշրջաններում:

Մեր մասսայական, հասարակական կազմակերպություններից, առաջին
հերթին արհմիություններից ու կոմերիտմիությունից, ստեղծագործական
միություններից ու կազմակերպություններից, գիտական հիմնարկներից մենք
սպասում ենք, որ նրանք ակտիվորեն կմասնակցեն նոր Սահմանադրության
քննարկմանը:

Պետք է առանձնահատուկ դեր խաղան մասսայական ինֆորմացիայի
միջոցները: Քննարկման ընթացքի հմուտ և վառ լուսաբանում, աշխատավոր-
ների ձայնի նկատմամբ հարգալից վերաբերմունք՝ այս ամենը կպահանջվի
մեր մամուլից, ռադիոյից ու հեռուստատեսությունից:

Կարճ ասած, ընկերներ, նոր Սահմանադրության նախագծի քննարկումը
պետք է առաջնահերթ կարևորություն ունեցող գործ դառնա մեր բոլոր կազ-
մակերպությունների և մեր բոլոր կադրերի համար:

Ավարտելով ելույթս, ես կուզենայի, ընկերներ, մեկ անգամ ևս ընդգծել,
որ ՍՍՀՄ նոր Սահմանադրության ընդունումը կարևոր ուղենիշ կդառնա երկրի
քաղաքական պատմության մեջ: Այն կդառնա մեր լենինյան կուսակցության,
ամբողջ սովետական ժողովրդի ևս մեկ պատմական ավանդը կոմունիզմի
կառուցման մեծ գործում և դրա հետ մեկտեղ՝ ազատության, մարդկության
առաջադիմության, աշխարհի կայուն խաղաղության համար ամբողջ աշխար-
հի աշխատավորների պայքարի ինտերնացիոնալ գործում:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԳՈՐԾ Է

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ, գյուղացիու-
թյան ողջ կացութաձևի հեղափոխական վերափոխման
գործում մեր կուսակցությունը միշտ առաջնորդվել է լենինյան կոոպերատիվ
պլանի հանճարեղ դրույթներով, պլան, որի մեջ իրենց խտացված արտահայ-
տությունն են գտել սոցիալիստական ուղիով գյուղատնտեսության վերափոխ-
ման մասին մարքս-լենինյան տեսության հիմնարար գաղափարները:

Գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման նկատմամբ կուսակ-
ցության, նրա Կենտրոնական կոմիտեի սևեռուն ուշադրությունը բնական է
ու հասկանալի: Դա սոցիալիստական էկոնոմիկայի այն ճյուղերից է, որը
վճռական դեր է խաղում նյութական արտադրության ընդլայնման, բնակչու-
թյան կենսամակարդակի բարձրացման գործում: Կուսակցության ագրարա-
յին քաղաքականությունը, որի ելակետային դրույթները մշակվել են Վ. Ի.
Լենինի կողմից, աչքի է ընկնում պատմական զարգացման այս կամ այն փու-
լին բնորոշ սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկությունները խորապես հաշ-
վի առնելու իր ճկունությամբ, հասունացած հարցերը առաջադրելու և գիտա-
կանորեն լուծելու իր կարողությամբ:

Արդի փուլում կուսակցության ագրարային քաղաքականությունն ուղղ-
ված է գյուղատնտեսական արտադրությունն ըստ ամենայնի ինտենսիվաց-
նելու, այն էկոնոմիկայի բարձր զարգացած ճյուղ դարձնելու, քաղաքի և գյու-
ղի միջև եղած էական տարբերությունները հաղթահարելու նպատակին: Այդ
խնդիրների լուծման գործում կուսակցությունն առաջնահերթ կարևորություն
է տալիս լայն մասշտաբներով գյուղատնտեսական արտադրության համա-
կենտրոնացմանը, միջտնտեսային կոոպերացման և ագրոարդյունաբերական
ինտեգրացման հիման վրա դրա մասնագիտացմանը, ճյուղի կառավարման
կազմակերպական ձևերի կատարելագործմանը: Գյուղատնտեսության սո-
ցիալական հեռանկարը որոշող այդ գործոնների մեջ է նրա հետագա ին-
տենսիվացման ու արդյունավետության բարձրացման երաշխիքը:

Մեր երկրում սոցիալիստական գյուղատնտեսության զարգացման ողջ
ընթացքը վկայում է այն մեծ նշանակության մասին, որ կուսակցությունը
տալիս է գյուղատնտեսության մեջ արտադրության հանրայնացման մակար-
դակի բարձրացմանն ու աշխատանքի բաժանման կատարելագործմանը:
Արտադրության համակենտրոնացման ու դրա հետ մեկտեղ աշխատանքի
բաժանման հետագա խորացման նոր փուլի սկիզբը նշանավորեց ՍՄԿԿ
Կենտկոմի 1965 թ. մարտյան պլենումը, որը մշակեց գյուղատնտեսության
ու նրա հետ կապված արդյունաբերական ճյուղերի վերելքի կոմպլեքսային
ծրագիր: Պլենումը գիտականորեն հիմնավորեց գյուղում արտադրական-

տնտեսական հարաբերությունների կատարելագործման անհրաժեշտությունը, նշեց արտադրության կազմակերպման ու կառավարման նոր, պրակտիկայում իրենց արդարացրած ձևերին անցնելու կարևորությունը, առաջադրեց գիտատեխնիկական հեղափոխության նվաճումներին համապատասխան գյուղատնտեսության վերազինման խնդիրը: Կուսակցության ձեռնարկած միջոցների շնորհիվ նոր հնարավորություններ ստեղծվեցին հողագործության ու անասնապահության ինտենսիվացման, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման համար:

ՍՄԿԿ Կենտկոմի դեկտեմբերյան պլենումը (1973 թ.) մասնագիտացումն ու համակենտրոնացումը բնութագրեց որպես գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման մայրուղի: Կյանքն ինքն է առաջին պլանի վրա մղում արտադրության կազմակերպման այդ ձևերը: Մեր օրերում, երբ գյուղատնտեսության մի շարք ճյուղեր վերածվում են արդյունաբերական արտադրության տարատեսակի, երբ բարձր արտադրողական տեխնիկան ու տեխնոլոգիան մասսայաբար մուտք են գործում նաև գյուղատնտեսության մեջ, միայն մասնագիտացված խոշոր տնտեսությունների պայմաններում հնարավոր է արդյունավետ օգտագործել այդ տեխնիկան ու տեխնոլոգիան: Ինչպես իր ժամանակին կուսակցությունը կյանքի կոչեց գյուղատնտեսական արտելը՝ որպես սոցիալիստական տնտեսավարմանը գյուղացիության անցման առավել նպատակահարմար և ընդունելի ձև, այնպես էլ այժմ՝ գիտատեխնիկական հեղափոխության պայմաններում, այն կյանքի է կոչում արտադրական կոոպերացիան և ագրոարդյունաբերության ինտեգրացիան, որոնք լայն հնարավորություն են ընձեռում գյուղատնտեսության մեջ ներդնելու գիտության ու տեխնիկայի արդի նվաճումները:

Կուսակցական մարմիններին, գյուղատնտեսության բոլոր աշխատողներին ամենայն վճռականությամբ դեպի արտադրության կազմակերպման այդ նոր ձևերը կողմնորոշեց ՍՄԿԿ XXV համագումարը. «...փորձը վկայում է,— ասաց Լ. Ի. Բրեժնևը,— որ արտադրության ծավալների արագ աճի, աշխատանքի արտադրողականության էական բարձրացման և ինքնարժեքի իջեցման մեծ հնարավորություններ են ընձեռում արտադրության մասնագիտացումն ու համակենտրոնացումը միջտնտեսային կոոպերացման և ագրոարդյունաբերական ինտեգրացման բազայի վրա: Նշանակում է, պետք է ավելի ակտիվորեն վարել այդ կուրսը: Մեր կազմակերպչական աշխատանքը, պլանավորումը, տնտեսական լծակների օգտագործումը պետք է ըստ ամենայնի նպաստեն այդ առաջադիմական պրոցեսին» (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութեր, «Հայաստան», էջ 77):

Համագումարից մի քանի ամիս անց, 1976 թ. հունիսի 2-ին հրապարակվեց «Միջտնտեսային կոոպերացման և ագրոարդյունաբերական ինտեգրացման բազայի վրա գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացումն ու համակենտրոնացումն ավելի զարգացնելու մասին» ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշումը: Մասնագիտացման ու համակենտրոնացման վերաբերյալ համագումարի ցուցումների հիման վրա ընդունված այդ համապարփակ որոշման մեջ տեսական խոր ուժով բացահայտված են զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում գյուղատնտեսական արտադրության հետագա առաջընթացի ուղիները:

ՍՄԿԿ Կենտկոմի պատմական որոշումից հետո անցել է մեկ տարի: Երկրի գյուղատնտեսության համար դա արդյունավետ աշխատանքի, Կենտկոմի որոշմամբ առաջադրված պահանջների իրականացման նպատակով ծավալված քաղաքական, տնտեսական և կազմակերպական եռանդուն գործունեության մի ժամանակաշրջան էր: Գյուղատնտեսությունը որակական անցում է կատարում դեպի իր զարգացման նոր փուլը, և, այդ իմաստով, անցած մեկ տարին կարելի է անվանել գյուղատնտեսական արտադրության կազմակերպման և կառավարման նոր ձևերի «ինքնահաստատման» ժամանակաշրջան:

ԻՆՉՊԵՍ ԱՄԲՈՂՋ ԵՐԿՐՈՒՄ, մեր հանրապետությունում ևս նկատելի աշխատանք է տարվում գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման ու համակենտրոնացման վերաբերյալ ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշումը կենսագործելու նպատակով: Քննարկելով այդ հարցը, ՀԿԿ Կենտկոմի ապրիլյան պլենումը (1977 թ.) հանրագումարի բերեց այս ասպարեզում ձեռք բերված հաջողությունները և նշեց գյուղատնտեսության աշխատողների, կուսակցական մարմինների ու համապատասխան գերատեսչությունների առջև ծառացած կոնկրետ խնդիրները:

Հանրապետությունում որոշակի աշխատանք է կատարվել հատկապես գյուղատնտեսության զոնալ մասնագիտացման բնագավառում, քայլեր են արվում նաև մասնագիտացված տնտեսություններ և արտադրություններ ստեղծելու, միջտնտեսային ձեռնարկություններ ու ագրոարդյունաբերական միավորումներ կազմակերպելու նպատակով: Հանրապետության մի շարք շրջաններում ստեղծվել են երինջների աճեցման, խոշոր եղջերավոր անասունների մատղաշի բտման, կերի արտադրության միջտնտեսային ձեռնարկություններ: Դրանց փորձը ցույց է տալիս, որ այդ տիպի տնտեսություններում լայն հնարավորություններ են ստեղծվում տեխնիկայի, կապիտալ ներդրումների ռացիոնալ օգտագործման, արտադրության առաջավոր տեխնոլոգիայի ներդրման համար: Միջտնտեսային ձեռնարկություններում անասնապահական մթերքների արտադրության վրա կատարվող աշխատանքային ծախսումները, որպես կանոն, 2,5—3 անգամ ավելի ցածր են, քան չմասնագիտացված տնտեսություններում:

Այդուհանդերձ, ինչպես նշեց ՀԿԿ Կենտկոմի ապրիլյան պլենումը, այս ասպարեզում աշխատանքները մեր հանրապետությունում կատարվել են անսիստեմ ու անհետևողականորեն: Դրա հիմնական պատճառն այն է, որ հանրապետությունը մինչև վերջին ժամանակներս չուներ գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման ու համակենտրոնացման հստակ, գիտականորեն մշակված պլան: ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշման հրապարակումից հետո գործերի դրությունը նկատելիորեն բարելավվեց: Շրջաններում ճշգրտվեցին ու կոնկրետացվեցին արտադրության մասնագիտացման ու միջտնտեսային կոոպերացման պլանները, դրանք քննարկվեցին շրջկոմների պլենումներում և կուսակցական ակտիվի ժողովներում: Ընդհանրացնելով եղած առաջարկությունները, ՀԿԿ Կենտկոմի բյուրոն մշակեց միջտնտեսային կոոպերացման և ագրոարդյունաբերական ինտեգրացման բազայի վրա արտադրության հետագա մասնագիտացման ու համակենտրոնացման միջոցառումներ, սահմանեց հանրապետության գյուղատնտեսության հեռանկարային զարգացման հիմնական ուղղությունները:

Հետևաբար, ստեղծված են բոլոր նախադրյալներն այն բանի համար, որ առաջիկա մի քանի տարում հանրապետության գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման ու համակենտրոնացման ուրվագիծը իրագործվի: Պետական մեծ կարևորություն ունեցող այս խնդրի լուծմանը պետք է իրենց ջանքերն ուղղեն շրջանային կուսակցական ու սովետական մարմինները, տնտեսությունների ղեկավարները: Առանց շտապելու, բայց և առանց անհարկի հապաղելու, պլանաչափորեն, տեղական պայմանների խստիվ հաշվառմամբ, նրանք պետք է քայլ առ քայլ կիրառեն այն մեծ ծրագրի դրույթները, որ առաջադրել է կուսակցությունը:

Արտադրության մասնագիտացման ու համակենտրոնացման նպատակով նախատեսված միջոցառումների հաջող իրականացման շահերը պահանջում են ուշի-ուշով ուսումնասիրել և ընդօրինակել այն նորն ու առաջավորը, որ ձեռք են բերվել միութենական մյուս հանրապետություններում, մասնավորապես Մոլդավիայում, ՌՍՖՍՀ-ի, Ուկրաինայի և Բելոռուսիայի մի շարք մարզերում:

Ի դեպ, միջտնտեսային կոոպերացման ասպարեզում որոշակի փորձ են կուտակել նաև մեր հանրապետության մի շարք շրջաններ։ Ախուրյանում, օրինակ, հաջողությամբ գործում է միջկոլտնտեսային շինարարական խորհուրդը, չորս տնտեսություններում կառուցվում են ժամանակակից տիպային կովանոցներ, արտադրական և կուլտուր-կենցաղային օբյեկտներ։ Շրջանն ունի նաև պետական-կոլտնտեսային մեղվաբուծական տնտեսություն, տոհմային մատղաշի աճեցման միջտնտեսային կազմակերպություն, կովերի արհեստական սերմնավորման կոոպերատիվ։ Բավական որոշակի են նաև հեռանկարները։ Այգաբացի սովխոզի և Արևիկի կոլտնտեսության բազայի վրա այստեղ նախատեսվում է կառուցել 5.000 գլուխ խոշոր եղջերավոր անասունների մատղաշի ինտենսիվ բտման համալիր։ Պլանավորվում է շրջանում ստեղծել կաթի արտադրության 8 խոշոր համալիր։

Արտադրության մասնագիտացման ու համակենտրոնացման միջոցառումների մշակմանը համապատասխան գիտահետազոտական ինստիտուտներին մասնակից դարձնելու որոշակի փորձ ունի Էջմիածնի շրջանը։ Այստեղ նկատելիորեն աշխուժացել է միջտնտեսային կոոպերացման և գյուղատնտեսական արտադրության ինդուստրացման նպատակով տարվող աշխատանքը։ Գործարկվել է Ջրառատի թռչնաբուծական ֆաբրիկան՝ բավական մեծ կարողություններով, Հայկաշենում ստեղծվել է միջտնտեսային կաթնապրանքային, իսկ Այգեկում՝ ջերմատնային տնտեսություններ։ Նախատեսվում է ստեղծել նաև երինջների աճեցման ձեռնարկություն, ինչպես նաև միջտնտեսային շինարարական կազմակերպություն։

Ընթացիկ հնգամյակում կավարտվի Հրազդանի շրջանի տնտեսությունների մասնագիտացումը, ընդ որում կարևորվում է տավարաբուծության և ոչխարաբուծության զարգացումը։ Այստեղ մշակվել է նաև գյուղերի սոցիալ-տնտեսական զարգացման կոմպլեքսային ծրագիր, որի հիմքում դրված են գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման ու համակենտրոնացման վերաբերյալ կուսակցության XXV համագումարի և ՍՄԿԿ Կենտկոմի հայտնի որոշման պահանջները։

Միջտնտեսային ձեռնարկությունների ստեղծման, արտադրության մասնագիտացման նպատակով զգալի աշխատանք է կատարվում նաև Կալինինոյի և Սիսիանի շրջաններում, որոնք նկատելի տեսակարար կշիռ ունեն հանրապետության գյուղատնտեսության մեջ։

Աշխատանքի ընդհանուր-միութենական բաժանման մեջ մեր հանրապետության գյուղատնտեսական ճյուղերից առավել մեծ տեսակարար կշիռ ունի այգեգործությունը, որը հումքի արտադրության ու վերամշակման բնույթով իսկ ագրոարդյունաբերական ինտեգրացման մեծ հնարավորություններ է ընձեռում։ Նույնը վերաբերում է նաև բանջարաբուծությանը։ Ցավոք, թե՛ մեկում և թե՛ մյուսում աններելիորեն ցածր է ինտեգրացման գործակիցը, համապատասխան մարմինները ոչնչով չարդարացված դանդաղկոտություն են ցուցաբերում այդ ճյուղերում արտադրության մասնագիտացման ու համակենտրոնացման հարցերը լուծելիս։ Իսկ դա լրջորեն վնասում է այդ ճյուղերի ինտենսիվացմանը, այն վիթխարի ռեզերվների օգտագործմանը, որոնք, դատելով Մոլդավիայի փորձից, ի հայտ են գալիս մասնագիտացման ու համակենտրոնացման, ագրոարդյունաբերական համալիրների պայմաններում։

Մեր հանրապետության գյուղատնտեսությունը, հատկապես նրա լեռնային ու նախալեռնային գոտիներում, աչքի է ընկնում իր մանրատվածությամբ, իսկ դա խիստ բացասաբար է անդրադառնում գյուղատնտեսական տեխնիկայի արդյունավետ օգտագործման վրա։ Մեզ մոտ 100 հեկտար մշակվող վարելահողին ընկնում է 320 ձիաուժ էներգակարողություն, մինչդեռ Միության մեջ այդ ցուցանիշը հասնում է 196-ի։ Համադրելով թվերը, կարելի է եզրակացնել, որ մեր հանրապետությունում պետք է նկատելիորեն բարձր լինի նաև արտադրության մեքենայացման մակարդակը։ Սակայն վիճակա-

գրությունն այլ բան է ասում։ Մեկ էտալոնային տրակտորի հերթափոխային արտադրողականությունը միջին հաշվով կազմում է ընդամենը 2,7 հեկտար, մինչդեռ միութենական ցուցանիշը 6,8 հեկտար է, խիստ ցածր է հացահատիկի կոմբայնների սեզոնային բեռնվածությունը։ Այնպիսի աշխատատար պրոցեսներ, ինչպիսիք են այգեթաղն ու այգեբացը, մեքենայացված են ընդամենը 5 տոկոսով։

Մեքենայացման մակարդակը խիստ ցածր է նաև անասնապահության մեջ։ Բավական է նշել, որ մեզ մոտ կոմպլեքսային մեքենայացման է ենթարկվել ֆերմաների 6 տոկոսը միայն (Միության մեջ՝ մոտ 25 տոկոս), կովերի կիթը մեքենայացվել է ընդամենը 24 տոկոսով (Միության մեջ՝ 83 տոկոս) և այլն։ Նոր տեխնոլոգիան անբավարար է արմատավորվում նույնիսկ նորակառույց կովանոցներում, իսկ դրա հետևանքով տուժում է արտադրությունը, խիստ ուշացումով են հատուցվում կապիտալ ներդրումները։

Ստեղծվել է այնպիսի վիճակ, երբ հանրապետության գյուղատնտեսական մեքենայական պարկը գնալով ընդլայնվում է, բայց դրա օգտագործման գործակիցը չի բարձրանում նույնպիսի կորագծով։ Դրությունը շտկելու նպատակով պետք է լրջորեն կատարելագործել տեխնիկայի օգտագործման եղանակները, ավելի համարձակորեն կիրառել այնպիսի առաջավոր ձևեր, ինչպիսիք են տեխնիկայի համակենտրոնացումը, «Հայգյուղտեխնիկա» հանրապետական միավորման մասնագիտացված ջոկատների ու տրակտորային բրիգադների սպասարկման ոլորտի մեջ ավելի մեծ թվով կոլտնտեսությունների ու սովխոզների ներգրավումը։ Ըստ արժանվույն գնահատելով այդ եղանակների կիրառման նպատակով հանրապետությունում տարվող աշխատանքների կարևորությունը, այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ տեխնիկայի արդյունավետ օգտագործման ամենահուսալի երաշխիքը արտադրության մասնագիտացումն ու համակենտրոնացումն է։

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԳԱ ՎԵՐԵԼՔԸ, ինչպես նշեց ՍՄԿԿ XXV համագումարը, կարևորագույն համապետական, համաժողովրդական խնդիր է, որի լուծման գործում պետք է արժանի ավանդ ներդնեն էկոնոմիկայի բոլոր ճյուղերը։

Խոսքն ամենից առաջ վերաբերում է արդյունաբերական ձեռնարկություններին ու շինարարական կազմակերպություններին, որոնք կոչված են ժամանակին ապահովելու գյուղի պատվերների համաչափ կատարումը և գյուղատնտեսական օբյեկտների գործարկումը։ Համաժողովրդական գործի մեջ իրենց բաժինը ներդնելու վերաբերյալ կուսակցության պահանջն արդյունաբերության ու շինարարության աշխատողները շատ ավելի լայն չափով են ընկալում, քան այդ թելադրում է նրանց անմիջական պարտքը։ Ինչպես ամբողջ երկրում, այնպես էլ մեր հանրապետությունում բազմաթիվ գործարաններ ու շինարարական կազմակերպություններ են ներգրավվել գյուղին ցույց տրվող շեֆական օգնության մեջ և այդ գործում ծանրակշիռ ավանդ են մուծում։ Շեֆական օգնության լավ օրինակ են տալիս Հրազդանի արդյունաբերական ձեռնարկություններն ու շինարարները։ Միայն վերջին երկու տարում նրանց օգնությամբ շրջանում կառուցվել են 12 ժամանակակից կովանոց, հինգ կերախոհանոց, սենաժի և սիլոսի տարողություններ, պահեստներ, տեխնիկայի պահպանման ծածկեր, մեքենայացվել են անասնագոմերը, բարեկարգվել են գյուղական շատ փողոցներ։ Մի խոսքով, շեֆական օգնությունը ցույց է տրվել բոլոր այն դեպքերում, երբ գյուղն զգացել է դրա կարիքը։

Դեռևս 1973 թ. հունիսին ՀԿԿ Կենտկոմի բյուրոն որոշում ընդունեց մի կողմից քաղաքային ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների, մյուս կողմից հանրապետության կոլտնտեսությունների և սովխոզների միջև շեֆական կապեր հաստատելու մասին։ Շեֆական աշխատանքները նկատելիորեն աշխուժացան, գործարար կապեր հաստատվեցին շատ ձեռնարկությունների, կոլտնտեսությունների ու սովխոզների միջև։

Վերջերս ՀԿԿ Կենտկոմի բյուրոն քննարկեց այն հարցը, թե կոլտնտեսությունների և սովխոզների հանդեպ իրենց շեֆական պարտականությունները ինչպես են կատարում Երևանի Լենինյան շրջանի արդյունաբերական ձեռնարկությունները: Իր տնտեսական կարողություններով այս շրջանը հանրապետության էկոնոմիկայում առաջատար դեր ունի, մեծ են նաև գյուղատնտեսությանը աջակցելու նրա պոտենցիալ հնարավորությունները: Եվ իրոք, ստանձնելով գյուղական շրջանների՝ Ապարանի, Արագածի, Աշտարակի, Վարդենիսի, Կամոյի, Կրասնոսելսկի և Մարտունու կոլտնտեսությունների ու սովխոզների շեֆությունը, նրա մի շարք արդյունաբերական ձեռնարկություններ, շինարարական կազմակերպություններ ու գիտահետազոտական հաստատություններ օգնում են գյուղատնտեսական տեխնիկայի նորոգմանն ու բերքահավաքին, արտադրության կուլտուրայի բարձրացմանն ու գյուղի մարդկանց կենցաղի բարելավմանը:

Սակայն, ինչպես իր որոշման մեջ նշեց ՀԿԿ Կենտկոմի բյուրոն, շեֆական աշխատանքի ներկա վիճակը չի համապատասխանում արդի պահանջներին, իրականացվող միջոցառումներն արդյունավետ չեն և գործնական ազդեցություն չեն ունենում ենթաշեֆ տնտեսությունների արտադրական-տնտեսական գործունեության վրա, էպիզոդիկ բնույթ է կրում ենթաշեֆ տնտեսությունների հետ տարվող աշխատանքը:

Իրենց հերթին շեֆական աշխատանքի նկատմամբ ձևական մոտեցում են ցուցաբերում հիշյալ շրջանների կուսշրջկոմները, որոնք այդ գործում անհրաժեշտ նախաձեռնություն ու հետևողականություն չեն դրսևորում: Ենթաշեֆ կոլտնտեսություններից ու սովխոզներից շատերը շեֆական կազմակերպությունների առջև կոնկրետ հարցեր չեն բարձրացնում՝ օգնելու շինարարությանը, արտադրական օբյեկտների վերակառուցմանն ու արտադրության մեքենայացմանը:

Սահմանելով տասներորդ հնգամյակում շեֆական աշխատանքի հիմնական ուղղությունները, Կենտկոմի բյուրոն հանձնարարել է կուսշրջկոմներում ստեղծել մշտապես գործող համատեղ հանձնաժողովներ, որոնց խնդիրն է կոորդինացնել և հսկողության տակ առնել շեֆական ողջ աշխատանքը:

Հանրապետության արդյունաբերական ձեռնարկությունները, շինարարական կազմակերպություններն ու գիտական հաստատությունները կոլտնտեսություններին և սովխոզներին ցույց տրվող աջակցության հարցին պարտավոր են մոտենալ համապետական շահերի տեսանկյունից, շեֆական օգնությանը նրանք պետք է վերաբերվեն նույնպիսի պատասխանատվությամբ, ինչպես իրենց սեփական պլանային առաջադրանքներին: Իսկ գործունեության ասպարեզն այստեղ, հիրավի, վիթխարի է՝ շինարարություն, նոր տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի ներդրման գործում որակյալ մասնագիտական օգնություն, արտադրության համակենտրոնացմանն ու մասնագիտացմանը վերաբերող տնտեսագիտական խոր հաշվարկներ, քաղաքական-մասսայական աշխատանք, կենցաղի հետ առնչվող հարցեր և այլն: Այն դեպքում, երբ կուսակցությունը գյուղատնտեսության զարգացումը սահմանել է իբրև համաժողովրդական գործ, դրա շեֆական աշխատանքը չի կարող մնալ անցյալի մակարդակին: Խնդիրն այսօր այդ աշխատանքը նոր պահանջների մակարդակի վրա բարձրացնելը և շեֆական ծառայության կուլտուրան արմատապես բարելավելն է:

Շեֆական օգնությունն առանձնահատուկ կարևորություն է ստանում այս օրերին, երբ գյուղի համար պատասխանատու քննաշրջան է սկսվում. ամենուրեք մեկնարկ է վերցնում բերքահավաքը: Իսկ դա, ինչպես հայտնի է, գյուղատնտեսական ամբողջ աշխատանքի առանցքն է հանդիսանում: Զուր չի ասված, թե բերք աճեցնելը հողագործի հոգսն է, բերքահավաքը՝ համաժողովրդական:

Հնգամյակի երկրորդ տարվա բերքահավաքի նախապատրաստումն ու անցկացումը ընթանում են խիստ գործարար պայմաններում: «1977 թվականի բերքահավաքը, գյուղատնտեսական մթերքների մթերումները և կերի կու-

տակումն ապահովելու լրացուցիչ միջոցառումների մասին» ՍՄԿԿ Կենտկոմի և ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի որոշումն աշխատանքային մեծ լիցք է հաղորդել գյուղի մարդկանց, կոլտնտեսությունների ու սովխոզների մասնագետներին և ղեկավարներին, մթերողներին, կուսակցական, սովետական, գյուղատնտեսական մարմիններին, բոլոր նրանց, ովքեր առնչվում են բերքահավաքի հետ: Աշխատանքի այդ մարտական ծրագրով սահմանված են բերքահավաքի ընթացքում նյութատեխնիկական և մարդկային ռեսուրսների մոբիլիզացման եղանակները, նրանում նշված միջոցառումների սիստեմը մեծապես կօգնի բերքի արագ և անկորուստ հավաքման, բերքահավաքի բոլոր ծառայությունների ակտիվ համագործակցության ապահովմանը:

Այդ որոշմամբ սահմանված է, որ ՍՍՀՄ մինիստրները և գերատեսչությունների ղեկավարներն անձնապես պատասխանատու են տրակտորների, ավտոմեքենաների, կոմբայնների և գյուղատնտեսական այլ մեքենաների, դրանց պահեստամասերի, վառելիքի ու մյուս նյութատեխնիկական ռեսուրսների արտադրության և բերքահավաքի համար գյուղատնտեսությանը դրանց մատակարարման սահմանված առաջադրանքների կատարման համար: Միջոցառումների մի ամբողջ սիստեմ է մշակված բերքահավաքի ընթացքում բարձր արտադրողական աշխատանքով աչքի ընկած մեխանիզատորների նյութական և բարոյական խրախուսման համար:

Ինչպես ողջ երկրի, այնպես և մեր հանրապետության աշխատավորները հիրավի համաժողովրդական պայքար են ծավալել մեծ Հոկտեմբերի 60-ամյա հոբելյանն արժանավայել ցուցանիշներով դիմավորելու համար: Ոգևորում են տարվա առաջին ամիսներին հանրապետության գյուղատնտեսության աշխատողների ձեռք բերած արդյունքները. չորս ամսում, անցած տարվա նույն ժամանակաշրջանի համեմատությամբ, կոլտնտեսություններն ու սովխոզները ավելի են իրացրել 1.279 տոննա միս, 5.337 տոննա կաթ, ձվի արտադրությունն աճել է 11,6 տոկոսով, ավելացել է բոլոր տեսակի անասունների գլխաքանակը: Հուսադրող է արտերում, դաշտերում և այգիներում հասունացող բերքը:

Գյուղատնտեսության աշխատողները պարտավորվել են պետությանը հացահատիկի, շաքարի ճակնդեղի և բրդի վաճառքի ցուցանիշներով արդեն այս տարի հասնել այն բնագծերին, որ սահմանված են 1980 թվականի համար: Նրանք խոստացել են երկրին տալ 80 հազար տոննա միս, 257 հազար տոննա կաթ, 237 միլիոն ձու, 283 հազար տոննա բանջարեղեն, 76 հազար տոննա կարտոֆիլ, անվերապահորեն կատարել խաղողի և պտղի արտադրության պլանային առաջադրանքները: Լայն թափով ծավալված սոցիալիստական մրցությունը լավագույն երաշխիքն է այն բանի, որ նրանք պատվով կկատարեն իրենց խոստումը և մեծ հոբելյանի նախօրյակին կզեկուցեն պետությանը գյուղատնտեսական մթերքների վաճառքի վերաբերյալ ստանձնած պարտավորությունների կատարման մասին:

Հոբելյանական տարվա համընդհանուր քաղաքական ու աշխատանքային վերելքին նոր, հզոր թափ հաղորդեցին ՍՄԿԿ Կենտկոմի մայիսյան պլենումի որոշումները: Պլենումում ՍՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար ընկ. Լ. Ի. Բրեժնևի զեկուցման մեջ տրված է ՍՍՀՄ նոր Սահմանադրության անհրաժեշտության գիտական հիմնավորումը, համակողմանիորեն բացահայտված են վերջին քառասուն տարում սովետական հասարակության մեջ և ամբողջությամբ վերցրած աշխարհում տեղի ունեցած վիթխարի փոփոխությունները:

ՍՍՀՄ նոր Սահմանադրության նախագիծը քաղաքական մեծ ակտիվության պայմաններում այժմ քննարկվում է ամբողջ երկրում: Կուսակցությունը, նախքան երկրի հիմնական օրենքն ընդունելը, խորհրդակցում է ժողովրդի հետ. իրողություն, որն ինքնին վկայում է սովետական դեմոկրատիայի խոր

ժողովրդայնության մասին: Եվ տարակույս չկա, որ Սահմանադրության նախագծի համաժողովրդական քննարկումն էապես կնպաստի ընթացիկ տարվա՝ նոր Սահմանադրության ընդունման և մեծ Հոկտեմբերի հոբելյանական տարվա քաղաքական ու տնտեսական արդյունքների բարելավմանը:

Քաղաքական ու արտադրական այն ընդհանուր վերելքը, որն այնքան բնորոշ է այսօր մեր ողջ հանրապետությանը, իր վառ արտահայտությունն էր գտել նաև ՀԿԿ Կենտկոմի՝ հունիսի 10-ին տեղի ունեցած պլենումի աշխատանքներում:

Պլենումում ՍՄԿԿ Կենտկոմի 1977 թվականի մայիսյան պլենումի արդյունքների և հանրապետության կուսակցական կազմակերպության խնդիրների մասին զեկուցումով հանդես եկավ ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար ընկեր Կ. Ս. Դեմիրճյանը: Արտահայտելով Հայաստանի կոմունիստների, հանրապետության բոլոր աշխատավորների միահամուռ կամքը, պլենումը ամբողջովին ու լիովին հավանություն տվեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի մայիսյան պլենումի որոշումներին, այդ պլենումում ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի զեկուցման բովանդակած դրույթներին ու հետևություններին և դրանք ընդունեց ի անշեղ ղեկավարություն և ի կատարումն:

Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի պլենումը միահամուռ հավանություն տվեց ՍՍՀՄ Սահմանադրության նախագծին և խորին երախտագիտությամբ ու շնորհակալությամբ նշեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի, նրա քաղբյուրոյի, Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի հսկայական աշխատանքը վերջին 40 տարում սովետական հասարակության մեջ տեղի ունեցած խոր փոփոխությունների, Սովետական Միության և սոցիալիզմի մյուս երկրների սահմանադրական փորձի վերլուծության և ընդհանրության ասպարեզում:

Արտադրական կոլեկտիվներին համակած մասսայական ոգևորությունը համընկնում է գյուղատնտեսական աշխատանքների կարևորագույն փուլի՝ բերքահավաքի անցկացմանը: Կուսակցական, սովետական, արհմիութենական ու կոմերիտական կազմակերպությունների խնդիրն է՝ համաժողովրդական այս ակտիվությունը նպատակամղել բերքահավաքի հաջող կազմակերպմանը, գյուղատնտեսության առջև ծառացած պրոբլեմների հաջող լուծմանը:

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆԸ՝ ԱՐԺԱՆԻ ՀԱՄԱԼՐՈՒՄ

Հ. Մ. ՈՍԿԱՆՅԱՆ
ՀԿԿ Կենտկոմի քարտուղար

ԶԱՐԳԱՑԱԾ ՍՈՑԻԱԼԻԶՄԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ աննախադեպ աճում է ՍՄԿԿ ղեկավար դերը: Դա պայմանավորված է մի շարք օբյեկտիվ պատճառներով, որոնցից գլխավորներն են՝ կոմունիստական շինարարության մասշտաբների ընդլայնումն ու խնդիրների բարդությունը, մասսաների ստեղծագործական ու հասարակական ակտիվության վերելքը, սոցիալիստական դեմոկրատիայի հետագա զարգացումը, գիտական կոմունիզմի տեսության, նրա ստեղծագործական զարգացման և պրոպագանդման հարաճուն նշանակությունը: Այժմ առավել կարևորվում են նաև աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակությունը, մարդկանց գիտակցության մեջ անցյալի մնացուկների հաղթահարման պայքարն ուժեղացնելու անհրաժեշտությունը: Կուսակցությունն այդ ղեկավար դերն իրականացնում, երկրի առջև ծառացած քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական խնդիրները հետևողականորեն ու անվերապահորեն լուծում է իր շարքերի միասնության ապահովման, կուսակցական կազմակերպությունների գործունեության ձևերի ու մեթոդների կատարելագործման, հասարակական կյանքի բոլոր կողմերի նկատամամբ իր ներգործունության ուժեղացման, կոմունիստների ակտիվության բարձրացման և նախաձեռնության զարգացման շնորհիվ: Այս առումով էլ այժմ առավել, քան երբեք, մեծացել է ՍՄԿԿ շարքերի համալրման նշանակությունը, բարձրացել կուսակցության մեջ ընդունվողներին, նրա բոլոր անդամներին ներկայացվող պահանջները:

Պրոլետարիատի մեծ առաջնորդ Վ. Ի. Լենինը ժամանակին հիշեցրել է, որ կուսակցության ուժն իր շարքերի միասնության մեջ է: Իսկ կուսակցության միասնությունը, նրա գաղափարական համախմբվածությունն ու կազմակերպական ամրությունը հսկայական չափով պայմանավորված են նրա որակական կազմով: Ահա ինչու իր զարգացման բոլոր փուլերում կուսակցությունը մեծ նշանակություն է տվել և տալիս է իր շարքերի ամրապնդմանը՝ ՍՄԿԿ անդամության, նրա կազմի ձևավորման սկզբունքների ու եղանակների հարցը համարելով կուսակցական շինարարության տեսության և պրակտիկայի արմատական խնդիրներից մեկը:

Նշենք, որ կուսակցության, սովետական հասարակության կյանքում նրա հարաճուն դերի, նրա շարքերի որակական կազմի բարելավման վերաբերյալ Վ. Ի. Լենինի մշակած ուսմունքը հետագա զարգացում ստացավ ՍՄԿԿ համագումարների, Կենտկոմի պլենումների որոշումներում, կուսակցության ղեկավար գործիչների ելույթներում: «Եվ որքան առաջ ենք շարժվում,— նշել է ընկ. Լ. Բրեժնևը ՍՄԿԿ XXV համագումարում,— որքան ավելի խոշոր խնդիրներ է լուծում կուսակցությունը, այնքան ավելի շատ պետք է հոգ տանենք նրա շարքերը համալրելու թարմ ուժերով, այն մարդկանց հաշվին, ովքեր արժանացել են սկզբնական կուսակցական կազմակերպության, ամբողջ կոլեկտիվի ճանաչմանը, ովքեր իրենց ակտիվորեն են դրսևորում արտադրության մեջ և հասարակական կյանքում» (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, էջ 95):

Իր շարքերի ամրապնդման նկատառմամբ կուսակցության անդուլ հոգատարության նոր դրսևորում էր «Կուսակցության շարքերի ընդունելության և ՍՄԿԿ անդամության թեկնածուների դաստիարակության ասպարեզում Կիրգիզիայի կուսակցական կազմակերպությունների աշխատանքի մասին» ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշումը: Այն ՍՄԿԿ Կենտկոմի կարևոր ներդրումն է կուսակցության անդամության հարցի տեսական և գործնական մշակման ասպարեզում: Այդ որոշումը կոմունիստի կոչման բարձրացման, կուսակցության շարքերի անաղարտության համար պայքարի անհրաժեշտության վերաբերյալ լենինյան դրույթների, այդ առթիվ ՍՄԿԿ XXV համագումարի առաջադրած խնդիրների գործնական իրականացման ցայտուն օրինակ է: Դրանում տրված է կուսակցական շինարարության այդ կարևոր տեղամասում գործերի վիճակի խոր ու բազմակողմանի վերլուծությունը, հստակորեն սահմանված են կուսակցության շարքերի որակական կազմի հետագա բարելավման, կոմունիստների դաստիարակության, հասարակական-քաղաքական կյանքում, սոցիալ-տնտեսական ոլորտում կուսկազմակերպությունների խնդիրները:

ՍՄԿԿ Կենտկոմի հիշյալ որոշումը գործողության ուղեցույց է նաև Հայաստանի կուսակցական կազմակերպության համար: Այն քննարկվել է ՀԿԿ Կենտկոմի պլենումում, կուսակցության քաղկոմ-շրջկոմների պլենումներում, սկզբնական կուսկազմակերպությունների ժողովներում: Ամենուրեք մշակվել և իրականացվում են գործնական միջոցառումներ, որոնց նպատակն է բարելավել կուսակցության մեջ ընդունելության և երիտասարդ կոմունիստների դաստիարակության գործը:

***

ՍՄԿԿ XXV համագումարում շեշտվեց, որ կուսակցության շարքերի աճը օբյեկտիվ օրինաչափություն է, որը բխում է սոցիալիզմի հասարակական զարգացման ողջ ընթացքից, կուսակցության ղեկավար դերի ու հեղինակության բարձրացումից: Կուսակցության ճիշտ քաղաքականության, նրա ամենօրյա բազմակողմանի ու արգասաբեր գործունեության պաշտպանության դրսևորումներից մեկը սովետական մարդկանց հարաճուն ձգտումն է՝ իրենց կյանքը կազմակերպորեն կապել կուսակցության հետ, նրա շարքերում ակտիվորեն պայքարել կոմունիստական իդեալների հաղթանակի համար: Մշտապես հոգ տանելով իր շարքերի որակական կազմի բարելավման մասին, կուսակցությունը միաժամանակ չի արագացնի իր շարքերի համալրումը: Նա իր շարքերն է ընդունում միայն նրանց, ովքեր գործով ապացուցում են, որ կուսակցությանը զինվորագրվում են սրտի թելադրանքով, Վ. Ի. Լենինի բառերով ասած, ոչ թե որևէ շահ, արտոնություն ստանալու, այլ առաջավոր դիրքերում պայքարելու, հանուն կոմունիզմի անձնվիրաբար աշխատելու համար:

Ղեկավարվելով ՍՄԿԿ XXV համագումարի պահանջներով՝ Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմը կուսակցության քաղկոմ-շրջկոմների, սկզբնական կուսկազմակերպությունների ուշադրությունը սևեռում է այն բանի վրա, որպեսզի կուսակցության շարքերը համալրվեն արժանավոր մարդկանցով, բանվոր դասակարգի, կոլտնտեսային գյուղացիության և մտավորականության լավագույն ներկայացուցիչների ընտրությունը կատարվի մտածված, հանգամանորեն, ամենօրյա կազմակերպական ու գաղափարադաստիարակչական աշխատանքի հիման վրա: Կուսակցության շարքերի աճի ճիշտ կարգավորում, նրա մեջ ընդունվողների մանրակրկիտ, անհատական ընտրություն— ահա ՍՄԿԿ XXV համագումարից հետո ընկած ժամանակահատվածում հանրապետության կուսկազմակերպությունների պրակտիկայի բնորոշ առանձնահատկությունը: Եվ պիտի ասել, որ ինչպես ողջ կուսակցությունը, այնպես էլ մեր հանրապետության կուսկազմակերպությունը շարունակում է համալրվել բանվոր դասակարգի, կոլտնտեսային գյուղացիության, մտավորականության լավագույն ներկայացուցիչների հաշվին: 1976 թ. հանրապետության կուսկազմակերպության թվակազմն աճել է ավելի քան 4.500 մարդով: Ներկայումս

5.052 սկզբնական կուսկազմակերպություններում հաշվվում է 147.460 ՍՄԿԿ
անդամ և անդամության թեկնածու: Նրանց 66 տոկոսն զբաղված է նյութա-
կան արտադրության ոլորտում:
Կուսակցության քաղկոմ-շրջկոմները, սկզբնական կուսկազմակերպու-
թյունները առավել պատասխանատվությամբ են վերաբերվում կուսշարքերի
համալրմանը, խստապահանջություն են հանդես բերում մարդկանց ընտրու-
թյան նկատմամբ: Նրանք ավելի խորությամբ են ուսումնասիրում կուսակցու-
թյան մեջ ընդունվողների քաղաքական, գործնական և բարոյական հատկա-
նիշները, հաշվի առնում ոչ միայն նրանց աշխատանքային գործունեությունը,
վաստակը, այլև հասարակական ակտիվությունը:
Այստեղ հարկ է նկատի ունենալ, որ կուսակցական քաղաքական-գաղա-
փարական աշխատանքի չափանիշը ոչ միայն տնտեսական արդյունքներն են,
այլև մարդկանց հասարակական-քաղաքական ակտիվության աստիճանը, գա-
ղափարական կոփվածությունը, ընդհանուր գործին օգտակար լինելու նրանց
պատրաստակամությունը, կոմունիզմի իդեալներին նրանց նվիրվածությունը:
Հետևաբար, կուսակցության քաղկոմ-շրջկոմների, սկզբնական կուսկազմա-
կերպությունների առաջնահերթ խնդիրն է կուսակցության շարքերն ընդուն-
վողների հետ տարվող աշխատանքի ընթացքում հաշվի առնել այս հանգա-
մանքը: ՍՄԿԿ շարքերի ընդունելության նկատմամբ կուսկազմակերպություն-
ների բազմակողմանի, սկզբունքային մոտեցումը հուսալիորեն կարգելակի
բոլոր անարժան մարդկանց մուտքը կուսակցության շարքերը:
Կուսակցության շարքերի համալրման ժամանակ ելակետ պիտի ունենալ
ոչ միայն ընդհանրապես որակական կողմը, հասարակական-քաղաքական
ակտիվության աստիճանը, այլև սոցիալական հատկանիշը: Բնութագրելով
կուսակցության աճը, նրա որակական կազմի բարելավման ասպարեզում կա-
տարված աշխատանքը՝ ՍՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Լ. Ի. Բրեժնևը
կուսակցության XXV համագումարում տված Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման
մեջ շոշափեց մի շարք սկզբունքային խնդիրներ: Դրանցից առաջինը կուսակ-
ցության բնույթի հարցն է: Զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում, երբ
կուսակցությունը դարձել է ողջ ժողովրդի կուսակցություն, նա բնավ էլ չի
կորցնում իր դասակարգային բնույթը, այլ եղել և մնում է բանվոր դասա-
կարգի կուսակցություն: Այս եզրակացությունն ունի տեսական ու գործնական
մեծ նշանակություն. դասակարգային սկզբունքը կուսակցության սոցիալա-
կան կազմի կարգավորման հիմքն է: Հանրապետության կուսկազմակերպու-
թյուններում այս ասպարեզում որոշակի դրական քայլեր են արվել: Ներկա-
յումս ՍՄԿԿ շարքերն ընդունվողների գերակշռող մասը բանվորներ են: Նրանք
1976 թ. կազմել են բոլոր ընդունվածների 59,1 տոկոսը 1971 թ. 54,6-ի դի-
մաց: Այս առումով խրախուսելի աշխատանք են կատարել Երևան քաղաքի
Լենինյան, 26 կոմիսարների, Շահումյանի շրջանների, Լենինականի, Կիրովա-
կանի և այլ կուսկազմակերպություններ, որտեղ բանվորները կազմել են ըն-
դունվածների ավելի քան 70 տոկոսը:
Համոզված կարելի է ասել, որ հանրապետության արտադրական շատ կուս-
կազմակերպություններ հոգ են տանում, որպեսզի կուսակցության շարքերը
համալրվեն, առաջին հերթին, այն բանվորներից, ովքեր իրենց ավելի լավ
են դրսևորել ավյալ կոլեկտիվում, պատրաստ են դառնալու կուսակցության
ակտիվ ու անձնվեր մարտիկներ, օրինակ ծառայելու աշխատանքում, կեն-
ցաղում, հասարակական-քաղաքական կյանքում: Այս միտքը հաստատող
փաստերը շատ են: Այսպես, Երևանի «Նաիրիտ» գիտաարտադրական միա-
վորման կուսկազմակերպությունն անցած տարի ՍՄԿԿ անդամության թեկնա-
ծու ընդունեց 1—7 ա արտադրամասի ապարատավար Ֆ. Մինասյանին: Վեր-
ջինս իր գործունեությունն սկսել է հենց այս ձեռնարկությունում, արտադրու-
թյան առաջավոր է, աչքի է ընկնում հանձնարարված գործի հանդեպ պատաս-
խանատվության բարձր զգացումով: Արտադրամասի կոմերիտական կազմա-
կերպության քարտուղարն է, բարեխղճորեն է կատարում կուսկազմա-

կերպության հանձնարարությունները, մեծ հարգանք վայելում կոմերիտականների ու կոմունիստների, կոլեկտիվի անդամների շրջանում։ Լենինականի գուլպաների արտադրական միավորման կուսկազմակերպությունը կուսակցության շարքերն է ընդունել բանվորուհի Լ. Սաատրյանին, որը Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի դեպուտատ է, արտադրամասի ԼԿԵՄ կազմակերպության քարտուղար, ակտիվորեն մասնակցում է ժողովրդական վերահսկողության քաղաքային կոմիտեի աշխատանքին, արտադրական պլանները կատարում 140—150 տոկոսով։ Հատկանշական է, որ Կիրովականի Ալ. Մյասնիկյանի անվան քիմիական գործարանի կուսկազմակերպությունն անցած տարի ՍՄԿԿ անդամության թեկնածու է ընդունել 15 առաջավոր բանվորների, որոնք բոլորն էլ կոմունիստական աշխատանքի հարվածայիններ են և ակտիվորեն մասնակցում են ձեռնարկության հասարակական կյանքին։

Սրանք, իհարկե, եզակի օրինակներ չեն, առաջավոր ու ակտիվ շատ բանվորներ են ընդունել կուսակցության շարքերը նաև Հրազդանի, Հոկտեմբերյանի և այլ շրջանների կուսկազմակերպությունները։ Դա շատ լավ է, սակայն դրա հետ մեկտեղ, չի կարելի չնշել, որ կուսակցության շարքերը բանվոր դասակարգի ներկայացուցիչներից ընտրություն կատարելու առումով հանրապետության կուսկազմակերպությունների աշխատանքում դեռևս կան էական թերություններ։ Բավական է ասել, որ արդյունաբերության, շինարարության, տրանսպորտի ու կապի բնագավառներում կոմունիստների տոկոսը շատ ավելի ցածր է՝ ՍՄԿԿ միջին ցուցանիշի համեմատությամբ։

Վերջին տարիներին հանրապետության գրեթե բոլոր շրջաններում զարգացել է արդյունաբերությունը. կառուցվել են նոր ձեռնարկություններ, ընդլայնվել է շինարարական կազմակերպությունների և տրանսպորտի ցանցը։ Դրա շնորհիվ լուրջ տեղաշարժեր են կատարվել բնակչության սոցիալական կազմում, ստվարացել է բանվոր դասակարգը, ձևավորվել, աճել է ինժեներատեխնիկական անձնակազմը։ Սակայն, որքան տարօրինակ է, էկոնոմիկայի տարբեր ճյուղերում ընդգրկված բանվորները կազմում են բոլոր աշխատողների 69,8 տոկոսը, իսկ կոմունիստները՝ ընդամենը 30,4 տոկոսը։ Դեռ ավելին, մի շարք շրջաններում կոմունիստների ընդհանուր թվում բանվորների տեսակարար կշիռը անցած տարիների համեմատությամբ ոչ միայն չի մեծանում, այլև նվազում է։ Այսպես, 1971 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ Աբովյանի շրջանում նրանք կազմել են 38,5 տոկոսը, իսկ այս տարվա հունվարի 1-ի դրությամբ՝ 33,9 տոկոս։ Նախորդ տարվա համեմատությամբ բանվոր-կոմունիստների տոկոսը 1976 թ. կրճատվել է շրջանային ու քաղաքային 17 կուսկազմակերպություններում։

Կուսակցական կազմակերպությունները գործիմաց ու ակտիվ բանվորներով համալրելը կենսական անհրաժեշտություն է։ Այն հնարավորություն է ընձեռում կոլեկտիվներում ունենալ բանվոր-կոմունիստների ներգործուն ջոկատներ, ուժեղացնել կուսակցական ազդեցությունը արտադրության բոլոր ոլորտների նկատմամբ, բարձրացնել քաղաքական-գաղափարական աշխատանքի արդյունավետությունը, բարելավել մարդկանց կոմունիստական դաստիարակությունը։

Գործի շահերը պահանջում են ամենուրեք ունենալ կուսակցական սուր աչք, բացահայտել ու կանխել թերությունները։ Այս ամենը հանրահայտ ճշմարտություն է, օբյեկտիվ անհրաժեշտություն, սակայն, ցավոք, հատկապես շինարարության բնագավառում դրանք վրիպում են կուսկազմակերպությունների ուշադրությունից։ Կուսակցական ի՞նչ ներգործման մասին կարելի է խոսել, երբ գյուղշինմինիստրության Աշտարակի № 2 տրեստի 530 բանվորներից կոմունիստ է միայն 13-ը։ Տրեստում ստեղծված զլոբինյան տիպի յոթ բրիգադներից և ոչ մեկում կոմունիստ չկա։ Շինարարության մեջ, ցավոք, սա եզակի դեպք չէ։ Անհանգստացնող է մասնավորապես այն հանգամանքը, որ վերջին տարիներին, չնայած սովխոզների քանակի ավելացմանը, նրանցում կոմունիստների թիվն զգալիորեն պակասել է։ Անբնական չէ՞, արդյոք, որ Ապարանի շրջանում սովխոզների կոմունիստների թիվը 1971 թվականի համեմատությամբ նվազել է 12, իսկ Արթիկի շրջանում՝ 16 տոկոսով։ Մինչդեռ

այդ շրջանների սովխոզներում կան մեծ թվով երիտասարդներ, որոնք իրենց լավ են դրսևորում և՛ արտադրությունում, և՛ հասարակական աշխատանքում։

ՍՄԿԿ XXV համագումարը շեշտեց կուսակցության մեջ բանվորների առաջատար դիրքն ապահովելու անհրաժեշտությունը։ Դա լիովին համապատասխանում է այն դերին, որ մեր հասարակության կյանքում պատկանում է բանվոր դասակարգին։ Սակայն դա չպիտի միակողմանի ընկալել։ Համագումարը միաժամանակ հիշեցրեց, որ կոլտնտեսականների հաշվին կուսակցության շարքերի մշտական համալրումը բխում է բանվոր դասակարգի և կոլտնտեսային գյուղացիության դաշինքի հետագա ամրապնդման շահերից։ Եվ լավ է, որ մեր հանրապետության գյուղական շրջկոմներն (Արտաշատի, Ախուրյանի, Կրասնոսելսկի և այլն) և կոլտնտեսային սկզբնական կուսկազմակերպությունները ճիշտ հետևություն են արել համագումարի պահանջներից և բարելավել առաջավոր կոլտնտեսականներին կուսակցության շարքերն ընդունելու գործը։ Նախորդ տարիների համեմատությամբ կոլտնտեսական կոմունիստների տեսակարար կշիռը մեծացել է։ Ընդ որում, կուսակցության շարքերն ընդունված կոլտնտեսականները հիմնականում արտադրության գործերի վիճակով իրոք շահագրգռված, առաջավոր մարդիկ են։ Նրանցից շատերը տեղական սովետների դեպուտատներ, հասարակական աշխատանքի ակտիվ մասնակիցներ են։

Սակայն, ամբողջությամբ վերցրած, հանրապետության կուսակցական կազմակերպություններում կոլտնտեսական-կոմունիստների տեսակարար կշիռը վեց տոկոսով ցածր է ՍՄԿԿ միջին ցուցանիշի համեմատությամբ։ Կամոյի, Մասիսի, Էջմիածնի և այլ շրջաններում նրանց թիվը նույնիսկ նվազել է։ Գյուղական կուսշրջկոմներն ու սկզբնական կուսկազմակերպությունները պետք է անհրաժեշտ հետևություն անեն Կիրգիզիայի կուսկազմակերպության վերաբերյալ ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշման այն պահանջից, որ կոլտնտեսային արտադրության մեջ, հատկապես նրա առաջատար ճյուղերում, պետք է ճիշտ տեղաբաշխել կոմունիստների ուժերը, ուժեղացնել կուսակցական ազդեցությունը դրանց գործերի նկատմամբ, ավելի ակտիվորեն ներգործել տնտեսության ինտենսիվացման, հողագործական և անասնապահական մթերքների որակի բարձրացման վրա։

ՍՄԿԿ կանոնադրությամբ տարբերություն չի դրվում սովետական հասարակության սոցիալական զանազան խմբերից կուսակցության շարքերն ընդունվողների միջև։ Առաջադրելով իր շարքերի սոցիալական կազմը բարելավելու, բանվորների և կոլտնտեսականների թիվն ավելացնելու խնդիրը՝ կուսակցությունը բնավ էլ չի փակում ճանապարհը սոցիալական մյուս խմբերի առջև։ Ընդհակառակը, հնարավորություն է ընձեռում, որպեսզի յուրաքանչյուր կուսակցական կոմիտե և սկզբնական կուսկազմակերպություն, կուսշարքերի համալրման գործը կազմակերպելիս, ելնի տեղի կոնկրետ պայմաններից, այս կամ այն կոլեկտիվում կուսակցական կորիզի ամրապնդման անհրաժեշտությունից, գործի ընդհանուր շահերից։ Բնական է, որ դա վերաբերում է ոչ միայն արդյունաբերական, շինարարական, կապի և տրանսպորտի ձեռնարկություններին, այլև գիտահետազոտական, կուլտուր-լուսավորական, առողջապահական ու մյուս հիմնարկություններին, ուսումնական հաստատություններին։ Դա ոչ միայն բխում է գիտատեխնիկական հեղափոխության, ժողովրդի կուլտուրական մակարդակի բարձրացման, կոմունիստական շինարարության խնդիրների լուծման գործում սովետական մտավորականության պատկառելի դերից, այլև թելադրում է կադրային ճիշտ քաղաքականություն իրականացնելու, ժողովրդական տնտեսության, գիտության ու կուլտուրայի բոլոր բնագավառներում ղեկավար աշխատանքի առաջքաշման համար արժանի ուժերով պատրաստելու անհրաժեշտությունից։

Այստեղ գլխավորն այն է, որ կուսակցության քաղկոմ-շրջկոմներն ու սկզբնական կուսկազմակերպությունները ճիշտ հաշվի առնեն կուսակցության շարքերի ընդունելության կարգավորման իրենց խնդիրները, ՍՄԿԿ շարքերը ներգրավեն մտավորականության, մասնագետների լավագույն ներկայացուցիչներին։ Եվ միանգամայն գոհացուցիչ է, որ մեր հանրապետությունում

1973—1975 թվականներին ՍՄԿԿ անդամության թեկնածու ընդունված ծա-
ռայողների մեջ ինժեներատեխնիկական աշխատողները, բժիշկները, ուսուցիչ-
ները, գյուղատնտեսները, զոոտեխնիկները կազմել են 79—81, իսկ 1976
թվականին՝ 84,3 տոկոսը։ Այժմ մեր հանրապետությունում կուսակցության
անդամ է յուրաքանչյուր չորրորդ-հինգերորդ ինժեները, տեխնիկը, գյուղա-
տնտեսը, զոոտեխնիկը, յուրաքանչյուր վեցերորդ-յոթերորդ ուսուցիչը, բժիշ-
կը, յուրաքանչյուր երկրորդ գիտության թեկնածուն։
Անտարակույս, լավ է, որ կուսկազմակերպությունները կուսակցության
շարքերն են ընդունում առաջավոր բանվորներին, կոլտնտեսականներին,
մտավորականներին։ Սակայն պատահում են դեպքեր, երբ վաստակաշատ
մարդիկ մնում են ստվերում, իսկ կուսակցության մեջ ընդունվում են պատա-
հական մարդիկ։ Սկզբնական կուսկազմակերպություններն անբավարար են
ուսումնասիրում նրանց գործնական ու քաղաքական հատկանիշները, երբեմն
չեն ճանաչում նրանց։ Կուսակցության սոցիալական, որակական կազմը կար-
գավորելիս չպետք է հախուռն մոտեցում ցուցաբերել, ընդունել դիմում տված
յուրաքանչյուր բանվորի և կոլտնտեսականի։ Երևանի № 6 կոշիկի ֆաբրիկայի
կուսկազմակերպության սխալ դիրքորոշումը, օրինակ, հանգեցրեց այն բանին,
որ բանվորուհի Ջինար Գրիգորյանը, հազիվ անդամության թեկնածու դառ-
ձած, հեռացվեց կուսակցության շարքերից սպեկուլյացիայով զբաղվելու հա-
մար։
Այսպիսի օրինակներ քիչ չեն։ Դրանք վկայում են, որ ոչ բոլոր քաղկոմ-
շրջկոմներն ու սկզբնական կուսկազմակերպություններն են անհրաժեշտ
պատասխանատվություն հանդես բերում կուսշարքերի ընդունելության ժա-
մանակ, երբեմն կուսակցության մեջ ընդունում են այնպիսի մարդկանց, ով-
քեր հարկ եղած չափով չեն դրսևորում իրենց աշխատանքում, հեռու են հա-
սարակական կյանքից, չեն վայելում կոլեկտիվի անդամների հարգանքը։ Ըստ
էության, այդ մարդիկ կուսակցության մեջ են ընդունվում ոչ թե ներքին
մղումով, այլ ինչ-որ արտոնյալ վիճակ ունենալու ակնկալությամբ։ Մինչդեռ,
ինչպես ասել է Վ. Ի. Լենինը, ոչ թե ռեկլամի, այլ լուրջ աշխատանքի համար
են մեզ պետք կուսակցության նոր անդամներ։ «Կոմունիստները, ինչպես և
մյուս բոլոր սովետական մարդիկ,— նկատել է Լ. Ի. Բրեժնևը,— աշխատում
են ձեռնարկություններում, կոլտնտեսություններում, կառույցներում և հիմ-
նարկություններում։ Եվ եթե նրանք որևէ արտոնություն ունեն, ապա դա ամե-
նադժվարին բանը հանձն առնելու, օրինակ ծառայելու, ավանգարդում ընթա-
նալու արտոնությունն է» (Լենինյան կուրսով, հ. 1, էջ 591)։ Սյս-
Կուսակցության մեջ պետք է ընդունել լավերից լավագույններին։
տեղ է, որ բացառվում է ամեն տեսակի զիջումը։
Կոմերիտմիությունը եղել ու մնում է կուսակցության հավատարիմ օգ-
նականն ու հուսալի ռեզերվը։ Կուսակցության ղեկավարությամբ կոմերիտ-
միությունն ակտիվորեն մասնակցում է տնտեսական և կուլտուրական շինա-
րարությանը, պատանիներին ու աղջիկներին դաստիարակում սովետական
հայրենասիրության և պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի ոգով։ Հանրա-
պետության քաղկոմ-շրջկոմները, սկզբնական կուսկազմակերպությունները
ամենօրյա օգնություն են ցույց տալիս երիտասարդության ակտիվության ու
նախաձեռնության զարգացմանը, կոմերիտմիության մեջ կուսակցական կո-
րիզի ամրապնդմանը։ Կուսակցությունը կոմերիտմիությունից անընդհատ
ստանում է կոմունիզմի երիտասարդ շինարարների արժանի համալրում։
Երիտասարդության հարաճուն հոսքը ՍՄԿԿ շարքերը, ինչպես նշվեց
կուսակցության XXV համագումարում, ակնառու կերպով ցույց է տալիս, որ
մեր կուսակցության կենսական ուժերը և ռեզերվն անսպառ են, երիտասարդ
սերունդը խորապես նվիրված է կոմունիզմի իդեալներին։ Այդ դրական երե-
վույթը նկատելի է նաև մեր հանրապետությունում։ Վերջին տարիներին զգա-
լիորեն ավելացել է կուսակցության մեջ կոմերիտականների ընդունելությունը։
Ընդ որում, խոսքերն կատարվում է մինչև 23 տարեկան երիտասարդներին
կոմերիտմիության միջոցով կուսակցության շարքերն ընդունելու ՍՄԿԿ կա-
նոնադրության պահանջը։ Աճը դրա վկայությունը. 1976 թ. կոմերիտական-

ները կազմել են հանրապետության կուսկազմակերպության համալրման մոտ
73 տոկոսը, իսկ առանձին շրջաններում, ինչպես օրինակ՝ Հրազդանի, Իջևանի,
Արթիկի, Արտաշատի, Մասիսի՝ 80—89 տոկոսը։ Հարկ է նշել նաև, որ Ամա-
սիայի, Արագածի, Աշտարակի շրջանների կուսկազմակերպություններում
ՍՄԿԿ անդամության թեկնածու ընդունվածներից կոմերիտականները կազմել
են ընդամենը 57—58 տոկոսը։ Դա վկայում է, որ կուսշրջկոմներն ու սկզբնա-
կան կուսկազմակերպությունները անբավարար են զբաղվել կուսակցության
շարքերը կոմերիտական երիտասարդներով համալրելու հարցով։
Մեր օրերի կոմերիտմիությունը,— ասել է Լ. Ի. Բրեժնևը ՀամԼԿԵՄ
Կենտկոմի քարտուղարների, բյուրոյի անդամների, սովետական երիտասար-
դության ներկայացուցիչների հետ ունեցած հանդիպման ժամանակ,— կո-
մունիստական շինարարության ակտիվ, մարտական մասնակիցն է. կոմերի-
տականների աշխատանքային սխրանքներն ու նախաձեռնությունները հնարա-
վոր չէ թվարկել։ Կոմերիտմիության այդ դերը բարձր պահելու համար հար-
կավոր է նրա առաջավոր ջոկատին համարձակորեն ներգրավել կուսակցու-
թյան մեջ։ Այդ գործը կազմակերպելիս անհրաժեշտ է ուշադրությունը սևեռել
բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական հաստատությունների կուսկազ-
մակերպությունների աճի վրա, ուժեղացնել կուսկազմակերպությունների դեր-
քերը ուսանողության շրջանում և այդ ամենը ծառայեցնել ուսումնադաստիա-
րակչական աշխատանքի բարելավման, ժողովրդական տնտեսության ճյուղե-
րի համար բարձրորակ մասնագետների պատրաստման նպատակին։
Մեր հասարակության մեջ կարևոր դեր է պատկանում կանանց։ Ժողո-
վրդական տնտեսության բոլոր ճյուղերում զբաղված են մեծ թվով կին աշ-
խատավորներ։ Լուսավորության և կուլտուրայի բնագավառում նրանք կազ-
մում են 65, առողջապահության բնագավառում՝ 81 տոկոսը։ Կանայք ակտի-
վորեն մասնակցում են հանրապետության հասարակական-քաղաքական կյան-
քին, ընտրովի մարմինների գործունեությանը, կատարում են կուսակցական,
սովետական, կոմերիտական, արհմիութենական ու տնտեսական ղեկավար
աշխատանք։ Հետևապես, կանանց կուսակցության շարքերն ընդգրկելը հույժ
կարևոր է, կյանքի պահանջ։ Այս հանգամանքն առանձնահատուկ շեշտեց
ՍՄԿԿ XXV համագումարը։ Հանրապետության կուսկազմակերպությունները
վերջին տարիներին սևեռուն ուշադրություն են նվիրել կանանց ՍՄԿԿ շարքերն
ընդունելու հարցին։ Այսպես, 1973—1976 թվականներին կուսակցության մեջ
ընդունվածների մեկ երրորդը եղել են կանայք, իսկ Կիրովական և Դիլիջան
քաղաքներում նրանք կազմել են 40, Վարդենիսի շրջանում՝ 48,7 տոկոսը։ Սա-
կայն մի շարք կուսկազմակերպություններ անբավարար են զբաղվում կանանց
կուսակցության մեջ ընդունելու հարցով, որի հետևանքով նրանց տեսակա-
րար կշիռը շատ ցածր է։ Դա հատկապես նկատելի է Ազիզբեկովի, Գուգար-
քի, Մարտունու, Թալինի և այլ շրջաններում։ Չի կարելի նորմալ համարել,
երբ արդյունաբերական մի շարք ձեռնարկությունների աշխատողների գերա-
կշռող մասը կանայք են (Նաիրի բրդյա գործվածքեղենի և Վ. Ի. Լենինի անվան
մետաքսի կոմբինատներում՝ 62—63 տոկոսը), մինչդեռ նրանք կազմում են
կոմունիստների կեսից էլ պակասը։ Հասկանալի է, դա բնավ էլ չի արտացո-
լում մեր հասարակական-քաղաքական կյանքում, ժողովրդական տնտեսու-
թյան բոլոր ճյուղերում կանանց նվաճած դիրքը։ Հետևաբար, կուսակցության
քաղկոմ-շրջկոմների, սկզբնական կուսկազմակերպությունների պարտքն է
մշտապես զբաղվել կանանց գաղափարաքաղաքական դաստիարակությամբ,
մեր կյանքի բոլոր ոլորտներում նրանց ակտիվության բարձրացմամբ։ Այդ
ամենը կնպաստի առաջավոր կանանց կուսակցության մեջ լայնորեն ներ-
գրավմանը։
ՍՄԿԿ XXV համագումարին ներկայացված Կենտկոմի հաշվետու զեկուց-
ման, «Կուսակցության շարքերի ընդունելության և ՍՄԿԿ անդամության թեկ-
նածուների դաստիարակության աշխատանքի մասին» ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշման մեջ
կուսակցության շարքերի համալրման և երիտասարդ կոմունիստների դաս-
տիարակության առնչությամբ լուրջ խնդիրներ են դրված սկզբնական կուս-
կազմակերպությունների աշխատանքի մասին» ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշման մեջ

կազմակերպությունների առջև։ Դրանց լուծումը պահանջում է տևական ու բազմակողմանի աշխատանք, մեծ պատասխանատվություն ու հոգատարություն։

Կուսակցության շարքերն ընդունելու համար, առաջին հերթին, հարկավոր է ամենօրյա կազմակերպչական, քաղաքական-դաստիարակչական աշխատանք տանել մասսաների շրջանում, պահանջկոտություն հանդես բերել մարդկանց ընտրության նկատմամբ, անդուլ կերպով պայքարել ՍՄԿԿ շարքերի անաղարտության համար։

Յուրաքանչյուր կուսկազմակերպության պարտքն է՝ համակողմանի ստուգել ՍՄԿԿ շարքերն ընդունվողին, նրա մասին դատել իր կոնկրետ գործերով, արտադրության մեջ ու հասարակական կյանքում նրա ունեցած դերով, կուսակցության որոշումների կենսագործման ասպարեզում նրա ներդրած ավանդով։ Վ. Ի. Լենինն զգուշացրել է, որ ավելի լավ է տասն աշխատողներ իրենց չանվանեն կուսակցության անդամներ, քան թե մի շաղակրատ իրավունք ու հնարավորություն ունենա լինելու կուսակցության անդամ։

Կուսակցության շարքերի համալրման ժամանակ անհատական մոտեցման ներգործուն միջոցներից մեկը աշխատանքն է այն անձանց հետ, ովքեր պատրաստվում են ընդունվել ՍՄԿԿ շարքերը։ Մի շարք կուսկազմակերպություններում գործում են ՍՄԿԿ շարքերն ընդունվողների դպրոցներ, կուսակցությանը զինվորագրվել ցանկացողներից շատերը կոմունիստների հետ սովորում են քաղաքական և տնտեսագիտական կրթության սիստեմում։

ՍՄԿԿ շարքերի արդյունավետ համալրման պահանջներից է հրապարակայնության ապահովումը։ Մեծապես շահում են այն սկզբնական կուսկազմակերպությունները, որոնք ընդունելության յուրաքանչյուր հարց քննարկում են միայն դռնբաց կուսժողովներում, հանգամանորեն ուսումնասիրում ընդունվողի արժանիքներն ու թերությունները, հնարավորություն ստեղծում կոմունիստ և անկուսակցական գործընկերների համար՝ արտահայտելու իրենց կարծիքը։ Մեծ արդյունք կարող են տալ նաև կուսխմբի ու սկզբնական կուսկազմակերպության իրավունք չունեցող արտադրամասային կուսկազմակերպության դռնբաց ժողովներում ընդունվողի դիմումի նախնական քննարկումը և նախապես հայտարարության մեջ նրա ազգանվան նշումը։ Այսպիսով, կոմունիստներն ու անկուսակցականները նախապես ճանաչելով ընդունվողին, ժողովի են ներկայանում նրա մասին իրենց որոշակի կարծիքով։

Շատ կարևոր է երաշխավորողների պատասխանատվության բարձրացումը։ Նրանք պետք է շահագրգռություն հանդես բերեն, որպեսզի կուսակցության շարքերն ընդունվեն գիտակից, ակտիվ ու նախաձեռնող մարդիկ և հոգան նրանց գործնական, գաղափարական ու բարոյական հատկանիշների ձևավորման ու զարգացման մասին։ Կոմունիստի պարտքն է երաշխավորել ոչ թե հանուն սիրալիրության, այլ հանուն սկզբունքայնության, այն դեպքում, երբ համակողմանի ճանաչում է նրան, գիտե ոչ միայն որպես գործընկերոջ, այլև որպես ընտանիքի անդամի, հասարակական աշխատողի, քաջածանոթ է նրա գիտակցական կյանքի անցած ուղուն։ Հասկանալի է, այս պայմաններին խստագույնս հետևելու դեպքում պատահական, անարժան մարդիկ չեն թափանցի կուսակցության մեջ։

Կուսակցության շարքերի համալրման շատ կարևոր գործում վճռական նշանակություն ունի ՍՄԿԿ անդամության թեկնածուների, երիտասարդ կոմունիստների հետ տարվող աշխատանքը։ Չի կարելի մոռանալ, որ ՍՄԿԿ որակական կազմի բարելավումն ապահովվում է ոչ միայն ընդունվողների նկատմամբ պահանջկոտության բարձրացմամբ, այլև երիտասարդ կոմունիստների ամենօրյա դաստիարակությամբ, նրանց՝ որպես կուսակցության ակտիվ, գիտակից, կարգապահ, գաղափարապես կոփված մարտիկներ ձևավորելու ասպարեզում կուսկազմակերպությունների ծավալած բազմակողմանի աշխատանքով։

Կոմունիստի ձևավորումն սկսվում է թեկնածուական ստաժից։ Այդ ժամանակամիջոցում թեկնածուն պետք է որոշակիորեն կոփվի, սովորի հարգել կուսակցության ավանդույթները, իմանա ոչ միայն կանոնադրական

իրավունքները, այլև բարեխղճորեն կատարի իր պարտականությունները։ Եվ օրինաչափ է, որ ՍՄԿԿ XXV համագումարը խնդիր դրեց բարձրացնել թեկնածուական ստաժի նշանակությունը՝ կուսակցության մեջ ընդունվողի քաղաքական ու գործնական հատկանիշները բազմակողմանիորեն ստուգելու, նրա մարքս-լենինյան դաստիարակությունն ապահովելու, կուսակցական կոփման իսկական դպրոց անցնելու համար։ Խոսքն առաջին հերթին այն մասին է, որ թեկնածուն գործնական մասնակցություն ունենա կուսակցական կյանքին, իսկ կազմակերպությունն օգնի նրան ՍՄԿԿ անդամ ընդունվելու գործում, ուսումնասիրի նրա անձնական հատկանիշները, անդամ կոչվելու արժանիքները։ Վ. Ի. Լենինը խորհուրդ էր տալիս մշակել այնպիսի կանոններ, որոնք իսկապես ստաժը դարձնեն լուրջ քննության ժամանակամիջոց, այլ ոչ թե սոսկ ձևականություն։

Ղեկավարվելով լենինյան այս ցուցումներով և ՍՄԿԿ XXV համագումարի դրույթներով՝ հանրապետության կուսակցական շատ կազմակերպություններ վերջին ժամանակներս էականորեն բարելավել ու կատարելագործել են ՍՄԿԿ անդամության թեկնածուների հետ տարվող աշխատանքի ձևերն ու մեթոդները։ ՍՄԿԿ անդամության թեկնածուները փորձառու կոմունիստների հետ մասնակցում են կուսժողովների նախապատրաստմանը, կուսակցական լուսավորության ցանցում, երիտասարդ կոմունիստների դպրոցներում բարձրացնում իրենց գաղափարաքաղաքական մակարդակը։ Այս առումով դրական աշխատանք է կատարվում Երևանի Օրջոնիկիձեի շրջանում։ Այստեղ 1976 թ. ՍՄԿԿ անդամության թեկնածու է ընդունվել 185 մարդ, և բոլորն էլ ունեն կուսակցական հանձնարարություններ, սովորում են երիտասարդ կոմունիստների դպրոցում։ Կուսշրջկոմը, սկզբնական կուսկազմակերպությունների կոմիտեները և բյուրոները հետևում են նրանց արտադրական և հասարակական գործունեությանը։ Երաշխավորողները ևս նպաստում են թեկնածուների քաղաքական ու գործնական հատկանիշների զարգացմանը։

Ուշագրավ է նաև ՀԿԿ Նաիրիի շրջկոմի՝ ՍՄԿԿ անդամության թեկնածուների հետ տարվող աշխատանքի փորձը։ ՍՄԿԿ XXV համագումարից հետո շրջկոմին առընթեր ստեղծվել է երիտասարդ կոմունիստների դպրոց, որը գործում է խնամքով մշակված ծրագրով։ Պարապմունքները ղեկավարում են կուսշրջկոմի քարտուղարները։ Պարբերաբար կազմակերպվում են ՍՄԿԿ անդամության թեկնածուների և երիտասարդ կոմունիստների հանդիպումներ աշխատանքի վետերանների, շրջանի ղեկավարների հետ։ Երիտասարդ կոմունիստները ծանոթանում են շրջանի նվաճումներին, նրա զարգացման հեռանկարներին, ակտիվորեն մասնակցում հասարակական աշխատանքներին։ Նրանցից 195-ը ընտրված է կոմերիտական կազմակերպությունների ղեկավար մարմիններում, 47-ը տեղական սովետների դեպուտատներ են։ Կուսշրջկոմը պարբերաբար քննարկում է կուսկազմակերպությունների հաշվետվությունը ՍՄԿԿ անդամության թեկնածուների հետ տարվող աշխատանքի վերաբերյալ։

Դրական օրինակներ կարելի է շատ թվարկել, սակայն հարկ է նկատել, որ ՍՄԿԿ անդամության թեկնածուների հետ տարվող աշխատանքում կան և լուրջ թերություններ։ Դաստիարակության գործի անբավարար կազմակերպման հետևանքով որոշ թեկնածուներ կանոնադրությամբ սահմանված ժամանակամիջոցում գաղափարապես ու քաղաքականապես չեն կոփվում, դուրս են մնում կուսակցությունից։ Այսպես, անցած տարի Ղափանի շրջանի Ագարակ գյուղի կոլտնտեսության սկզբնական կուսկազմակերպությունը ՍՄԿԿ անդամության թեկնածու էր ընդունել Է. Թորոսյանին։ Նա առաջավոր մեխանիզատոր էր, գերակատարում էր արտադրական նորմաները։ Սակայն կուսկազմակերպությունը նրան չներգրավեց ակտիվ հասարակական աշխատանքում, հոգ չտարավ նրա գաղափարաքաղաքական աճի մասին, չստուգեց նրան կուսակցական հանձնարարությամբ։ Եվ ահա հետևանքը. Է. Թորոսյանն սկսեց չարաշահել ոգելից խմիչքները, կատարեց խուլիգանական արարք,

ենթարկվեց քրեական պատասխանատվության և հեռացվեց ՍՄԿԿ անդամության թեկնածուների շարքերից։

Անկասկած, շատ բան պայմանավորված է մարդու անհատական հատկանիշներով, սակայն նրա դաստիարակությամբ մշտապես պետք է մտահոգված լինեն կուսկազմակերպությունները, ավագ ընկերները։ Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի 1977 թ. ապրիլին տեղի ունեցած պլենումը քաղկոմշրջկոմների և սկզբնական կուսկազմակերպությունների առաջնահերթ խնդիրը համարեց պատշաճ կարգուկանոն հաստատել ՍՄԿԿ շարքերը նոր ընդունվողների և ՍՄԿԿ անդամության թեկնածուների հետ տարվող աշխատանքում, բարձրացնել թեկնածուական ստաժի նշանակությունը և թեկնածուների պատասխանատվությունը։

***

Հասարակության հեղափոխական վերափոխման, սոցիալիզմի և կոմունիզմի համար մղվող պայքարում կուսակցության ղեկավար դերի լենինյան ուսմունքը գիտական կոմունիզմի առանցքային պրոբլեմներից է։ Արդի պայմաններում, երբ ավելի է ընդլայնվում հասարակական պրոցեսների վրա գիտակցական ներգործության ոլորտը, բարդանում են տնտեսական, սոցիալական և գաղափարական խնդիրները և մեծանում դրանց մասշտաբները, էլ ավելի է աճում կուսակցության դերը՝ որպես հասարակության ղեկավար և ուղղություն տվող ուժի։ Այս պայմաններում, բնականաբար, հսկայական նշանակություն են ստանում կուսակցության կազմակերպական միասնության, նրա շարքերի միաձուլության, որակական կազմի բարելավման, կուսկազմակերպությունների կառուցվածքի կատարելագործման խնդիրները։ Այդ կարևորագույն խնդիրների անվերապահ իրագործման համար հարկավոր է ՍՄԿԿ շարքերը համալրել միայն արժանավոր մարդկանցով, ովքեր պատրաստ են անձնվիրաբար պայքարելու կուսակցության գործի համար, հետևողականորեն կենսագործելու նրա բոլոր որոշումները, մշտապես ղեկավարվելու ՍՄԿԿ ծրագրի ու կանոնադրության սկզբունքներով։

ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՀՈԳԵՎՈՐ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱՆ

Ց. Ա. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ
ՍՍՀՄ Գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ

ԶԱՐԳԱՑԱԾ ՍՈՑԻԱԼԻԶՄԻ հոգևոր աշխարհի դիալեկտիկայի պրոբլեմների մշակումն առավել հրատապ նշանակություն է ստանում առանձնապես ՍՄԿԿ պատմական XXV համագումարի անցումից հետո։

Նախ, զարգացած սոցիալիզմին համապատասխանում է որակապես նոր փուլը կոմունիստական ֆորմացիայի հոգևոր առաջադիմության մեջ ընդհանրապես, մարդկության վերընթաց զարգացման մեջ՝ մասնավորապես։

Երկրորդ, զարգացած սոցիալիզմի հոգևոր աշխարհի բուռն և հարաճուն հարստացումն արագացնում է դեպի կոմունիզմ ՍՍՀՄ-ի աստիճանական առաջընթացի պրոցեսը և կապված է սոցիալիստական համագործակցության երկրների ինտերնացիոնալ կապերի հետագա ամրապնդման հետ։

Երրորդ, երկու սիստեմների, երկու հակադիր գաղափարախոսությունների հակամարտությունն առանձին սրությամբ է արտահայտվում և արտահայտվելու է հոգևոր կյանքի ոլորտում։ Այդ պայքարի բացառիկ բարդությունն ու նրա ուժեղացումը կապված են այն բանի հետ, որ եթե տնտեսական և քաղաքական ոլորտներում հնարավոր ու անխուսափելի են առանձին կոմպրոմիսներն ու համաձայնությունները, ապա գաղափարախոսության բնագավառում դրանք սկզբունքորեն բացառված են։ XXV համագումարում Լ. Ի. Բրեժնևն ասաց. «Երկու աշխարհայացքների պայքարում չի կարող տեղ լինել չեզոքության ու կոմպրոմիսների համար։ Այստեղ հարկավոր է քաղաքական բարձր զգոնություն, ակտիվ, օպերատիվ և համոզիչ պրոպագանդիստական աշխատանք, հարկավոր է ժամանակին հակահարված հասցնել թշնամական գաղափարական դիվերսիաներին» (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, էջ 11)։ Սոցիալիստական կուլտուրայի զարգացումը պահանջում է բուրժուական կուլտուրայի արժեքավոր նվաճումների քննադատական օգտագործումը զուգակցել ռեակցիոն բուրժուական գաղափարախոսության դեմ մղվող անհաշտ ու գիտականորեն փաստարկված պայքարի հետ, կոմունիստական գաղափարախոսության և ձևավորված սկզբունքորեն նոր սոցիալիստական ապրելակերպի գերազանցությունը լրիվ ու համակողմանիորեն բացահայտելու ունակության հետ։

1. Սոցիալիստական հասարակության հոգևոր կյանքի էությունը

Սոցիալիզմի հոգևոր աշխարհի զարգացման ուսումնասիրման հարաճուն նշանակության արտացոլումն է այն, որ հրապարակ է գալիս մասնագիտական հատուկ գրականություն, որում հիմնականում ճիշտ է հետազոտվում իմացության այդ բարդ օբյեկտը։ Միայն վերջին տասը տարում լույս են տեսել մեծ քանակությամբ հետազոտություններ այդ պրոբլեմի շուրջ։

Հոգևոր կյանքը, վերջին հաշվով, հասարակության նյութական կյանքի արտացոլումն է։ Բայց այդ արտացոլումը մեխանիկական, ուղղակի և անմիջական չէ, այլ դիալեկտիկորեն հակասական է, որը միջնորդավորվում է պատմականորեն որոշակի հասարակական հարաբերությունների ամբողջ բարդ սիստեմով, որոնք ներգործում են յուրաքանչյուր տվյալ դարաշրջանի հոգևոր արտադրության բնույթի վրա (տե՛ս К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. 1, стр. 279)։ Հասարակության հոգևոր կյանքի այդ բարդությունն ու բազմակողմանիությունը նրա գիտական ճանաչումը դարձնում է այնպիսի մի խնդիր, որի լուծումը հնարավոր է միայն պրոլետարական սոցիալական և դիալեկտիկա-մատերիալիստական մեթոդոլոգիական դիրքերից։ Մինչ մարքսիզմը բուրժուական հասարակության մեջ հոգևոր կյանքը մեկնաբանվում էր այնպիսի դիրքերից, որոնք ներկայացված են տարբեր վերափոխություններով մինչև այժմ գոյատևող երկու ձևականորեն հակադիր, բայց հավասարապես հակագիտական կոնցեպցիաներով։

Վուլգար-մատերիալիստական կոնցեպցիան հասարակության հոգևոր կյանքի բոլոր դրսևորումներն ուղղակի ու անմիջականորեն բխեցնում էր մարդու՝ ոչ ճիշտ ըմբռնված նյութական էությունից։ Աբստրակտ-իդեալիստական կոնցեպցիան, ընդհակառակը, հասարակության հոգևոր կյանքը դիտում էր հասարակության նյութական կյանքի պայմաններից բոլորովին կտրված, այն համարում էր ինքնավար, սոցիալական կյանքի մնացած ոլորտներից անկախ։

Մարքսիզմի առաջացմամբ հնարավոր եղավ հասարակության հոգևոր կյանքի գիտական, դիալեկտիկա-մատերիալիստական իմացությունը, որը խարսխված է հասարակական կեցության և հասարակական գիտակցության դիալեկտիկայի մասին պատմական մատերիալիզմի հիմնարար դրույթի վրա։ Այդ դրույթն ամենից առաջ սահմանում է, որ հասարակական կեցությունն է որոշում հասարակական գիտակցությունը, այլ ոչ թե հակառակը։ Իր հերթին, հասարակական գիտակցությունը սոցիալական սուբյեկտների՝ դասակարգերի, կուսակցությունների գործունեությամբ ակտիվորեն ներգործում է հասարակական կեցության զարգացման վրա, արագացնելով կամ դանդաղեցնելով այն։ Միայն Մարքս-լենինյան փիլիսոփայության այս անխախտ սկզբունքների բազայի վրա և, ստեղծագործաբար ընդհանրացնելով նոր երևույթներն ու պրոցեսները, կարելի է արդյունավետ հետազոտել նյութական և հոգևոր արտադրության դիալեկտիկայի պրոբլեմները, հասարակության նյութական և հոգևոր կյանքի հարաբերակցությունը սոցիալիզմի զարգացման արդի փուլում։

Մինչդեռ, որոշ աշխատություններում, որոնց հեղինակներն իրենց մարքսիստներ են համարում, գլխավորապես ստրուկտուրալիզմի փիլիսոփայական կոնցեպցիայի ազդեցության տակ վերանայվում են մարքսիզմի մեթոդոլոգիական այդ հիմքերը։ «Նորարարության» և «ավանդական» ֆորմուլաների ու դրույթների դեմ պայքարելու անվան տակ այդ հեղինակները հրապուրվում են գերազանցապես հոգևոր կյանքի կառուցվածքի վերլուծությամբ, նրա առանձին տարրերի բացարձականացմամբ, միաժամանակ անտեսելով գլխավորը՝ դրա սոցիալ-դասակարգային բովանդակությունը։

Նման սխալ դրույթների իմացաբանական հիմքը կառուցվածքային-սիստեմային մոտեցման աբսոլյուտացումն է։ Վերջինս, անկասկած, մեծ ու հետզհետե աճող նշանակություն ունի ժամանակակից գիտության զարգացման գործում, բայց ամենևին չի կարող և չպետք է հակադրվի ընդհանուր փիլիսոփայական, դիալեկտիկա-մատերիալիստական մեթոդին, որը որպես անհրաժեշտ մոմենտ միշտ ընդգրկել և ընդգրկում է իրականության երևույթների սիստեմակառուցվածքային ամբողջական-սինթետիկ վերլուծությունը։ Այդ են վկայում մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների աշխատությունները։ Դիալեկտիկական մատերիալիզմը ստրուկտուրալիզմով նենգափոխելու փորձերի սոցիալական արմատները հարկ է փնտրել սոցիալիստական երկրների մտավորականության գաղափարաքաղաքական և գիտական տեսակետներից ոչ բավարար հասուն, գլխավորապես երիտասարդ ներկայացուցիչների վրա բուրժուական գաղափարախոսության թողած ազդեցության մեջ։ Մասնավորապես, երիտասարդու-

թյան վրա որոշակի ներգործություն է ունեցել ավստրիացի պրոֆեսոր Վ. Հայն-
րիխի գիրքը՝ «Ամբողջականությունը փիլիսոփայության և գիտության մեջ» հա-
վակնոտ խորագրով։ Այդ գրքում հեղինակը փորձում է հավատացնել, թե ամ-
բողջական, սիստեմային վերլուծության սկզբունքը մարքսիզմից տարբերվող
փիլիսոփայություն է, միակ մեթոդոլոգիական հիմքը բոլոր գիտությունների
համար։ Ավելին. Վ. Հայնրիխը նշում է, որ իր փիլիսոփայությունը այն «կա-
խարդական բանալին է, որն ի վիճակի է բացելու իրականության ողջ հարըս-
տությունը»։

Բուրժուական փիլիսոփաների, հատկապես ամերիկյան ստրուկտուրալիստ-
ների այդ ու նման պնդումները երիտասարդության մարքսիստորեն թույլ պատ-
րաստված որոշ մասին մղում են ստրուկտուրալիզմի ուղին։ Անհրաժեշտ է շեշ-
տել, որ սկզբունքային տարբերություն կա դիալեկտիկական մատերիալիզմի և
ստրուկտուրալիզմի միջև։ Ուստի, չնայած մենք ևս ամբողջական, կոմպլեքսա-
յին, սիստեմային մոտեցման կողմնակից ենք, բայց միաժամանակ դեմ ենք
ստրուկտուրալիզմին՝ որպես իմացության իբր «նոր» և «հատուկ» մեթոդի։
Դիալեկտիկական մատերիալիզմի և ստրուկտուրալիզմի միջև եղած այս ար-
մատական տարբերությունը կցանկանայինք ցույց տալ մի քանի օրինակներով։
Սոցիալիստական հասարակության սոցիալական կառուցվածքին նվիրված
մի քանի աշխատություններում թվարկվում են բազմաթիվ սոցիալական խըմ-
բեր, քննարկվում են սոցիալական կառավարման իրական ու կարծեցյալ տար-
բեր կողմեր ու տարրեր։ Միևնույն ժամանակ այդ աշխատություններում հիմ-
նական ուշադրությունը չի հատկացվում սովետական հասարակության հիմնա-
կան դասակարգերի ու ներդասակարգային խմբերի վերլուծությանը, ինչպես
այդ բխում է մարքս-լենինյան սկզբունքներից, չի բացահայտվում օբյեկտիվ և
սուբյեկտիվ գործոնների դիալեկտիկան սոցիալական կառավարման սիստե-
մում։ Բուն կուսակցությունը դիտվում է որպես կառավարման հասարակ տարր՝
բազմաթիվ այլ տարրերի թվում։ Չեխոսլովակյան իրադարձությունների 1968—
1969 թթ. ժամանակաշրջանում, որոշ սոցիոլոգներ նման «մեթոդոլոգիական»,
ինչպես իրենք էին սիրում արտահայտվել, «ստրուկտուրացման» բազայի վրա
հանգում էին բանվոր դասակարգի առաջատար դերի, սոցիալիզմի հասարա-
կական սիստեմում կոմունիստական կուսակցության ղեկավար դերի տրամա-
բանական ժխտմանը։ Նրանց «աշխատություններում» անտեսվում էին գիտա-
կան կոմունիզմի տեսության սկզբունքային դրույթներն այն մասին, որ սոցիա-
լիզմի օրով ևս օբյեկտիվ պայմանները, որպես առաջնային,որոշիչ դեր են կա-
տարում, իսկ սուբյեկտիվ գործոնները, բանվոր դասակարգի արմատական շա-
հերի ճիշտ արտացոլման դեպքում, հարաճուն որոշիչ դեր են կատարում սո-
ցիալիզմի կառուցման և անդասակարգ կոմունիստական հասարակարգի անց-
ման պրոցեսում, որ սոցիալիստական հասարակության համակողմանի զար-
գացումն անհատի համակողմանի ծաղկման անհրաժեշտ հիմքն է։

Որոշ աշխատություններում և ելույթներում մանրամասն թվարկվում և
քննարկվում են գրեթե բոլոր այն կողմերը, տարրերը, ձևերը, որոնք անհատի
և հասարակության փոխհարաբերությունների կառուցվածքն են սոցիալիզմի օ-
րոք՝ գիտատեխնիկական հեղափոխության պայմաններում։ Ստրուկտուրա-
լիստների համար դա համարվում է բավական։ Իսկ իմացության դիալեկտի-
կական մեթոդը, ի տարբերություն ստրուկտուրալիզմի, պահանջում է ավելի
առաջ գնալ, բացահայտել սոցիալիզմի օրոք անհատի և հասարակության դիա-
լեկտիկական փոխադարձ կապի բոլոր ձևերի խորքային, նյութական (տնտե-
սական) հիմքերը, հասարակականի ու անձնականի ներդաշնակ զուգակցման
պայմանները, ցույց տալ հասարակականի որոշիչ ու առաջատար դերը, ճիշտ
հասկացված անձնական շահերը գիտակցորեն հասարակական շահերին են-
թարկելու անհրաժեշտությունը, որը և կոմունիստական բարոյականության
հիմնական սկզբունքն է։ Այդ դեպքում ակնհայտ կդառնա, որ բարձր կազմա-
կերպված և գիտակցականորեն կառավարվող սոցիալիստական և կոմունիստա-
կան հասարակության պայմաններում հասարակականի և անձնականի միջև ե-
ղած ոչ անտագոնիստական հակասությունները կարելի է հաղթահարել միայն

անձնականը գիտակցորեն հասարակականին ենթարկելով՝ դրանց ներդաշնակ զուգակցմամբ։ Այս պրոբլեմի այլ լուծման կողմնակիցները փաստորեն անգնում են անարխիզմի դիրքերը՝ «ինքնավար անհատի», հասարակությունից բացարձակ ազատության նրա պահանջով։ Բայց այդպիսի «ազատություն» պատմության մեջ չի եղել և չի կարող լինել, քանի որ, ինչպես Լենինն էր ասում, «Հասարակության մեջ ապրել և հասարակությունից ազատ լինել չի կարելի» (Երկեր, հ. 10, էջ 44)։ Անհատի իսկական ազատությունը, որը հնարավոր է և իրագործելի սոցիալիզմի ու կոմունիզմի օրոք, նույնպես չի կարող դիտվել որպես բացարձակ ազատություն հասարակությունից։

Ազատությունը հարկավոր է դիտել ոչ միայն որպես անհատի, նրա հոգևոր պոտենցիալի զարգացման պայման, այլև որպես համապատասխան սոցիալական կառուցվածքի միջոցով հասարակության հետ նրա ունեցած կապի ձև։

Սոցիալիզմի ժամանակ անհատը հասարակության հետ կապված է դասակարգերից, սոցիալական խավերից, ազգերից ու ազգություններից, աշխատանքային կոլեկտիվներից, տարբեր հասարակական կազմակերպություններից բաղկացած սոցիալական կառուցվածքի ողջ սիստեմի միջոցով։ Սոցիալիստական հասարակության սոցիալ-դասակարգային կառուցվածքը, ինչպես նաև համաշխարհային ասպարեզում հակադիր սոցիալական սիստեմների դասակարգային հակամարտության առկայությունը պահանջում են անշեղորեն պահպանել դասակարգային, կուսակցական մոտեցման սկզբունքները զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում ևս անհատի պրոբլեմները քննարկելիս։

Այդ պրոբլեմի լուծման գործում իսկական լենինյան մոտեցումը տրված է ՍՄԿԿ XXV համագումարին ՍՄԿԿ Կենտկոմի ներկայացրած հաշվետու զեկուցման մեջ։ Համագումարը միահամուռ հավանությամբ ընդունեց Լ. Ի. Բրեժնևի հետևյալ խոսքերը. «...Հոգալով անհատի համակողմանի զարգացման, քաղաքացիների իրավունքների մասին, մենք դրա հետ մեկտեղ հարկ եղած ուշադրությունն ենք նվիրում հասարակական կարգապահության ամրապնդմանը, հասարակության հանդեպ բոլոր քաղաքացիների պարտականությունների կատարմանը։ Որովհետև առանց կարգապահության և առանց ամուր հասարակական կարգի դեմոկրատիան անիրագործելի է։ Իր պարտականությունների, ժողովրդի շահերի նկատմամբ յուրաքանչյուր քաղաքացու հենց պատասխանատու մոտեցումն է ստեղծում սոցիալիստական դեմոկրատիզմի, անհատի իսկական ազատության սկզբունքների առավել լրիվ մարմնավորման միակ հուսալի բազան» (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, էջ 128)։

Համաշխարհային մասշտաբով հաղթանակած կոմունիստական հասարակարգում անհատը հասարակության հետ կապված կլինի ամենից առաջ զանազան աշխատանքային ստեղծագործական կոլեկտիվների միջոցով, որոնք կհաստատվեն որպես ապագա հասարակության հիմնական սոցիալական բջիջներ։ Բայց այդ ժամանակ ևս կծագեն ոչ անտագոնիստական հակասություններ հասարակական և անձնական շահերի միջև, որոնք կհաղթահարվեն համապատասխան, կոմունիստական մեթոդներով։

Սոցիալիզմի ժամանակ հասարակականի և անձնականի միջև հակասությունները դեռևս հաճախ ընդունում են ո՛չ միայն կոնֆլիկտային ձևեր, այլև երբեմն ստանում են անտագոնիստական բնույթ։ Հարկավոր է դեն նետել պարզունակ պատկերացումներն այն մասին, թե սոցիալիզմի օրոք, որի զարգացման աղբյուրը ոչ անտագոնիստական հակասությունների բացահայտումն ու հաղթահարումն է, լրիվ կվերանան հակամարտությունների դրսևորման բոլոր տարրերն ու կոնկրետ ձևերը։ Սովետական ժողովրդի, նրա պետության պայքարը հին հասարակարգի վերապրուկների, բոլոր սոցիալական պալարների դեմ հաճախ ընդունում է անտագոնիստական ձևեր։ Սովետական համաժողովրդական պետությունը, շարունակելով պրոլետարիատի դիկտատուրայի պատմական գործը զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում, կոմունիզմի կառուցման ղեկավարումն իրականացնում է ոչ միայն համոզման միջոցով, որը գլխավորն է, այլև անհրաժեշտության դեպքում նաև հարկադրանքով՝ ընդհուպ մինչև պատժիչ միջոցների կիրառումը։

Այստեղ ծագում է սոցիալիզմի պայմաններում բարոյական և իրավական
նորմերի, կոմունիզմի կառուցման պրոցեսում բարոյական նորմերի անշեղ աճ-
ման և ապագայում իրավական նորմերի հետ նրանց անխուսափելի միաձուլման
և նոր հասարակության բոլոր անդամների կյանքի ու ստեղծագործության
միասնական կոմունիստական նորմերի վերածվելու դիալեկտիկայի պրոբլեմը։
Ստրուկտուրալիզմի մեթոդոլոգիան որոշակի ազդեցություն է ունեցել ո՛չ
միայն սոցիալական կառուցվածքի, անձնականի ու հասարակականի փոխհա-
րաբերության պրոբլեմի վերլուծության վրա, այլև արտահայտվել է նաև սո-
ցիալիստական հասարակության հոգևոր կյանքի մի քանի հետազոտություն-
ներում։ Դա արտահայտել է առանձին հեղինակների ձգտումը՝ հոգևոր կյանքը
հանգեցնելու նրա տարրերի քննարկման, այսինքն՝ միայն գիտության կամ ար-
վեստի, իրավունքի կամ բարոյականության և այլն և այլն։
Մինչդեռ դիալեկտիկա-մատերիալիստական մեթոդոլոգիան պահանջում է
ո՛չ միայն ուսումնասիրել յուրաքանչյուր ամբողջական երևույթը, նրա կառուց-
վածքը անդամատելով առանձին տարրերի, այլև բացահայտել ներքին կապն
ու փոխգործողությունը նրանց միջև։ Բայց դա էլ քիչ է։ Վ. Ի. Լենինը Փիլիսո-
փայական տետրերում ընդգծում էր Հեգելի այն մտքի ճշտությունը, որ իմացու-
թյունը հանգեցնել միայն փոխգործողությունը պարզելուն՝ նշանակում է զբաղ-
վել դատարկ գործով (տես Երկեր, հ. 38, էջ 195)։ Վ. Ի. Լենինը մատնանշում էր,
որ գլխավորը էության իմացությունն է պրոցեսների ներքին փոխադարձ կա-
պերի բացահայտման միջոցով և այդ փոխադարձ կապերի որոշիչ հիմքի հայտ-
նաբերումը, զարգացման պրոցեսի ուսումնասիրումը նրա ամբողջականության
մեջ, մեկ աստիճանից մյուսին՝ ավելի բարձրին անցման դիալեկտիկայի ուսում-
նասիրումը, անցում, որը հասարակական զարգացման պրոցեսում որոշվում է
առաջավոր դասակարգերի հեղափոխական-վերակերտիչ պրակտիկայով։
Ելնելով լենինյան այդ սկզբունքների պահանջներից, չի կարելի հաջողված
համարել հոգևոր կյանքի մի քանի բնորոշումներ, որոնք կան փիլիսոփայական
առանձին աշխատություններում։
Ոմանք հասարակական գիտակցությունն ամբողջովին նույնացնում են
հասարակության հոգևոր կյանքի հետ, այն դիտում որպես հասարակական ինչ-
պես տեսական, այնպես էլ առօրյա գիտակցության բոլոր դրսևորումների ամ-
բողջություն։ Որպես կանոն, «հասարակական-գիտակցություն» և «հոգևոր
կյանք» հասկացություններում դնում են միևնույն բովանդակությունը, առանց
դրանց սպեցիֆիկ սահմանազատման որևէ փորձի։
Առանձին աշխատություններում երբեմն հասարակական գիտակցությունը
կտրվում է հասարակության հոգևոր կյանքից կամ նույնիսկ հակադրվում նր-
րան։ Մեր կարծիքով, հավասարապես ճիշտ չեն ինչպես հասարակական գի-
տակցության լրիվ նույնացումը հասարակության հոգևոր կյանքի հետ, այն-
պես էլ դրանց անջատումը միմյանցից, կամ դրանց հարաբերակցության սխալ
մեկնաբանումը։
Ճշմարտությունն այն է, որ հոգևոր կյանքի հիմքը հասարակական կեցու-
թյունն է և նրա արտացոլումը՝ հասարակական գիտակցությունը։ Հասարակա-
կան գիտակցությունն ավելի լայն հասկացություն է, քան հոգևոր կյանքը։ Մեր
կարծիքով, հոգևոր կյանքը հասարակական գիտակցության էական կողմերի,
հասարակության վերընթաց զարգացման գործում պրոգրեսիվ դեր կատարող
նրա հիմնական ձևերի ակտիվ արտահայտությունն է։ Պարզաբանենք այս դր-
րույթը օրինակներով։ Սոցիալիստական հասարակության հոգևոր կյանքին հա-
տուկ է գիտության, արվեստի, բարոյականության, կոմունիստական գաղափա-
րախոսության բոլոր ձևերի ծաղկումը։ Բայց սոցիալիստական հասարակության
այդ հոգևոր կյանքից մենք բացառում ենք կրոնը, որը դեռ երկար ժամանակ
մնում է որպես հասարակական գիտակցության վերապրուկային ձև։ Նույն
կերպ էլ կարելի է դիտել կապիտալիզմի մյուս վերապրուկները, որոնք մտնում
են հասարակական գիտակցության մեջ, բայց հատուկ չեն սոցիալիզմի հոգևոր
աշխարհին, նրա ատրիբուտը չեն։ Այս սահմանազատումն անհրաժեշտ է կա-
տարել բացահայտելու ու սահմանազատելու այն իրական հակասությունների

ղանազան խմբերը, որոնց հաջող հաղթահարմամբ է պայմանավորված սոցիալիզմի հոգևոր աշխարհի միասնության հետագա օրինաչափ ամրապնդումը։

Հասարակական գիտակցության ներսում առկա է հակասությունների մի խումբ. մի կողմից նոր, առաջավոր, սոցիալիստական հայացքների ու նորմերի և, մյուս կողմից՝ կապիտալիզմի վերապրուկների միջև։ Հակասությունների մի այլ խումբ գոյություն ունի հասուն սոցիալիզմի հոգևոր կյանքի բոլոր կողմերի նոր բովանդակության անընդմեջ զարգացման և նրա արտահայտման ղանաղան ձևերի ետ մնալու միջև։ Այս և մյուս հակասությունների բացահայտման ու հաղթահարման պրոցեսում անշեղորեն զարգանում է նոր հասարակարգի հոգևոր կյանքի միասնությունը։

2. Սոցիալիստական հասարակության հոգևոր կյանքի ծագումը և դրա զարգացման հիմնական փուլերը

Սովետական հասարակության հոգևոր միասնությունն սկսել է գոյավորվել ու զարգանալ որպես Հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակի շնորհիվ առաջացած նոր կարգի օրինաչափ երևույթ։ Նոր հասարակարգի կառուցման յուրաքանչյուր նոր փուլ համապատասխանաբար արտացոլվում էր սոցիալիզմի և նրա յուրաքանչյուր ակտիվ կառուցողի հոգևոր աշխարհի ձևավորման մեջ։

Սոցիալիզմի հոգևոր աշխարհի առաջացումն ու զարգացումը կոմունիստական ֆորմացիայի կազմավորման ընդհանուր օրինաչափությունների գործողության արտահայտությունն է։

Հին հասարակարգի ընդերքում գոյավորվում են սոցիալիզմի ոչ միայն նյութական, այլև հոգևոր նախադրյալները։ Դրանք են՝ բանվոր դասակարգի մարքս-լենինյան գաղափարախոսության ստեղծումը, սոցիալիստական կուլտուրայի տարրերի առաջացումը, մասսաների հեղափոխական գիտակցականության անկասելի աճը։ Սակայն այս ամենը ոչ մի հիմք չի տալիս պնդելու, թե դեռևս կապիտալիզմի ընդերքում ստեղծվում է սոցիալիստական հասարակարգի հոգևոր աշխարհը։ Նման ըմբռնումից տրամաբանորեն հետևում է կապիտալիզմի հեղափոխական վերափոխման՝ որպես սոցիալիզմի ստեղծման անհրաժեշտ պայմանի անխուսափելիության ժխտումը, սոցիալիզմ, որն իրենից ներկայացնում է մի ամբողջական հասարակական սիստեմ՝ իրենին բնորոշ և́ նյութական և́ հոգևոր կյանքի որակապես նոր տիպով։

Եվ այսպես, մի անգամ ևս շեշտենք, որ սոցիալիստական հասարակության հոգևոր աշխարհի պատմականորեն նոր, բարձրագույն տիպի գոյավորումը կոմունիստական ֆորմացիայի ձևավորման ու զարգացման կարևորագույն օրինաչափություններից է։ Այդ հոգևոր աշխարհը դատարկ տեղում չի ստեղծվում, այլ գոյավորվում է հասարակական զարգացման և սոցիալիստական ու ապագա կոմունիստական հասարակարգի ձևավորման դիալեկտիկային լրիվ համապատասխան։ Սոցիալիզմի հոգևոր կյանքի գոյավորման դիալեկտիկան մի կողմից մարդկության զարգացման նախորդ դարաշրջանների կուլտուրայի ու ավանդույթների մեջ եղած ամեն իսկական արժեքավորի քննադատական վերամշակման ու յուրացման բարդ պրոցես է, իսկ մյուս կողմից՝ և դա գլխավորն է, նշանակում է հոգևոր կյանքի հին տիպերի բացասում և որակապես նոր, սոցիալիստական տիպի ձևավորում։

Ցավոք, այդ դիալեկտիկան միշտ չէ, որ ճիշտ է բացահայտվում սոցիալիստական կարգի առաջացման օրինաչափություններին նվիրված որոշ աշխատություններում։ Որոշ հեղինակներ չափազանց ընդարձակորեն են մեկնաբանում դեռևս հին հասարակարգի ընդերքում գոյացող որոշ սոցիալիստական տարրեր, դրանք ըստ էության նույնացնելով արդեն ձևավորված սոցիալիստական կարգի տարրերի հետ։

Այն պնդումը, թե սոցիալիստական, առավել ևս կոմունիստական սոցիալական ապրելակերպը ծագում է դեռևս կապիտալիզմի պայմաններում, երբեմնի պատահական սխալ արտահայտություն չէ, այլ, դժբախտաբար, որոշակի ըմբռնում։

Նման կոնցեպցիան օբյեկտիվորեն վերացնում է կապիտալիստական հասարակարգը հեղափոխական ճանապարհով սոցիալիստականի վերափոխելու պատմական անհրաժեշտությունը, որի ընթացքում, բանվոր դասակարգի ու նրա կոմունիստական ավանգարդի առաջատար դերի պայմաններում օրինաչափորեն ձևավորվում են սոցիալիստական հասարակարգը, նրա բազիսն ու վերնաշենքը, նրա նյութական և հոգևոր կյանքը։

Տվյալ դեպքում մեթոդոլոգիական սխալն այն է, որ սոցիալիստական հասարակարգի նախադրյալները, որոնք ձևավորվում են կապիտալիզմի ընդերքում, նույնացվում են կոմունիստական սոցիալական ապրելակերպի արդեն պատրաստի ատրիբուտների ու ձևերի հետ։ Հաշվի չի առնվում այն հանգամանքը, որ սոցիալիստական, և առավել ևս՝ կոմունիստական սոցիալական ապրելակերպն առաջանում և զարգանում է որպես ողջ սոցիալիստական հասարակական կարգի և, ամենից առաջ, արտադրության սոցիալիստական եղանակի ստեղծման ու զարգացման պրոցեսի անհրաժեշտ բաղկացուցիչ մասը։

Լինելով նոր հասարակական կարգի արտահայտությունը, սոցիալիստական ապրելակերպի հոգևոր կողմը մարմնավորվում է շահագործումից ազատագրված, սեփական կյանքի տերերն ու կերտողները դարձած մարդկանց՝ նոր ֆորմացիայի համար բնորոշ գիտակցական, ոգեշունչ գործունեության մեջ։

Սոցիալիզմի առաջին երկրի՝ ՍՍՀՄ-ի և համաշխարհային սոցիալիստական սիստեմի մյուս երկրների փորձի ընդհանրացման հիման վրա կարելի է առանձնացնել սոցիալիստական հասարակության հոգևոր աշխարհի ձևավորման ու զարգացման մի քանի հիմնական փուլեր։

Առաջին փուլն ընդգրկում է սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակից և պրոլետարիատի դիկտատուրայի հաստատումից մինչև հիմնականում սոցիալիստական հասարակարգի կառուցումն ընկած ժամանակաշրջանը, այսինքն՝ կապիտալիզմից սոցիալիզմին անցնելու շրջանը։ Նոր հասարակության հոգևոր կյանքի ձևավորման այս ստադիայում մարքս-լենինյան գաղափարախոսությունը, դառնալով տիրապետող, դեռևս գերակշռող չի եղել լայն զանգվածների գիտակցության մեջ, որոնց հիմնական մասը կազմում էին, առանձնապես մեր երկրում, գյուղացիության մանրբուրժուական խավերը և մյուս ոչ պրոլետարական խմբերը։ Այս փուլում կոմունիստական կուսակցության և սոցիալիստական պետության գործունեության նպատակն է, որ մարքս-լենինյան գաղափարախոսությունը՝ որպես նոր հասարակության ողջ հոգևոր կյանքի առանցք, դառնա ոչ միայն տիրապետող, այլև գերակշռող՝ սոցիալիզմ կառուցողների գիտակցության մեջ։ Այդ նպատակին հասնելու միջոցներն են եղել մասսաների գաղափարաքաղաքական դաստիարակության ոլորտում կատարված լայն աշխատանքը, կուլտուրական հեղափոխության իրականացումը, սոցիալիստական մտավորականության գոյացումը և այլն։

Երկրորդ փուլն ընդգրկում է հիմնականում սոցիալիստական հասարակարգի կառուցումից մինչև վերջինիս վերածումը զարգացած, հասուն սոցիալիստական հասարակարգի։ Այս ստադիայում տիրապետող մարքս-լենինյան գաղափարախոսությունը գերակշռող հոգևոր ուժ է դառնում նոր հասարակարգի ակտիվ կառուցողների գիտակցության մեջ։ Այս փուլի ամենաբնորոշ գիծն է հասարակության նոր շարժիչ ուժերի՝ ժողովրդի բարոյաքաղաքական միասնության, սոցիալիստական հայրենասիրության և ինտերնացիոնալիզմի, ժողովուրդներին բարեկամության լիակատար ծավալումը։ Լինելով սոցիալիստական տնտեսական հարաբերությունների ծնունդ, այդ՝ իրենց հիմքում հոգևոր, շարժիչ ուժերն սկսեցին հարաճուն դեր կատարել նոր հասարակարգի վերընթաց զարգացման գործում։ Դրանք իրենց անհաղթահարելի ուժն առանձնապես վառ կերպով ցուցադրեցին Սովետական Միության Հայրենական մեծ պատերազմի ժամանակաշրջանում։ Այդ են վկայում հաղթական հարձակողական գործողությունները, որոնք իրականացվեցին այնպիսի պայմաններում, երբ մենք թշնամու նկատմամբ գերակշռություն չունեինք ո՛չ զորքերի թվաքանակի, ո՛չ էլ ռազմական տեխնիկայի քանակության տեսակետից։ Այսպես, Մոսկվայի մոտ մենք կարողացանք գերմանացիներին պարտության մատնել, հակառակորդի

նկատմամբ առանձին գերակշռություն չունենալով ո՛չ զորքերի թվաքանակով, ո՛չ տեխնիկայով: Մենք թվական գերակշռություն չունեինք նաև Ստալինգրադի մոտ գերմանացիների շրջապատման ու հետագա ջախջախման գործողությունն իրականացնելիս: Այս և մյուս համոզիչ փաստերը նոր հասարակարգի հոգևոր գործոնների անկասելի ուժի վկայությունն են:

Կոմունիստական կուսակցությունը, հենվելով սոցիալիստական հոգևոր գործոնների առավելությունների վրա և ամրապնդելով դրանք, ապահովեց Սովետական Միության վերջնական հաղթանակը՝ իմպերիալիզմի ռեակցիոն ուժերի կողմից նրան պարտադրված պատերազմում, կազմակերպեց ժողովրդական տնտեսության բոլոր ճյուղերի և կուլտուրայի արագ վերականգնումն ու հետագա զարգացումը:

Երրորդ փուլն ընդգրկում է զարգացած սոցիալիզմի և աստիճանաբար կոմունիզմին անցնելու ժամանակաշրջանը: Դրա տարբերիչ գիծը հասարակության հոգևոր կյանքի բոլոր ոլորտների համակողմանի, ներդաշնակ և առավել արագացող զարգացումն է:

Այս փուլում տեղի է ունենում հասուն սոցիալիզմի հոգևոր բոլոր կարողությունների հետագա բարգավաճում, հասարակության վերընթաց զարգացման գործում դրա դերի բարձրացում, դրանց օրգանական փոխներթափանցում կոմունիզմի հաջող կառուցման տնտեսական և քաղաքական գործոնների հետ: Լուծվում է գիտատեխնիկական հեղափոխության նվաճումների հետ հասուն սոցիալիզմի առավելությունների օրգանական միացման համաշխարհային պատմական խնդիրը: Այդ միացումը տեղի է ունենում հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներում, այդ թվում և հոգևոր ոլորտում, ելած իրական հակասությունների բացահայտման ու հաղթահարման հիման վրա:

3. Ռեալ հակասությունների հաղթահարումը նոր հասարակության հոգևոր կյանքի հետագա վերընթաց զարգացման անհրաժեշտ պայմանն է:

Հակասությունների բացահայտումն ու հաղթահարումը զարգացման համապատասխան օրենքն է: Այդ օրենքը լիակատար գործում է նաև սոցիալիզմի օրոք: Հնի, իր դարն ապրածի, կապիտալիզմի բոլոր հնարավոր վերապրուկների դեմ կոմունիստական նորի, աճողի մղած պայքարի մասին բացառիկ ուժով, կոնկրետ ու համոզիչ խոսվեց ՍՄԿԿ XXV համագումարում:

Հակասությունների բացահայտմամբ ու հաղթահարմամբ զարգացման դիալեկտիկական օրենքը դրսևորվում է սոցիալիստական հասարակության առաջատար ուժի՝ ՍՍՀՄ-ի բանվոր դասակարգի և՛ կյանքում, և՛ գործունեության մեջ: ՍՍՀՄ-ի բանվոր դասակարգը, լենինյան կուսակցության ղեկավարությամբ, գլխավորելով սոցիալիստական հասարակարգի կառուցումը, մարդկությանը հնարավորություն ընձեռեց մեծ թռիչք գործել առաջընթաց զարգացման մեջ և դրանով իսկ կատարեց կոմունիստական աշխարհի առաջին հայտնագործողի համաշխարհային-պատմական միսիան: Այս կարևորագույն դրույթը մենք գիտակցաբար շեշտում ենք այն պատճառով, որ նոր աշխարհի առաջին հայտնագործողի օրինական հպարտությունը սովետական ապրելակերպի, սոցիալիզմի հոգևոր աշխարհի բնորոշ հատկանիշն է:

Լենինյան կուսակցությունը համաշխարհային հեղափոխական պրոցեսում ՍՍՀՄ-ի բանվոր դասակարգի առաջատար դիրքն ապահովել է ընդհանրապես մեր դարաշրջանի հասարակական զարգացման օբյեկտիվ օրենքների և, մասնավորապես, բանվորական շարժման զարգացման ներքին դիալեկտիկայի խոր բացահայտմամբ: Պատմական զարգացման առանձնահատկությունների շնորհիվ համաշխարհային պրոլետարիատի հեղափոխական պայքարի կենտրոնը իմպերիալիզմի դարաշրջանում փոխադրվեց Ռուսաստան: Հարցի այս կողմը լավ մշակված է գրականության մեջ: Միաժամանակ չպետք է մոռանանք, որ Ռուսաստանի պրոլետարիատի զարգացման պրոցեսները համաշխարհային բանվորական շարժման ներսում ծավալված պայքարի դիալեկտիկայից մեկուսացած չեն ընթացել: Այդ դիալեկտիկան արտահայտվել է երկու հակադիր՝ հեղափոխական և օպորտունիստական տենդենցների միջև մղված պայքարում:

Շնորհիվ Վ. Ի. Լենինի հանճարի, որը խոր կերպով արտահայտել է մեր դարաշրջանի հասարակական պահանջները և ստեղծել նոր տիպի կուսակցություն, մեր երկրում համաշխարհային բանվորական շարժման պատմության մեջ առաջին անգամ հեղափոխական նկրտումը լիակատար ու վերջնական հաղթանակ տարավ օպորտունիզմի բոլոր տարատեսակությունների ու երանգների նկատմամբ: Այս վերջնական արդյունքի մեջ են Հոկտեմբերյան հեղափոխության համաշխարհային-պատմական հաղթանակների և նոր հասարակարգի հաջող կառուցման դասակարգային խոր արմատները, ֆաշիստական Գերմանիայի դեմ սոցիալիզմի առաջին երկրի տարած մեծ հաղթանակի արմատները, հաղթանակ, որը դարակազմիկ նշանակություն ունեցավ մարդկության առաջընթաց զարգացման մեջ:

Հասուն սոցիալիզմի և աստիճանաբար կոմունիզմին անցնելու պայմաններում, որը կապված է ՍՍՀՄ-ի բանվոր դասակարգի հետագա քանակական աճի և որակական լուրջ փոփոխությունների հետ, չի դադարում գործել նրա ներքին զարգացման դիալեկտիկան: Այն հանդես է գալիս որպես սովետական բանվոր դասակարգի բացարձակապես գերակշռող առաջավոր և գիտակից մասի պայքար իր միջավայրի հետամնաց տարրերի, հին, իր դարն ապրած աշխարհի ամեն տեսակ վերապրուկները կրողների դեմ: Նորի, առաջավորի և հնի, հետամնացի միջև մղվող այդ պայքարն արտացոլում է բանվոր դասակարգի՝ դեռևս լրիվ չհաղթահարված անմիատարրությունը:

Մենք չպետք է մոռանանք, որ սոցիալիստական հասարակարգի կառուցման պրոցեսում բանվոր դասակարգն անշեղորեն աճում էր ո՛չ միայն ինքնավերարտադրման բազայի վրա, ոչ միայն կադրային ու ժառանգաբար բանվորական ընտանիքների հաշվին, այլև շնորհիվ այն բանի, որ գյուղացիությունից և մտավորականությունից մեծ թվով մարդիկ, ինչպես նաև որպես դասակարգեր ու սոցիալական խմբեր վերացած բուրժուազիայի, կուլակության, մանր բուրժուազիայի ներկայացուցիչներ մշտապես հոսում էին նրա շարքերը:

Միայն բանվոր դասակարգը, իր կոմունիստական ավանգարդի ղեկավարությամբ, ունակ եղավ բանվորական «կաթսայում» վերաեփելու, սոցիալիզմի ոգով վերադաստիարակելու աշխատավորների այդ խայտաբղետ զանգվածը: Բայց, ինչպես արդեն նշվեց, և՛ հասուն սոցիալիզմի պայմաններում, և՛ աստիճանաբար կոմունիզմին անցնելու պայմաններում լիովին չի վերանում ՍՍՀՄ-ի բանվոր դասակարգի անմիատարրությունը: Արտահայտվելով խիստ գիտականորեն, բանվոր դասակարգի որոշ անմիատարրությունը և դրա ծնունդ հանդիսացող պայքարը (նորի ու հնի, կոմունիզմի առաջավոր կառուցողների և հետամնաց տարրերի միջև) հասարակության զարգացման օրինաչափությունն են նրա գոյություն ունեցող դասակարգային շերտավորումից դեպի կոմունիստական կարգի լիակատար սոցիալական միատարրություն տանող ճանապարհին:

ՍՄԿԿ-ի ողջ սոցիալական քաղաքականությունը, մասսաների կոմունիստական դաստիարակության ասպարեզում նրա ծավալած հարաճուն գործունեությունը նպատակ ունեն բոլորին անխտիր հասցնելու կոմունիզմի առաջավոր կառուցողների մակարդակին և դրանով իսկ ապահովելու ողջ ժողովրդի բոլոր դասակարգերի ու խավերի միասնական ճակատով առաջընթացը դեպի կոմունիզմի լիակատար հաղթանակը, դեպի կոմունիստական հոգևոր կյանքի սկզբունքների ու ձևերի հաստատումը:

Այդ քաղաքականության հետևողական իրականացմամբ ձեռք է բերվել հասուն սոցիալիզմի հոգևոր աշխարհի միասնության հետագա ամրապնդում: Այժմ հասուն սոցիալիզմի հոգևոր աշխարհի միասնության զարգացման բարձր մակարդակի վառ դրսևորումն է ողջ ժողովրդի միահամուռ պաշտպանությունը ՍՄԿԿ-ի ստեղծարար ներքին և խաղաղասիրական արտաքին քաղաքականությանը:

Սոցիալիզմի հոգևոր կյանքի միասնության զարգացման նոր փուլը գոյու-

թյուն ունեցող և կոմունիստական ֆորմացիայի ձևավորման պրոցեսում ծագող հակասությունների հաղթահարման կարևորագույն գործոն է։

Հետագա շարադրանքում մենք կշոշափենք այն մի քանի ոչ անտագոնիստական հակասությունները, որոնք ծնունդ են առնում գիտատեխնիկական հեղափոխության հետ սոցիալիզմի առավելությունների միացման պրոցեսում։ Այդ հակասությունները ճիշտ հասկանալու համար անհրաժեշտ է համառոտակի բացահայտել արդի գիտատեխնիկական հեղափոխության էությունը։

Արդի գիտատեխնիկական հեղափոխությունը նախապատրաստվել է ողջ նախընթաց սոցիալական և գիտատեխնիկական առաջընթացով և հասարակության արտադրաուժերի զարգացման գործում մի նոր վիթխարի թռիչքի սկիզբ է։ Այդ թռիչքի հիմնական տարրերն են՝ ժողովրդական տնտեսության համատարած էլեկտրիֆիկացումը, միջուկային և էներգիայի մյուս նոր աղբյուրների օգտագործումը, արտադրության կոմպլեքսային ավտոմատացումն ու դրա քիմիացումը, տեխնոլոգիական պրոցեսների արմատական փոփոխումը, ունիվերսալ էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաների լայն կիրառումն ու արագ զարգացումը, կառավարման ձևերի կատարելագործումը կիբեռնետիկայի կիրառմամբ, տիեզերքի յուրացումն ու հետազոտումը և այլն։

ԳՏՀ-ի գլխավոր առանձնահատկությունն այն է, որ այն իսկական համապարփակ հեղափոխություն է, որը գործում է տարբեր չափով բոլոր՝ և՛ սոցիալիստական, և՛ կապիտալիստական, ինչպես նաև «երրորդ աշխարհի» երկրներում։ Այս առանձնահատկությունից բխում է մեկ ուրիշը. զարգացման իր ներքին տրամաբանության ուժով և հարաբերական ինքնուրույնության շնորհիվ ԳՏՀ-ն իր բնագիտական և տեխնիկական բովանդակությամբ ոչ թե դասակարգային է, այլ համամարդկային։ ԳՏՀ-ի այդ առանձնահատկությունը հնարավորություն է ընձեռում գիտության ու տեխնիկայի նորագույն նվաճումներն օգտագործել հակադիր սոցիալ-տնտեսական սիստեմների պայմաններում, ավելին՝ «ընդհանուր լեզու» գտնել նոր գիտատեխնիկական պրոբլեմների համատեղ մշակման գործում՝ հօգուտ խաղաղության պահպանման ու ամրապնդման։

ԳՏՀ-ի այդ սպեցիֆիկ առանձնահատկության ոչ դիալեկտիկական, մետաֆիզիկական ըմբռնումը ծնում է բազմաթիվ սխալներ։ Բուրժուական գաղափարախոսների, ռեֆորմիստների ու ռևիզիոնիստների գլխավոր սխալն այն է, որ նրանք, ինքնաբավ դարձնելով ԳՏՀ-ի անդասակարգային բնույթը և այն կտրելով կապիտալիզմի արմատական դասակարգային հակասություններից ու երկու համաշխարհային սիստեմների պայքարից, հանգում են այն հետևության, թե մարդկության բոլոր սոցիալական պրոբլեմները հնարավոր է լուծել ԳՏՀ-ի հետագա զարգացմամբ։ Դրանում են պոստինդուստրիալ, տեխնոտրոնային և այլ հասարակությունների վերաբերյալ բուրժուական ֆուտուրոլոգիական տարբեր ըմբռնումների իմացաբանական արմատները։ Բայց բոլոր ժամանակակից և հնարավոր «նոր» բուրժուական ֆուտուրոլոգիական ըմբռնումների դասակարգային գլխավոր հիմքն է կազմում համապարփակ ԳՏՀ-ի անջատումն զգալիորեն ավելի շուտ սկսված համաշխարհային սոցիալիստական հեղափոխությունից։ Ինչպես հայտնի է, այդ հեղափոխությունն սկսվել է 1917 թվականի հոկտեմբերին, շարունակվել սոցիալիզմի համաշխարհային սիստեմի առաջացման և այժմ էլ շարունակվում է համաշխարհային հեղափոխական շարժման երեք հիմնական հոսանքների ծավալման մեջ։ Խորապես դասակարգային, իր բովանդակությամբ պրոլետարական, նպատակներով կոմունիստական այդ համաշխարհային սոցիալիստական հեղափոխությունը մարդկության բոլոր սոցիալական պրոբլեմների լուծման գլխավոր, որոշիչ ուժն է։

Մեր դարաշրջանի այդ երկու համաշխարհային հեղափոխությունների դիալեկտիկական զուգակցումը վիթխարի չափով կարագացնի սոցիալիզմի և կոմունիզմի լիակատար հաղթանակը մեր մոլորակի վրա։ Այդպիսի զուգակցման հիմնական պայմանը, ինչպես նշվեց ՍՄԿԿ XXV համագումարում, սոցիալիզմի առավելությունների հետ գիտատեխնիկական հեղափոխության նվա-

ճումների օրգանական միացումն է։ ՍՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար ընկ. Լ. Ի. Բրեժնևի զեկուցման այդ դրույթը ծրագրային նշանակություն ունի ոչ միայն պրակտիկ աշխատողների համար։ Այն վերաբերում է նաև բոլոր հասարակական գիտությունների ներկայացուցիչներին, որոնք իրենց տեսական գործունեության մեջ պետք է ավելի խոր մշակեն սոցիալիստական և կոմունիստական շինարարության հրատապ պրոբլեմները։ Դիալեկտիկական և պատմական մատերիալիզմի, բարոյագիտության, ինչպես նաև գիտական կոմունիզմի պրոբլեմների վերաբերյալ հետազոտություններ կատարող գիտնականների համար կարևոր, իսկ գուցե և կենտրոնական պրոբլեմ է զանազան հակասությունների բացահայտումն ու դրանց հաղթահարման ուղիների որոշումը երկու համաշխարհային հեղափոխությունների միացման ճանապարհին։

Սխալ կլիներ կարծել, թե ԳՏՀ-ի ծավալումը մեր երկրում և սոցիալիզմի մյուս երկրներում տեղի է ունենում առանց որևէ հակասության և դժվարության։ Ցավոք, այդպիսի ոչ դիալեկտիկական մոտեցում կարելի է գտնել ԳՏՀ-ին նվիրված մի քանի աշխատություններում։ Ըստ որոշ հեղինակների, զարգացման համընդհանուր դիալեկտիկական օրենքը սահմանափակ ձևով է գործում սոցիալիզմի օրոք, կամ դադարում է գործել ԳՏՀ-ի իրականացման պայմաններում։ Դա խոր մոլորություն է։ Եվ դրա պատճառներից մեկն այն է, որ ժխտում են սոցիալիզմի մշտապես գործող հիմնական հակասության առկայությունը և ողջ գործը հանգեցնում ժամանակավոր, վաղանցիկ հակասությունների։

Չանդրադառնալով նոր հասարակարգում հին վերապրուկներին, համառոտակի շոշափենք այն նոր հակասությունները սոցիալիզմի օրոք ԳՏՀ-ի զարգացման կապակցությամբ, որոնք առնչվում են հասարակության հոգևոր կյանքի, նոր մարդու բարոյական կերպարի ձևավորման հետ։ Դրանք այն ռեալ հակասություններն են, որոնք այս կամ այն ձևով դրսևորվում են արդեն այժմ և որոնց հաղթահարումը սոցիալիստական հասարակարգի հետագա հասարակական, տեխնիկական և հոգևոր առաջընթացի կարևորագույն աղբյուրն է։

Հակասությունների առաջին խումբը կապված է արտադրաուժերի, այդ թվում և գիտության զարգացման ներքին դիալեկտիկայի հետ, գիտություն, որը վերածվում է արտադրաուժերի զարգացման հզոր աղբյուրի։ ԳՏՀ-ն վիթխարի չափով արագացնում է արդի հասարակության արտադրաուժերի զարգացումը։ Արտադրաուժերի ներսում առավել արագ տեմպերով են զարգանում աշխատանքի գործիքները. ստեղծվում են նորանոր մեքենաներ, ավտոմատ գործող արտադրամասեր ու ամբողջ ձեռնարկություններ, որոնք պահանջում են համապատասխան պատրաստվածության կադրեր՝ լայն պրոֆիլի բարձրորակ բանվորներ, որոնք ունեն ընդհանուր միջնակարգ ու տեխնիկական կրթություն, և բարձրագույն կրթությամբ մասնագետներ։ Մեր երիտասարդությունը մեծ մասամբ ձգտում է անմիջապես ստանալ բարձրագույն կրթություն։ Եվ դա բնական է։ Բայց ներկա պայմաններում միջնակարգ դպրոցն ավարտածների մեկ քառորդն է միայն կարողանում բուհ ընդունվել։ Սակայն ԳՏՀ-ի զարգացման արդի փուլին համապատասխանող տարբեր մասնագիտության կադրերի պատրաստման պլանավորման ոլորտում եղած մի շարք թերությունների և պատանիների պրոֆեսիոնալ կողմնորոշման գործում կատարված սխալների հետևանքով երիտասարդության մի որոշակի մասը չի գնում արտադրություն, որն առաջին հերթին պահանջում է լայն պրոֆիլի բարձրորակ բանվորներ։ ԳՏՀ-ի առաջացրած այս ռեալ հակասությունը կարելի է և պետք է հաղթահարել ո՛չ միայն մի շարք տնտեսական ու կազմակերպական միջոցառումների իրականացմամբ, այդ թվում և կադրերի պատրաստման գիտական պլանավորմամբ, այլև մեր երիտասարդության բարոյական դաստիարակությամբ։

Հակասությունների երկրորդ խումբը կապված է ավտոմատիկայի լայն կիրառման հետ, երբ ավտոմատացված արտադրամասերի ու ամբողջ գործարանների ստեղծումը հանգեցնում է և առավել մեծ չափով է հանգեցնելու աշխատուժի խիստ կրճատման։ ԳՏՀ-ի իրականացման շնորհիվ աշխատանքային ուժի խիստ կրճատումը մեր երկրում գործազրկություն չի ծնում, ինչպես դա

լինում է կապիտալիստական երկրներում։ Սոցիալիզմի օրոք այդպիսի պրոբլեմ չկա։ Բայց կա միլիոնավոր մարդկանց նոր վայրերում, այդ թվում երկրի Հյուսիս և Հյուսիս-արևելքի սակավ յուրացված շրջաններում աշխատանքի տեղավորելու ռեալ պրոբլեմը։ Այստեղ ծագում են, ավելի ճիշտ՝ ավելի ցցուն կերպով երևան են գալիս հասարակական և անձնական շահերի միջև եղած ռեալ հակասությունները, որոնք կարելի է և պետք է հաղթահարել նաև բարոյական դաստիարակության ուժեղացմամբ։

Հակասությունների երրորդ խումբը կապված է ԳՏՀ-ի իրականացման գործում գիտատեխնիկական մտավորականության զբաղեցրած տեղի ու դերի գնահատման նկատմամբ հետևողական դասակարգային մոտեցման հետ։ Այդ մտավորականության, հատկապես բնության օրենքների, նոր տեխնոլոգիական պրոցեսների հայտնագործման մեջ «մեծ գիտության» ներկայացուցիչների օբյեկտիվորեն ռեալ ու հարաճուն դերը գիտության և տեխնիկայի գործիչների մի որոշ մասի շրջանում ծնում է տեխնոկրատական հայացքներ ու պոզիտիվիստական տրամադրություններ։ Իսկ դա հանգեցնում է սոցիալիզմի և կոմունիզմի կառուցման գործում բանվոր դասակարգի առաջատար դերի անտեսման, բոլոր բնական և հասարակական գիտությունների համար կոմունիստական աշխարհայացքի մեթոդոլոգիական որոշիչ դերի ժխտմանը։

Նման տեխնոկրատական հայացքներն իրենց «տեսական» հիմնավորումն են գտել մեր որոշ սոցիոլոգների աշխատություններում, որոնք հռչակել են բանվոր դասակարգի առաջատար դերի բացասումը և այդ դերի անցումը գիտատեխնիկական մտավորականությանը։ Որպես կանոն, այդ բանն արվում է պրիմիտիվ գործողության՝ մտավորականությանը բանվոր դասակարգի մեջ «մտցնելու» և նրան որպես առաջատար ուժ հռչակելու միջոցով։

Այստեղ ևս յուրահատուկ ձևով դրսևորվում է հակասությունը սովետական ողջ ժողովրդի (որի առաջատար ուժն է բանվոր դասակարգը, իսկ քաղաքական ու գաղափարական ղեկավարը՝ կոմունիստական կուսակցությունը) մեր մտավորականության առանձին ներկայացուցիչների անձնական, սուբյեկտիվ հայացքների ու տրամադրությունների միջև։ Այդ հակասությունը կուսակցությունը հաղթահարում է սովետական մտավորականության բոլոր ներկայացուցիչների կոմունիստական, այդ թվում և բարոյական դաստիարակությամբ, բանվոր դասակարգի պատմական միսիան իրականացնելու համար նրան օգնելու գործում մտավորականության իրոք հարաճուն դերի բացահայտմամբ։

Այնուհետև, սոցիալիզմի առավելությունները լրիվ օգտագործելու համար լուրջ խոչընդոտ է մարդկանց կարգապահության, բարոյա-հոգեբանական և այլ հատկությունների նկատմամբ ԳՏՀ-ի ներկայացրած աճող պահանջների և մարդկանց որոշ մասի, այդ թվում և երիտասարդության մի մասի ոչ բավարար բարձր բարոյական մակարդակի միջև եղած հակասությունը, որը կոնկրետ կերպով արտահայտվում է անկարգապահության, անկազմակերպվածության, աշխատանքի նկատմամբ ոչ բարեխիղճ վերաբերմունքի, ամենաբարդ ու թանկարժեք մեխանիզմների ու ապարատների նկատմամբ ոչ խնայողական վերաբերմունքի փաստերում և այլն։ Բավական է ասել, որ առանձին ձեռնարկություններում ներհերթափոխային ու ցերեկային պարապուրդները հասնում են ամբողջ աշխատաժամանակի 15—20 տոկոսին։ Սա այնպիսի լուրջ պրոբլեմ է, որ ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմը հայտարարել է «Կոմերիտական լուսարձակի» ջոկատների, շտաբների, պոստերի համամիութենական ստուգայց՝ աշխատանքային կարգապահությունն ամրապնդելու և աշխատաժամանակի կորուստները վերացնելու համար։ Մենք պետք է լավ յուրացնենք, որ ԳՏՀ-ի, սոցիալիզմի առավելությունների հետ նրա օրգանական միացման գլխավոր արդյունքն է լինելու կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծումը, կոմունիզմին անցնելու համար տնտեսական նախադրյալների նախապատրաստումը։ Բայց այդ անցումը կարող է ձգձգվել, եթե միաժամանակ չնախապատրաստվի նոր, համակողմանիորեն զարգացած մարդը, որի համար աշխատանքը լինելու է ո՛չ միայն կենսամիջոց, այլև առաջին կենսական պահանջմունք, իսկ անձնական և հասարակական շահերի ներդաշնակ զուգակցումը տեղի է ունենալու

անձնական շահերը գիտակցաբար հասարակական շահերին ստորադասելով։

Կոմունիստական հասարակարգի համակողմանիորեն զարգացած անհատների բարոյական դաստիարակության տեսական պրոբլեմների մշակման գործում մենք պետք է մարքսիզմի անխախտ սկզբունքների պահպանումը զուգակցենք առանձին ֆորմուլաների ճշգրտման հետ, կյանքի, հասարակության կոմունիստական նորացման անմիջական պրակտիկայի նոր պահանջների հաշվառման հետ։ Առանց այդպիսի մոտեցման չկա և չի կարող լինել մարքսիզմի ստեղծագործական զարգացում։ Բարոյական դաստիարակության հիմնական պրոբլեմներից մեկը հասարակականի ու անձնականի համաձայնեցման եղանակների ու ձևերի հարցն է։

Ինչպես հայտնի է, Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստում Մարքսը և Էնգելսը գրել են, որ պրոլետարիատը կոչված է ստեղծելու այնպիսի մի հասարակարգ, «որում յուրաքանչյուրի ազատ զարգացումը բոլորի ազատ զարգացման պայմանն է» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, стр. 447)։ Բայց այստեղից չի բխում, թե մարքսիզմի հիմնադիրները ժխտում էին հասարակական հարաբերությունների դերն անհատի ձևավորման ու զարգացման պրոցեսում։ Լենինը, ստեղծագործաբար զարգացնելով մարքսիզմը, առանձնապես իր հետհոկտեմբերյան աշխատություններում, ամենից առաջ երիտասարդության միության խնդիրների մասին արտասանած ճառում, ցույց է տվել, որ ամբողջ նոր հասարակության ազատագրումն ու համակողմանի ազատ զարգացումը նրա յուրաքանչյուր անդամի, յուրաքանչյուր առանձին մարդու ազատ ու ներդաշնակ զարգացման պայմանն է։

Այս դիալեկտիկա-մատերիալիստական գաղափարը բացառիկ ուժով արտահայտված է հասարակության հեղափոխական վերակերտման պրոցեսում ժողովրդական զանգվածների, դասակարգերի, կուսակցությունների և անհատների հարաբերակցության վերաբերյալ լենինյան հանճարեղ ֆորմուլայի մեջ։ Առանց ժողովրդական զանգվածների, հեղափոխական դասակարգերի և կուսակցությունների ստեղծագործական ու վճռական դերն ընդունելու չի կարելի ճիշտ հասկանալ ու մշակել կոմունիստական անհատի բարոյական դաստիարակության պրոբլեմը։ Լենինի այդ սկզբունքային դրույթը ցայտուն կերպով բացահայտում է հասարակականի ու անձնականի հարաբերակցությունը։

Անձնականն առաջին, իսկ հասարակականը՝ երկրորդ պլանում դնելը բարոյականության պրոբլեմների շատ հետազոտողների բնորոշ սխալն է։ Անհատի, նրա հարաբերական ինքնուրույնության ցուցադրման, նրա հոգևոր աշխարհի ու սոցիալական ակտիվության բացահայտման պրոբլեմների մշակման գործում ձեռք բերված մեծ հաջողությունների հետ միասին, մենք պետք է ընդունենք անհատի «ինքնավարության», հասարակական զարգացման արմատական խնդիրներից, սոցիալիզմի և կոմունիզմի կառուցման հիմնական համաժողովրդական պրոբլեմներից կտրված նրա ուսումնասիրման սխալ տենդենցի առկայությունը։

Նման սխալները ակամա կարող են յուրատեսակ «տեսական բազա» ստեղծել անհատի աբստրակտ ազատության, «ընդհանրապես ազատության» անարխիստական և վոլյունտարիստական պահանջների համար, որոնք անտեսում են սոցիալիստական կարգի ամրապնդման ու զարգացման արմատական շահերը, մի կարգ, որն ունակ է ապահովել, ինչպես սովորեցնում է մարքսիզմ-լենինիզմը, ամբողջ ժողովրդի և յուրաքանչյուր առանձին անհատի լիակատար բարեկեցությունը։

Համաժողովրդական և անձնական շահերի հարաբերակցության իսկական լենինյան ըմբռնումն է միայն համապատասխանում նոր հասարակարգի հոգևոր աշխարհի հետագա զարգացման պահանջմունքներին։

ԿԱՆՏԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ԼԵՆԻՆՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ

Լ. Ա. ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ
Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՎԵՐՋԻՆ ՏԱՍՆԱՄՅԱԿՆԵՐԻՆ արևմտյան գրականության մեջ Կանտի փիլիսոփայության նկատմամբ դրսևորվել է հաճախ բավական սառը, իսկ երբեմն նաև խիստ բացասական վերաբերմունք։ Այսպես, Բերտրան Ռասելը, XX դարի արևմտաեվրոպական փիլիսոփայության ճանաչված հեղինակություններից մեկը, առանց այլևայլությունների գրել է. «Ընդունել Կանտը սովորաբար դիտվում է որպես նոր ժամանակի մեծագույն փիլիսոփաներից մեկը։ Ես չեմ կարող համաձայնել այդպիսի գնահատականին...» (Б. Рассел. История западной философии. М., 1959, стр. 721)։ Շվեյցարացի կանտագետ Մ. Աեբին պնդում է, որ «...Փորձի կանտյան տեսությունը էական կետերում ժխտվել է ճշգրիտ գիտությունների նորագույն զարգացմամբ և որ պրոբլեմների նրա դրվածքները այսօրվա գիտության համար այլևս հրատապ չեն» (M. Aebi. Kant's Begründung der „Deutschen Philosophie“. Basel, 1947, S. 23)։ Նեոպոզիտիվիզմի աչքի ընկնող պարագլուխներից մեկը՝ Հ. Ռայխենբախը, Կանտի մասին գրել է. «Նրա փիլիսոփայությունը ոչինչ չունի ասելու մեզ՝ Էյնշտեյնի ու Բորի ֆիզիկայի ժամանակակիցներիս»։ (H. Re chenbach. The Rise of Scientific Philosophy. Ber‑eley and Los Angeles, 1959, p. 44) ։

Արդարացի՞ են արդյոք այս դատողությունները։ Կարելի՞ է արդյոք համաձայնել, որ գիտական իմացության և հասարակական կյանքի նորագույն զարգացումն ընդհանրապես Կանտի փիլիսոփայությունը զրկել է ամեն մի նշանակությունից, և որ ժամանակակից մտածողության համար այն ոչ մի հետաքրքրություն չի ներկայացնում։ Անհրաժեշտ է ամենայն որոշակիությամբ շեշտել, որ մարքս-լենինյան ուսմունքը վճռականորեն դեմ է կանտյան ժառանգության նման գնահատականին, ինչպես նաև դասական փիլիսոփայական ժառանգության նկատմամբ նման վերաբերմունքին։ Այդ բանում համոզվելու համար դիմենք Վ. Ի. Լենինի այն աշխատություններին, որոնցում տրվում են գերմանական կլասիկ փիլիսոփայության հիմնադրի փիլիսոփայական ուսմունքի վերլուծությունն ու գնահատականը։

Վ. Ի. Լենինի՝ Կանտի փիլիսոփայությանը նվիրված ողջ աշխատանքը, ժամանակագրական տեսակետից կարելի է բաժանել երեք հիմնական շրջանների։ Առաջինը սիբիրյան աքսորի ժամանակաշրջանն է (1897—1900 թթ.), երբ Վ. Ի. Լենինն առաջին անգամ ներգրավվեց կանտյան փիլիսոփայության նշանակության ու արժեքավորության մասին ծավալված բանավեճում։ Երկրորդը՝ (1908 թ.) համընկնում է Մատերիալիզմ և էմպիրիոկրիտիցիզմ աշխատությունը նախապատրաստելուն և գրելուն, որտեղ հատուկ բաժին է նվիրված կանտյան ուսմունքի վերլուծությանը։ Եվ երրորդը Շվեյցարիայում՝ Բեռնում անցկացրած կյանքի տարիներն են (1914—1915 թթ.), երբ աշխատելով դիալեկտիկայի տեսության հարցերի վրա, Վ. Ի. Լենինը վերստին դիմել է փիլիսոփայական մտքի կլասիկներին՝ ամենից առաջ Հեգելին, իսկ նրա միջոցով և Կանտին։

Առաջին ժամանակաշրջանի վերաբերյալ տեղեկությունները, ցավոք, բավական սուղ են։ Սակայն պահպանված վկայությունները որոշակիորեն Պայքարելով մարքսիզմի նեոկանտական ռեակցիայի դեմ, Վ. Ի. Լենինը վճռականորեն առարկում էր այն տեսակետի դեմ, թե իբր մարքսիստական տեսությունը պետք է «լրացվի» Կանտի իմացաբանական և բարոյագիտական ուսմունքով (տե՛ս А. Шаповалов. В сибирской ссылке. Сб. «Воспоминания о Владимире Ильиче Ленина», т. 1. М., 1956, стр. 181)։ Պայքարելով մարքսիզմի նեոկանտական ռևիզիայի դեմ, Վ. Ի. Լենինը հետևողականորեն վիճաբանությունների մասնակիցների ուշադրությունը հրավիրում էր Կանտի փիլիսոփայության այն կողմերի վրա, որոնք անհամատեղելի էին դարձնում կանտյան և մարքսիստական աշխարհայացքների կարևորագույն սկզբունքները։ Նա հետևողականորեն մերժում էր սոցիալիզմի պատմա-մատերիալիստական հիմնավորումը նրա իդեալիստական («բարոյագիտական») մեկնաբանումով փոխարինելու բոլոր փորձերը։

Երկրորդ ժամանակաշրջանում ուժեղացել էր կանտյան փիլիսոփայության այն քննադատությունը, որ վարում էին սուբյեկտիվ իդեալիզմի և ծայրահեղ սկեպտիցիզմի դիրքերից, բերկլիականության և յումիզմի տեսակետից։ Կանտի ուսմունքի գնահատմանը հենց այդ դիրքերից էլ մոտենում էին այն ժամանակ ամենամոդայիկ փիլիսոփայական հոսանքի պարագլուխներ է. Մախը և Ռ. Ավենարիուսը։ Բացահայտելով սոցիալ-դեմոկրատիայի մի քանի գործիչների ընտրած ուղու սխալականությունը, Վ. Ի. Լենինը ցույց է տվել, որ նրանք «...գնացին փիլիսոփայության մեջ ռեակցիոն ուղղության հետևից, Մախի և Ավենարիուսի հետևից, որոնք Կանտին քննադատում էին յումիստական և բերկլիական տեսակետից» (Երկեր, հ. 14, էջ 267)։

Այստեղ կարող է հարց ծագել. ո՞րն էր այդ քննադատության էությունը. եթե ինքը՝ Կանտը, ինչպես դա լավ հայտնի է, ագնոստիցիզմի աչքի ընկնող ներկայացուցիչներից է։ Մի՞թե Յումի սկեպտիցիզմը և Կանտի ագնոստիցիզմը չեն պատկանում այն նույն հոսանքին, որը քարոզում է աշխարհի անճանաչելիության ուսմունքը։ Եվ իրոք, մի՞թե Վ. Ի. Լենինը նույն Մատերիալիզմ և էմպիրիոկրիտիցիզմ աշխատության մեջ չէր խոսում «Յումի և Կանտի գծի» մասին՝ որպես միասնական գծի։ Իրոք, Վ. Ի. Լենինը այդ մասին գրել է մի քանի անգամ (տե՛ս նույն տեղը, էջ 128, 142, 158, 209 և այլն)։ Սակայն դրա հետ մեկտեղ՝ Յումի և Կանտի փիլիսոփայական հայացքների միջև Վ. Ի. Լենինը տեսնում էր ո՛չ միայն ընդհանրություն, այլև տարբերություն (տե՛ս նույն տեղը, էջ 122—123, 142, 158, 266 և այլն). Նա իր գաղափարական հակառակորդներից մեկին կշտամբում էր այն բանի համար, որ նա կանտականությունը շփոթել է յումիզմի հետ (տե՛ս նույն տեղը, էջ 135)։

Հասկանալի է, որ մտածողության դիալեկտիկական եղանակի համար այստեղ ոչ մի հակասություն չկա, քանզի ընդհանրությունն ամենևին չի բացառում տարբերությունը։

Վ. Ի. Լենինը վերանում էր Յումի և Կանտի հայացքների միջև եղած տարբերություններից այն բոլոր դեպքերում, երբ նա ագնոստիցիզմը դիտում էր ամբողջության մեջ, նրա հիմնական ու որոշիչ գծերով, երբ ագնոստիցիզմին, ընդհանուր առմամբ, հակադրվում էր մատերիալիզմի իմացության տեսությունը։ Ագնոստիցիզմի և հետևողական մատերիալիզմի միջև գոյություն ունեցող այդ արմատական հակադրության տեսակետից ագնոստիցիզմի ներսում դրսևորվող տարբերությունները, ինչպես Վ. Ի. Լենինն էր գտնում, պետք է համարվեն երկրորդական և ոչ էական տարբերություններ։ Այստեղ նա հետևում էր ագնոստիցիզմի էնգելսյան քննադատության մեթոդոլոգիային, երբ, նրա բացատրության համաձայն (տե՛ս նույն տեղը, էջ 157), առաջին պլանի վրա էր դրվում այն, ինչ ընդհանուր է Յումի և Կանտի համար, և ոչ թե այն, ինչ բաժանում է նրանց։

Սակայն, նոր պայմաններում, երբ բուրժուական փիլիսոփայության մեջ

խիստ սրվեց կանտյան ուսմունքի քննադատությունը յումիզմի դիրքերից, առաջացան նոր խնդիրներ. անհրաժեշտ էր բացատրել, թե ինչու է Կանտի փիլիսոփայությունը այդպիսի եռանդով մերժվում Յումի նորագույն հետևորդների կողմից: Բայց գաղափարական պայքարի այդ ռեալ փաստը կարելի էր բացատրել՝ միայն ուշադրություն դարձնելով Յումի և Կանտի փիլիսոփայական տեսությունների միջև եղած տարբերությունների վրա:

Կանտի դեմ հանդես եկող Մախի և նրա հետևորդների դիրքերի ճշգրտումը, ի դեպ, պահանջվում էր նաև մի այլ պատճառով, որպեսզի այդ ելույթները տարբերվեն ուղղակի հակադիր՝ մատերիալիզմի դիրքերից կանտյան ուսմունքի քննադատությունից: Ինչպես ցույց է տվել Վ. Ի. Լենինը, մախիստական քննադատության Կանտին ներկայացված հիմնական մեղադրանքն այն էր, որ Կանտի փիլիսոփայությունը չափից դուրս մատերիալիստական է, այն ժամանակ, երբ մարքսիստներն այն քննադատում էին նրա համար, որ այն բավականաչափ մատերիալիստական չէ (տե՛ս նույն տեղը, էջ 259):

Հետևաբար, եթե Կանտի փիլիսոփայական ուսմունքն իր բուն էությամբ, այլ ոչ թե ինչ-որ թյուրիմացությունների պատճառով, հնարավոր էր դարձնում քննադատության հակադիր դիրքերից, դրա ամեն մի գնահատական պետք է նկատի ունենա նրա սեփական ներքին հակասականությունը: Այս տեսակետից լենինյան վերլուծության համար չափազանց բնորոշ է համաձայնությունը Լ. Ֆոյերբախի այն դիտողության հետ, որ «Կանտյան փիլիսոփայությունը հակասություն է...» (նույն տեղը, էջ 262):

Երրորդ ժամանակաշրջանում, ինչպես արդեն նշվեց, տեսական պլանով Վ. Ի. Լենինին զբաղեցնում էր տրամաբանության՝ որպես փիլիսոփայական գիտության, որպես մատերիալիստական դիալեկտիկայի տեսության մշակման խնդիրը: Մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկները գտնում էին, որ այդ առումով անցյալի գաղափարական ժառանգությունից առանձնահատուկ հետաքրքրություն են ներկայացնում իդեալիստական դիալեկտիկայի վարպետ Հեգելի աշխատությունները: Իսկ ինչ վերաբերում է Կանտի փիլիսոփայությանը, ապա Հեգելից հետո այդ տեսակետից այն արդեն չէր կարող մեծ նշանակություն ունենալ: Այդ առթիվ Ֆ. Էնգելսը գրել է. «...Կանտից դիալեկտիկա սովորելը աննպատակ հոգնեցուցիչ ու անշնորհակալ աշխատանք կլիներ՝ սկսած այն ժամանակից, երբ Հեգելի երկերում մենք ունենք դիալեկտիկայի մի ընդարձակ կոմպենդիում՝ թեպետ և զարգացված միանգամայն կեղծ ելակետից» (К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 20, стр. 370): Զարմանալի չէ, որ Վ. Ի. Լենինը, խորանալով դիալեկտիկայի պրոբլեմներում, հիմնավորապես ուսումնասիրել է Հեգելի Տրամաբանության գիտությունը և նրա մի շարք այլ աշխատություններ:

Ուսումնասիրելով այդ աշխատությունների լենինյան կոնսպեկտները, չի կարելի մոռանալ մի կարևոր հանգամանք. Վ. Ի. Լենինը մեծ ուշադրությամբ հետևում էր, թե ինչպիսին է եղել Հեգելի վերաբերմունքը իր ականավոր նախորդի նկատմամբ, ձգտում էր պարզել, թե ինչում և ինչպես է Հեգելը առաջ գնացել Կանտից, հաղթահարելով կանտյան տեսակետի սահմանափակությունը: Այս իմաստով ուշագրավ է «Հեգելն ընդդեմ Կանտի» կարճ դիտողությունը, որը բազմիցս կրկնվում է լենինյան նոթերում (տե՛ս Երկեր, հ. 38, էջ 226, 233, 235,252, 287 և այլն):

Սակայն, չի կարելի չափազանցնել Հեգելի ու Կանտի միջև եղած այդ հակադրությունը: Դիալեկտիկ Հեգելը ո՛չ միայն հաղթահարում էր Կանտին, այլև հենվում էր նրա վրա: Բանն այն է, որ Կանտը կարևոր տեղ է գրավում ո՛չ միայն փիլիսոփայական մտքի պատմության մեջ ընդհանրապես, այլև դիալեկտիկայի ձևավորման պատմության մեջ: Այդ բանը նշել է նաև ինքը՝ Հեգելը (Гегель., Соч., т. V, стр. 35): Կոնսպեկտավորելով հեգելյան Տրամաբանության գիտությունը, Վ. Ի. Լենինը հատուկ ուշադրություն է նվիրել Կանտի կատարած դերի վերաբերյալ հեգելյան այդ դիտողությանը: Եվ ընդհանրապես նա առանձնացնում էր Հեգելի այն ասույթները, որտեղ տրվում

է դիալեկտիկայի պատմության հանդեպ Կանտի ունեցած ծառայության բարձր գնահատականը (տե՛ս Երկեր, հ. 38, էջ 110, 275—178):

Դրա հետ մեկտեղ, դիալեկտիկայի ըմբռնումը Կանտի մոտ, անկասկած, դեռ բավական սահմանափակ էր, թերզարգացած: Սահմանափակության այդ գծերն առանձնապես աչքի էին զարնում Կանտի դիալեկտիկական գաղափարներն ու մոտեցումներն այն բանի հետ համադրելիս, թե դիալեկտիկայի օրենքներն ու կատեգորիաները ինչ արտահայտություն են գտել Հեգելի աշխատություններում: Վ. Ի. Լենինը նշում էր, որ Հեգելի մոտ, նրա ամբողջ իդեալիզմով հանդերձ, իդեաների դիալեկտիկայի մեջ արտացոլվում է իրերի դիալեկտիկան (տե՛ս նույն տեղը, էջ 239): Նա գտնում էր, որ այդ տեսակետից Հեգելը շատ ավելի խորն է, քան Կանտը (տե՛ս նույն տեղը, էջ 215):

Ինչո՞ւմն էր հատկապես Վ. Ի. Լենինը տեսնում դիալեկտիկական մտածողության կանտյան մեկնաբանման սահմանափակությունը:

Կանտը, ինչպես հայտնի է, զարգացրել է ուսմունքը, այսպես կոչված անտինոմիաների՝ «Օրենքների հակասությունների» մասին. բացառելով մեկը մյուսին, դրանք, ըստ Կանտի, պետք է ընդունվեն (կամ մերժվեն) հավասար հիմքով, որի համար իբրև օրինակ կարող են ծառայել այն պնդումները, թե աշխարհը անվերջ է և թե այն վերջ ունի: Կանտյան այս ուսմունքը փիլիսոփայության պատմության մեջ դիալեկտիկական մտքի խոշորագույն նվաճումներից էր: Հեգելը գրել է. «Կանտյան այդ անտինոմիաները ընդմիշտ կմնան որպես քննադատական փիլիսոփայության մի կարևոր մասը, դրանք էլ առավելապես հանգեցրին նախորդ մետաֆիզիկայի տապալմանը և կարող են դիտվել որպես գլխավոր անցում դեպի նորագույն փիլիսոփայություն...» (Гегель., Соч., т. V, стр. 204): Իրոք, անտինոմիաների մասին իր ուսմունքով Կանտը հիմնավոր քննադատության ենթարկեց նախորդ մետաֆիզիկան՝ և՛ գերզգայական, գերֆիզիկական էությունների մասին գիտելիք տալու նրա հավակնության (այս առումով մետաֆիզիկան հանդես էր գալիս որպես այն, ինչը գալիս է ֆիզիկայից «հետո»), և՛ նրան հատուկ մտածողության եղանակի համար, որի համաձայն, օրինակ, աշխարհը պետք է համարվի կամ միայն անվերջ կամ էլ միայն վերջ ունեցող (այս իմաստով մետաֆիզիկան դիալեկտիկայի հակադրությունն էր): Այսպիսով, մտածողության մետաֆիզիկական, ոչ դիալեկտիկական եղանակի քննադատության գործում Կանտի ունեցած ծառայությունները կասկած չեն հարուցել:

Դրա հետ մեկտեղ, Կանտի դիալեկտիկայի կոնցեպցիայի սահմանափակությունը Վ. Ի. Լենինը տեսնում էր մասնավորապես այն բանում, որ անտինոմիաների մասին կանտյան ուսմունքի մեջ դիալեկտիկական հակասություններին հատկացված է առանձին, մեկուսացված ոլորտ. անհաղթահարելի հակասությունները երևան են գալիս միայն բանականության գաղափարների բնագավառում: Այլ կերպ ասած, Կանտը դիալեկտիկական օրինաչափություններին համընդհանուր նշանակություն չէր տալիս, դրանք հանգեցնելով, ըստ էության, չորս անտինոմիաների: Իսկ մինչդեռ, նշում էր Վ. Ի. Լենինը, այստեղ հետևելով Հեգելին, «...յուրաքանչյուր հասկացություն, յուրաքանչյուր կատեգորիա նույնպես անտինոմիկ է» (Երկեր, հ. 38, էջ 133), ինչպես և բանականության գաղափարները, որոնց մասին խոսվում է Կանտի մոտ:

Դիալեկտիկայի կանտյան ըմբռնման լուրջ թերություններից մեկը Վ. Ի. Լենինը համարում էր նաև այն, որ «Կանտը ցույց չի տվել կատեգորիաների փոխադարձ անցումը» (նույն տեղը, էջ 256): Թեև Կանտը ձեռնարկել էր կատեգորիայի սիստեմ ստեղծելու՝ Արիստոտելից հետո ամենանշանակալի փորձը, այդ սիստեմը, սակայն, ավելի շուտ մի աղյուսակ է, քան օրգանական դիալեկտիկական միասնություն:

Փիլիսոփայության հիմնական կատեգորիաների անխուսափելի փոխադարձ անցումը ցույց տալու այդ անկարողությունը հանդիսացավ այն իմացաբանական պատճառներից մեկը, որ Կանտը չկարողացավ կռահել անցումը սուբյեկտիվի մասին հասկացությունից՝ օբյեկտիվի մասին հասկացության: Ամբողջ սուբյեկտիվը՝ զգայականությունը, ինտելեկտը, իդեալները, նրա մոտ

մնում է միայն սուբյեկտիվ։ Սուբյեկտիվը, շեշտում էր Վ. Ի. Լենինը, Կանտի մոտ կտրվում է օբյեկտիվից (տե՛ս նույն տեղը, էջ 251—253)։ Դրա հետևանքով էլ Կանտը հանգում է ագնոստիկական բնույթի հետևությունների, այն եզրակացության, որ անհրաժեշտ է սահմանափակել «գիտելիքը», նսեմացնել նրա նշանակությունը, որպեսզի տեղ մաքրի հավատի համար (տե՛ս նույն տեղը, էջ 112, 203, 205)։ Այդ առնչությամբ Վ. Ի. Լենինը հաճախ համաձայն էր Կանտի ագնոստիցիզմի հեգելյան քննադատության հետ։ Ճիշտ է, այդ դեպքում նա չէր անտեսում այն հանգամանքը, որ Հեգելը քննադատում էր ամենևին ոչ մատերիալիզմի, այլ ավելի հետևողական իդեալիզմի դիրքերից (տե՛ս նույն տեղը, էջ 202—203)։ Եվ, այնուամենայնիվ, Վ. Ի. Լենինը բարձր էր գնահատում կանտականության հեգելյան, դիալեկտիկական քննադատության նշանակությունը։

Այդ քննադատության արժանիքը Վ. Ի. Լենինը համարում էր այն, որ Հեգելը միանգամից դեն չէր նետում Կանտի ուսմունքը, այլ ճշտում էր կանտյան հարցադրումը, որ ո՛չ միայն չէր անտեսում իր նախորդի առաջադրած պրոբլեմները, այլև խորացնում, ընդհանրացնում, ընդարձակում էր դրանք (տե՛ս նույն տեղը, էջ 216)։ Վ. Ի. Լենինը գտնում էր, որ անցյալի մեծ մտածողների, այդ թվում, անկասկած և Կանտի, փիլիսոփայական կոնցեպցիաները պետք է ենթարկվեն ոչ թե մետաֆիզիկական, «հախուռն», այլ դիալեկտիկական ժխտման, այնպիսի ժխտման, որը ենթադրում է քննարկվող կոնցեպցիայի ներքին հակասությունների բացահայտում, ինչպես բացասական, այնպես էլ դրական տենդենցների ու մոմենտների առանձնացում և, վերջապես, նրա ռացիոնալ բովանդակության պահպանում, ժառանգում՝ իհարկե, վերաիմաստավորված, քննադատաբար վերամշակված ձևով։

Այսպիսով, դիալեկտիկայի տեսության նկատմամբ հետաքրքրության գերակշռությունը երրորդ ժամանակաշրջանում նպաստեց ո՛չ միայն Կանտի տեղի ու դերի որոշմանը դիալեկտիկական գաղափարների ձևավորման պատմության մեջ, այլև կանտյան փիլիսոփայության և ընդհանրապես կլասիկ ժառանգության իսկական գիտական, դիալեկտիկական քննադատության սկզբունքների մշակմանը։

Շատ համառոտակի սրանք են Վ. Ի. Լենինի տեսական գործունեության հիմնական ժամանակաշրջանները, երբ նրան վիճակվել է դիմել Կանտի փիլիսոփայական կոնցեպցիայի վերլուծմանն ու գնահատմանը։ Ինքնին հասկանալի է, որ բացի գաղափարական պայքարի այն խնդիրներից, որոնք յուրահատուկ են եղել այս կամ այն ժամանակաշրջանին, եղել են նաև խնդիրներ, սկզբունքներ ու գնահատականներ, որոնք կարելի է ընդհանուր համարել այդ բոլոր ժամանակաշրջանների համար։ Դրանցից է, առաջին հերթին, կանտյան փիլիսոփայության հիմնական հակասության լենինյան բնութագրությունը։

Իր Մատերիալիզմ և էմպիրիոկրիտիցիզմ աշխատությունում Վ. Ի. Լենինը այդ առթիվ գրել է. «Կանտի փիլիսոփայության հիմնական գիծը մատերիալիզմի և իդեալիզմի հաշտեցումն է, կոմպրոմիսը մեկի և մյուսի միջև, այլասեռ, հակադիր փիլիսոփայական ուղղությունների զուգակցումը մի սիստեմի մեջ» (Երկեր, հ. 14, էջ 257)։ Վ. Ի. Լենինը նույն տեսակետն էր պաշտպանում նաև ավելի ուշ, Փիլիսոփայական տետրեր կազմելու ժամանակաշրջանում. Հեգելի ծառայություններից էր համարում և այն, որ նա կարողացել է բացահայտել «...Կանտի երկվությունը, անհետևողականությունը, նրա, այսպես ասած, տատանումները էմպիրիզմի (=մատերիալիզմի) և իդեալիզմի միջև...» (հ. 38, էջ 202)։ Եվ իրոք, Կանտի տեսական փիլիսոփայության հակասությունները բխում են մատերիալիզմի և իդեալիզմի սկզբունքները միացնելու փորձից, մի փորձ, որը, ինչպես այդ առանձնապես համոզիչ ցույց է տրված Մատերիալիզմ և էմպիրիոկրիտիցիզմ աշխատության մեջ, իր իսկ էությամբ չէր կարող լինել հաջող...

Հետևաբար, Վ. Ի. Լենինի կարծիքով, ինչո՞ւմն է արտահայտվում փիլիսոփայության երկու անհաշտելի ուղղությունները՝ մատերիալիզմը և իդեալիզմը հաշտեցնելու՝ Կանտի փիլիսոփայության համար այնքան բնորոշ փոր-

ձը։ Սխալ կլիներ գործն այնպես պատկերացնել, թե իբր որոշ հասկացություններ Կանտի մոտ ստանում են մատերիալիստական մեկնաբանություն, իսկ մյուսները՝ իդեալիստական։ Ճիշտ չէր լինի, օրինակ, ենթադրել, թե «ինքնին իրի» կանտյան հասկացությունը միանգամայն ընդունելի է մատերիալիստական աշխարհայացքի համար, այն ժամանակ, երբ ապրիորիի հասկացությունն արժանի է միայն բացասական գնահատականի։ Դա իրական վիճակի լուրջ պարզունակացում կլիներ, քանի որ Կանտի երկվությունն ու անհետևողականությունը, նրա տատանումները մատերիալիզմի և իդեալիզմի միջև դրսևորվում են նրա փիլիսոփայական տեսության համար բնորոշ բոլոր հիմնական հասկացությունների, այդ թվում և «ինքնին իրի» և «ապրիորիի» հասկացությունների մեկնաբանման մեջ։

«Ինքնին իրի» հասկացությունը ներքուստ հակասական է իր իսկ հիմնական իմաստով, որը յուրահատուկ է կանտյան ուսմունքին։ Պարզաբանելով այդ հասկացության էությունը, Կանտը գրել է. «...զգացումների առարկաները ճիշտ կերպով համարելով լոկ երևույթներ, չէ որ մենք դրանով իսկ ընդունում ենք, որ դրանց հիմքում ընկած է ինքնին իրը, թեև մենք չգիտենք, թե ինչպիսին է նա ինքնին, այլ գիտենք միայն նրա երևույթները, այսինքն՝ այն եղանակը, որով այդ ինչ-որ անհայտը ներգործում է մեր զգայականության վրա» (И. Кант. Соч., т. 4, ч. 1, стр. 134)։ Այստեղ արդեն երևան են գալիս պրոբլեմի երկու ասպեկտները։ Մի կողմից՝ Կանտը ելնում է այն բանից, որ զգայական հայեցողությամբ մեզ տրված արտաքին աշխարհի իրերը լոկ երևույթներ են (այսինքն «իրեր մեզ համար», բայց ոչ «ինքնին իրեր»). բայց եթե դա ճիշտ է, ապա արդեն այդ պատճառով հարկավոր է ընդունել, որ երևույթների հիմքում ընկած է «ինքնին իրը». իսկ այստեղից անխուսափելիորեն բխում է «ինքնին իրի» իրական գոյության մասին հետևությունը։ Մյուս կողմից, քանի որ իմացության մեջ իրերը մեզ տրված են ոչ թե ինքնին, այլ այն բանի համապատասխան, թե նրանք ինչպես են ներգործում մեր զգայականության վրա, հետևաբար, «ինքնին իրերն» անճանաչելի են։ «Ինքնին իրի» կանտյան հասկացության այս յուրատեսակ ու հակասական իմաստը հստակ բնորոշել է Վ. Ի. Լենինը. «...կանտականությունն սկսվում է այն ժամանակ, երբ փիլիսոփան ասում է՝ ինքնին իրը գոյություն ունի, բայց նա անիմանալի է» (Երկեր, հ. 14, էջ 135)։ Դա էլ հենց մատերիալիզմի և իդեալիզմի միջև կանտյան սպեցիֆիկ տատանումների կարևորագույն արտահայտություններից մեկն է։

Բայց հետևողական մատերիալիզմի համար «ինքնին իրի» կանտյան ըմբռնումն անընդունելի է ոչ միայն այն պատճառով, որ նա, երևույթի հիմքը վերածելով անիմանալի «ինքնին իրի», հանգեցնում է ագնոստիցիզմի։ Նույնիսկ, եթե մենք ագնոստիցիզմն էլ հաշվի չառնենք, Կանտի հայացքները «ինքնին իրի» մասին լրիվ մատերիալիստական չեն դառնա։ Եթե մշտապես մնալով «ինքնին», իրը երբեք հանդես չի գալիս որպես զգայական հայեցողության առարկա, ապա դրա հետևանքով պարզվում է, որ այդ իրը գոյություն ունի միայն զգայականորեն ընկալվող աշխարհի սահմաններից դուրս, այդ աշխարհից «այն կողմ»։ Այդպիսի «ինքնին իրը», որն անմատչելի է սովորական մարդկային զգայական հայեցողությանը, իրականում միայն մի մտային առարկա է, և, ի վերջո, մի իր, որը գոյություն ունի միայն մտքում։

Բնական է, որ «ինքնին իրի» (որպես լոկ մտային էության) նման մեկնաբանումը, որը ընդհանուր ոչինչ չունի մատերիալիզմի հետ, քննադատվել է Վ. Ի. Լենինի կողմից։ Այդ հարցում համաձայնելով Ֆոյերբախի հետ, նա գրել է. «Ֆոյերբախը Կանտին կշտամբում է ո՛չ թե նրա համար, որ վերջինն ընդունում է ինքնին իրերը, այլ նրա համար, որ Կանտը չի ընդունում դրանց իրական լինելը, այսինքն՝ օբյեկտիվ ռեալությունը, նրա համար, որ Կանտը դրանք համարում է սոսկ միտք, «մտային էություններ»...» (նույն տեղը, էջ 262)։

«Ինքնին իր» տերմինի այդպիսի նշանակությունը Կանտը մշակել է՝ ձգտելով արդարացնել այնպիսի էությունների ընդունումը, ինչպիսիք են՝ աստվածը, հոգին և կամքի ազատությունը, թեկուզ և ոչ թե գիտելիքի հիման վրա,

այլ հավատի շնորհիվ: Քննադատելով Կանտին, Վ. Ի. Լենինը նկատի ունի
պրոբլեմի և այդ առումը. նա շեշտում էր, որ Կանտի հետ վճռականորեն հա-
մաձայն չէ այն պատճառով, որ տրանսցենդենտալ փիլիսոփայությունը «ինք-
նին իրը» հայտարարում է «...երևույթից սկզբունքորեն տարբերվող, սկզբուն-
քորեն այլ բնագավառին, «այնկողմնային»(Jenseits) բնագավառին պատ-
կանող, իմացությանն անմատչելի, սակայն հավատով բացահայտվող» (Նույն
տեղը, էջ 123):
Այս ամենը չի նշանակում, սակայն, թե իբր Կանտի փիլիսոփայության
մեջ «ինքնին իրը» ունեցել է (և կամ պետք է ունեցած լիներ) միայն իդեալիս-
տական իմաստ, ինչպես այդ բանը պնդում էր հետկանտյան իդեալիզմը: Վեր-
ջինս պաշտպանում էր այն հայացքը, որ «ինքնին իրի» մատերիալիստական
մեկնաբանումը բացառվում է տրանսցենդենտալ փիլիսոփայության բուն էու-
թյամբ. իսկ եթե այդ հասկացությունը Կանտը երբեմն մեկնաբանում է մատե-
րիալիստորեն, ապա դա պետք է համարվի ընդամենը լոկ մի պատահական
ու ցավալի շեղում, որպես ակամա զիջում, որ Կանտը միանգամայն կարող էր
և թույլ չտալ... «Ագնոստիկներն ու իդեալիստները,— գրում էր Վ. Ի. Լենինը,—
Կանտին մեղադրում էին նրա համար, որ՝ ենթադրելով ինքնին իրի գոյությու-
նը, նա զիջում է անում մատերիալիզմին, «ռեալիզմին» կամ «նաիվ ռեալիզ-
մին»...» (Նույն տեղը, էջ 258): Դեռևս Կանտի կենդանության օրոք Ֆիխտեն
նույնիսկ գտնում էր, որ «ինքնին իրը» կանտյան փիլիսոփայության մեջ ա-
վելին չէ, քան «երևակայության ուժի արգասիք» (И. Г. Фихте. Избр. соч.
т. 1, 1916, стр. 373): Ավելի ուշ շրջանի շատ մեկնաբանների համար, սա-
կայն, դաս չեղավ այն հանգամանքը, որ Կանտը, իմանալով իր ուսմունքի այդ
մեկնաբանման մասին, աներկմտորեն մերժեց այն:
Կանտյան «ինքնին իրի» հասկացության հակամատերիալիստական մշա-
կումը, ինչպես հայտնի է, առանձնապես բնորոշ էր նեոկանտականության
համար (XIX դարի երկրորդ կես—XX դարի սկիզբը. Լանգե, Կոհեն և ուրիշ-
ներ): Չնայած այն բանին, որ այդ դպրոցի նշանաբանն էր՝ «Ետ՝ դեպի Կանտը»
լոզունգը, սակայն հասկանալի է, որ խոսքը ոչ թե կանտյան փիլիսոփայու-
թյունը պարզապես նոր դարաշրջան փոխադրելու, այլ նրա այնպիսի վերա-
իմաստավորման մասին էր, որը հնարավորություն կտար այդ ուսմունքն օգ-
տագործել գիտա-մատերիալիստական աշխարհայացքի հարաճուն ազդեցու-
թյան դեմ մղվող պայքարում: Ժառանգելով և ուժեղացնելով «ինքնին իրի»
իդեալիստական ըմբռնումը, բուրժուական փիլիսոփայության այդ ուղղությու-
նըն իր ծրագրային պահանջն է դարձրել լիակատար հրաժարումը դրա մատե-
րիալիստական մեկնաբանումից:
Իդեալիստական փիլիսոփայությունն, ըստ էության, նույն այդ մոտեցումն
էլ պահպանել է նաև նորագույն ժամանակաշրջանում, ընդհուպ մինչև վերջին
տասնամյակները: Այդ բանը կարելի է դիտել, մասնավորապես, էկզիստեն-
ցիալիզմի՝ Արևմուտքի առավել ազդեցիկ հոսանքներից մեկի, օրինակով: Այս-
պես, Մ. Հայդեգերը Կանտի փիլիսոփայության քննությանը նվիրել է երկու
հատուկ աշխատություն՝ Կանտը և մետաֆիզիկայի պրոբլեմը և Իրի մասին
հարցը: Չնայած արևմտագերմանացի փիլիսոփան կանտյան տեսական փիլի-
սոփայությունը մեկնաբանել է որպես «գոյաբանական» («օնտոլոգիական»)
ուսմունք, նա արել է ամեն ինչ, որպեսզի «ինքնին իրը» տարրալուծվի ու չքա-
նա: Եթե Մ. Հայդեգերը ընդունում էլ է «ինքնին իրը», ապա միայն յուրահա-
տուկ ըմբռնմամբ. «Կանտի՝ իրի մասին հարցը,— պնդում է նա,— հայեցո-
ղության և մտածողության, փորձի ու նրա հիմնադրույթների մասին հարց է,
մարդու վերաբերյալ հարց է» (M. Heidegger. Die Frage nach dem Ding.
Tübingen, 1962, S. 189): Այսպիսով, իրերի աշխարհի օբյեկտիվ ռեալության
հարցը հանվել է:
Ամերիկացի էկզիստենցիալիստ Գ. Շրադերը նույնպես հատուկ հետազո-
տություն է նվիրել այդ պրոբլեմին, որտեղ հանգել է այն հետևության, թե
իբր կանտյան «ինքնին իրի» մատերիալիստական ըմբռնումը մարմնավորում
է նրա գործածության «դոգմատիկ» եղանակը (G. Schrader The Thing in

itself in Kantian Philolosophy, in: „Kant. A Collection of Critical Essays.
Ed. by R. P. wolff, N. Y., 1967, p. 185): Ի տարբերություն Կանտին քննա-
դատող իր մի քանի համախոհների, Գ. Շրադերը, ճիշտ է, ընդունում է, որ
Կանտի աշխատություններում «ինքնին իրի» հասկացությունը երբեմն ձեռք
է բերում մատերիալիստական իմաստ: Սակայն նա գտնում է, որ «ինքնին իրը»
այդ ըմբռնմամբ «ավելորդ ու անիմաստ էություն է» (Jb., p. 173—174):
Սակայն կարելի՞ է, արդյոք, համաձայնել, որ «ինքնին իրը», որը մեկնա-
բանվում է մատերիալիստորեն, կանտյան փիլիսոփայության մեջ «ավելորդ»
և «անիմաստ» էություն է, ինչպես այդ պնդում են Կանտի «քննադատների»
մի քանի սերունդներ: Ոչ մի դեպքում: Չէ՛ որ կանտյան իմացաբանության
հիմնական գաղափարներից է այն, որ գիտելիքի բովանդակությունը, նրա
«նյութը» զգայություններն են, որոնք, իրենց հերթին, ծագում են հենց «ինք-
նին իրերի» ներգործությամբ: Զգայությունը Կանտի համար այլ բան չէ, քան
«...առարկայի ներգործությունը պատկերացման ունակության վրա, քանի որ
մենք ենթարկվում ենք դրա ազդեցությանը (afficiert werden)» (И. Кант.
Соч., т. 3, стр. 127): «Ինքնին իրը» նրա այդպիսի ըմբռնմամբ հարուցիչ է,
որը գրգռում է զգայականությունը, և այն զգայությունների հարուցման պատ-
ճառն է. դա մեր գիտելիքների աղբյուրն է: Այդ առթիվ Վ. Ի. Լենինը գրել է. Երբ
Կանտը ենթադրում է, թե մեր մտապատկերներին համապատասխանում է
մեզնից դուրս ինչ-որ մի բան, ինչ-որ իրն ինքնին,— Կանտն այստեղ մատե-
րիալիստ է... Մեր գիտելիքների միակ աղբյուրը համարելով փորձը, զգայու-
թյունները՝ Կանտն իր փիլիսոփայությունը հղում է սենսուալիզմի հունով, իսկ
սենսուալիզմի միջոցով որոշ հանգամանքներում նաև մատերիալիզմի հունով
(տե՛ս Երկեր, հ. 14, էջ 257):
Ուշագրավ է, որ իդեալիստները Կանտին մեղադրում էին անհետևողակա-
նության մեջ «ինքնին իրի» հենց այդպիսի ըմբռնման համար: Այսպես, Կան-
տի նորագույն քննադատներից մեկը մեծ մտածողին կշտամբում էր այն բա-
նում, որ նա «...ռեալությունն ու իրեղենությունը (Sachheit) հանգեցնում են
այնպիսի հատկանիշների, որ մենք ընկալում ենք զգացմունքների միջոցով.
հանգեցնում այն բանին, ինչ անվանում են զգայական հատկություններ, ինչ-
պես, օրինակ, տաքը, ցուրտը և այլն» (H. Hermann. Das Problem des obje-
tiven Realität bei Kant. Mainz, 1961, S. 12): Բայց այն հանգամանքը, որ
Կանտը չի ընդունում գիտելիքի ծագման այլ բացատրություն, բացի մարդկա-
յին զգայականության վրա «ինքնին իրերի» ներգործությունից, հենց նրա
իմացաբանական տեսության ուժեղ կողմն է: Այսպիսով, «ինքնին իրի» մատե-
րիալիստական ըմբռնումը հարկ չի լինի համարել կանտյան տեսության «պա-
տահական», «օտարամուտ» տարր, քանի որ այդ տեսության մեջ տրվում է գի-
տելիքի հենց այդպիսի և միայն այդպիսի հիմնավորում՝ նրա բովանդակու-
թյան բացատրության առնչությամբ:
Սակայն, ինչ վերաբերում է գիտելիքի ձևին, ապա այստեղ Կանտը, ճիշտ
է, միանգամայն այլ բացատրություն է տալիս: Ենթադրելով, որ հենց այդ ձևն
է լրիվ ապահովում գիտելիքի այնպիսի հատկությունը, ինչպիսին համընդհան-
րությունն է, գիտելիքի այդ կարևորագույն հատկությանը նա վերագրում է
արտափորձային ծագում. չէ՛ որ փորձը չի կարող գիտելիքին հաղորդել ճշմա-
րիտ կամ խիստ համընդհանրություն, այլ կարող է հաղորդել նրան միայն հա-
րաբերական ընդհանրություն: Այսպիսով, գիտելիքի ձևը, որպեսզի ի վիճակի
լինի գիտելիքին հաղորդել իսկական (ըստ էության բացարձակ) համընդհան-
րություն, ինչպես նաև անհրաժեշտություն, պետք է, կանտյան տրամաբանու-
թյամբ, լինի ապրիորի, փորձից անկախ, նախորդի նրան: Այսպիսով, ի տար-
բերություն գիտելիքի բովանդակության, նրա ձևը, եզրակացնում է Կանտը, չի
կարող վերցված լինել արտաքին փորձից: Գիտելիքի ձևը, ըստ Կանտի, ապ-
րիորի է, փորձից անկախ և, հետևաբար, արմատավորված է իմացության բուն
սուբյեկտում: «Սուբյեկտիվ ձևը կանտյան փիլիսոփայության էությունն է»,—
գրել է Վ. Ի. Լենինը (Երկեր, հ. 38, էջ 359):
Իրոք, հենց իմացության սուբյեկտն է Կանտի համար գիտակցության բո-

*լոր ձևերի աղբյուրը։ Իսկ գիտակցությունը, ըստ նրա, զգայականությունն է (ժամանակն ու տարածությունը) և մտածողությունը (կատեգորիաները, հիմնադրույթները, այդ թվում և պատճառականության սկզբունքը)։ Պարզ է, որ կանտյան մտքի զարգացման այդ գիծը, որը գիտակցության ձևերը կտրում է օբյեկտիվ-ռեալ կեցության ձևերից, իդեալիզմի գիծ է։ Վ. Ի. Լենինը նշում էր. «Տարածության, ժամանակի, պատճառականության և այլնի ապրիորությունն ընդունելով, Կանտն իր փիլիսոփայությունն ուղղում է դեպի իդեալիզմ» (*Երկեր*, հ. 14, էջ 257)։ Այս իմաստով ապրիորիզմն ընդհանրապես և, կանտյան ապրիորիզմը՝ մասնավորապես մի ուղի է, որ անխուսափելիորեն տանում է դեպի իդեալիզմ։*

*Սակայն, սխալ կլիներ գործն այնպես ներկայացնել, թե իբր Կանտի ապրիորությունն իր մեջ ոչ մի ռացիոնալ մոմենտ չի պարունակում, և ոչ մի ռեալ հիմք չունի։ Նման մակերեսային հայացքից նախազգուշացնում է Վ. Ի. Լենինի դիտողությունն այն մասին, որ իդեալիզմն ընդհանրապես չի կարելի գնահատել որպես մի դատարկ մտացածին բան, որ իդեալիզմը, իհարկե, անպտուղ ծաղիկ է, բայց, մի անպտուղ ծաղիկ, որը բուսնում է իմացության կենդանի ծառի վրա (տե՛ս, *Երկեր*, հ. 38, էջ 460—461)։*

Վերլուծելով Կանտի փիլիսոփայությունը, ինչպես նաև այն վերաբերմունքը, որ նրա նկատմամբ ցուցաբերել են փիլիսոփայական տարբեր դպրոցներն ու հոսանքները, Վ. Ի. Լենինը մասնավորապես ուշադրություն է դարձրել այն ուշագրավ հանգամանքի վրա, որ յումիստական և բերկլիական քննադատությունը հարց էր դնում կանտյան ուսմունքը «զտել» ոչ միայն «ինքնին իրից» (նրա մատերիալիստական ըմբռնմամբ), այլև ապրիորիզմից *(տե՛ս *Երկեր*, հ. 14, էջ 254)։ Բնականաբար, հարց է ծագում. վերջին հաշվով, կանտյան ապրիորիզմում ի՞նչը դուր չի եկել այդ քննադատությանը։*

Բանն այն է, որ XVII—XVIII դարերում գիտելիքի ապրիորություն ասելով հաճախ ենթադրում էին նրա համընդհանրությունը և անհրաժեշտությունը, քանի որ գտնում էին, որ միայն ապրիորությունը կարող է երաշխավորել գիտելիքի նման արժանիքները։ Այն էական նորը, որ այդ պրոբլեմի ըմբռնման մեջ ներդրել է Կանտը, այն էր, որ ձևական տրամաբանության օրենքների վրա հիմնված անալիտիկ ապրիորիից բացի գոյություն ունի ոչ ձևական, հետևաբար և բովանդակալից, սինթետիկ *ապրիորի։ Իսկ դա նշանակում է, որ կանտյան ուսմունքի տեսակետից համընդհանրությունն ու անհրաժեշտությունը ո՛չ միայն, վերջին հաշվով, տրամաբանական տավտոլոգիաների հանգող ձևական գիտելիքի, այլև բովանդակալից բնույթի գիտելիքի, այլ կերպ ասած՝ փաստերի մասին գիտելիքի արժանիքներն են։ Այդ առնչությամբ Վ. Ի. Լենինը պարզաբանում էր, որ հենց դա էլ անընդունելի էր յումիզմի ու բերկլիականության նորագույն հետևորդների համար. նրանք Կանտին քննադատում էին այն բանի համար, որ նա ենթադրում է թեկուզ որևէ պատճառականություն ու անհրաժեշտություն (թերևս բացի զուտ «տրամաբանականից») (տե՛ս *Երկեր*, հ. 14, էջ 259)։*

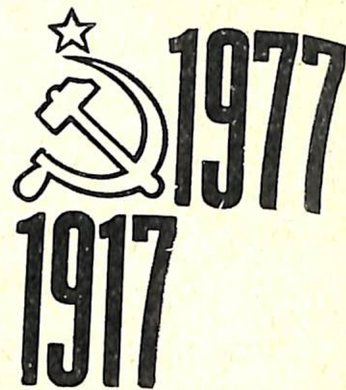
*Հետաքրքրական է, որ XX դարի կեսերին ևս պոզիտիվիզմը, «տրամաբանական էմպիրիզմի» ստադիայում, Կանտին քննադատում էր ճիշտ նույն բանի համար։ Այդ դպրոցի պարագլուխներից մեկը, Ռ. Կարնապը, էմպիրիզմի էությունը բնորոշելով Կանտի նկատմամբ նրա ունեցած վերաբերմունքով, գրում էր. «...էմպիրիզմը կարելի է բնորոշել որպես մի տեսակետ, որը ժխտում է սինթետիկ ապրիորային գիտելիքի գոյությունը» (*Р. Карнап. Философские основания физики. Введение в философию науки. М., 1958, стр. 245)։ *Մեր դարի 50—60-ական թվականներին այդ հարցի շուրջ ծավալված աշխույժ վիճաբանությունները ցույց տվեցին, որ այստեղ Կանտը անհամեմատ բարձր է ժամանակակից նեոպոզիտիվիստներից, քանի որ նրա ուսմունքը սինթետիկ ապրիորիի մասին պահանջում էր համընդհանուր ու անհրաժեշտ ճանաչել ո՛չ միայն ձևական (տրամաբանական), այլև բովանդակալից գիտելիքը։ Սա էլ հենց կանտյան ապրիորիզմին հատուկ այն ռացիոնալ մոմենտներից մեկն է, որ Վ. Ի. Լենինը պաշտպանում էր հարձակումներից։*

Ամփոփելով, կարելի է ասել, որ, Կանտի փիլիսոփայության լենինյան գնահատականի համաձայն, մատերիալիզմի և իդեալիզմի միջև պայքարի գիծը իրոք անցնում է այնպիսի կարևորագույն հասկացությունների «միջով», ինչպիսիք են «ինքնին իրը» և «ապրիորին»։ Վ. Ի. Լենինը ցույց է տվել, որ Կանտը ձգտում էր փիլիսոփայության այդ երկու հիմնական ուղղությունների միջև կոմպրոմիսի հասնել, ըստ էության, իր «ինքնին իրի» գոյության մասին բուն ուսմունքի մեջ և իմացության ձևերի ապրիորի բնույթի մասին տեսության սահմաններում։

*Հասկանալի է, որ կանտյան փիլիսոփայության այդքան խոր հակասականության հետևանքով նրա և ոչ մի «մասը», բնականաբար, չէր կարող փոխադրվել մարքս-լենինյան ուսմունքի մեջ՝ առանց լուրջ քննադատական իմաստավորման։ Վ. Ի. Լենինը, մատնանշելով գործի այդ քննադատական կողմը, շեշտում էր. «...Ֆոյերբախի, Մարքսի և Էնգելսի ամբողջ դպրոցը Կանտից գնաց դեպի ձախ, դեպի ամեն մի իդեալիզմի և ամեն մի ագնոստիցիզմի լիակատար ժխտում» (*Երկեր*, հ. 14, էջ 267)։*

*Դրա հետ մեկտեղ, քննադատական վերաբերմունքը Կանտի փիլիսոփայության նկատմամբ ընդհանուր ոչինչ չունի «ուլտրաձախ» նիհիլիզմի հետ, Հերբերտ Մարկուզեի ոգով տխրահռչակ «մեծ ժխտման» հետ։ Վ. Ի. Լենինը բազմիցս նախազգուշացրել է անցյալի գաղափարական ժառանգության նկատմամբ կանխակալ, «պրոլետկուլտական» սխալ վերաբերմունքի առթիվ։ Հիշատակելով «փիլիսոփայական մեծ տրադիցիան», որի վրա իր ծագման շրջանում հենվում էր մարքսիզմը, Վ. Ի. Լենինը գրել է, որ Գերմանիայում այն կապված է եղել «...կլասիկ փիլիսոփայության դարաշրջանի հետ՝ Կանտից սկսած մինչև Հեգել ու Ֆոյերբախ» (*Երկեր*, հ. 17, էջ 72)։*

Կանտի փիլիսոփայության լենինյան վերլուծությունը, որը բացահայտում է դրա հակադիր տենդենցները, հեռու է միակողմանիությունից։ Կուսակցական ուղղվածությունը, որը բացառում է որևէ նահանջ սեփական սկզբունքներից, այդ վերլուծության մեջ օրգանապես զուգակցվում է կլասիկ ժառանգության նկատմամբ ուշադիր ու հոգատար վերաբերմունքի հետ, մի վերաբերմունք, որն այնքան բնորոշ է համաշխարհային կուլտուրայի իսկական ժառանգորդներին։

ԴՊՐՈՑԸ ԵՎ ԱՇԱԿԵՐՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ս. Տ. ՀԱԽՈՒՄՅԱՆ
Հայկական ՍՍՀ լուսավորության մինիստր

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱԴՐԱԾ վիթխարի պլաններում առավել կենսական ու հրատապ պրոբլեմներից մեկը աճող սերնդի կրթության ու դաստիարակության բարդ ու բազմաբովանդակ խնդիրն է։ Այսօր, երբ մեր երկիրը կյանքի տարբեր բնագավառներում անընդհատ նվաճում է նորանոր բարձունքներ և վստահ քայլերով ընթանում դեպի լուսավոր ապագան, առավել ակնհայտ է դառնում դպրոցի դերը։ Եվ այդ շատ բնական է ու օրինաչափ, քանզի դպրոցն այն կենդանի օրգանիզմն է, հասարակական կյանքի այն ամենազգայուն համակարգը, որը կոչված է մշտապես գտնվելու կյանքի ավանգարդում։

Հիրավի, դպրոցում են դրվում մեր կյանքի հիմքերը. Նրա աշխատանքային եռուն առօրյայում, մշտական ու կենարար գործունեության պրոցեսում է ձևավորվում այն սերունդը, որը դառնալու է մեր ապագայի լիիրավ կերտողը։

Սովետական դպրոցը մեծ Հոկտեմբերի ծնունդն է, Վ. Ի. Լենինի, կոմունիստական կուսակցության ամենահաղթ գաղափարների սերմանողը։ Մեր վաթսունամյա աննախադեպ նվաճումներում իր արժանի տեղն ունի դպրոցը՝ մարդու դաստիարակության դարբնոցը։

Նախասովետական Հայաստանում ինը և դրանից բարձր տարիքի բնակչության ավելի քան 90 տոկոսն անգրագետ էր։ 1914—15 ուսումնական տարում Հայաստանում գործում էին 7 միջնակարգ, 6 յոթնամյա և 446 տարրական դպրոցներ, որտեղ սովորում էր ընդամենը 34.738 աշակերտ։ Ուսուցիչների թիվը չէր անցնում 1.146-ից, որոնց ճնշող մեծամասնությունն ուներ թերի միջնակարգ կրթություն։

Մեծ Հոկտեմբերի հաղթանակից հետո նորաստեղծ սովետական երկիրը ձեռնամուխ եղավ քայքայված տնտեսության վերականգնմանը, բարենպաստ պայմաններ ստեղծվեցին ժողովրդական կրթության, գիտության ու մշակույթի զարգացման համար։ Կատարվեց խոշորագույն կուլտուրական հեղափոխություն, ստեղծվեց կրթության ամենաառաջադիմական ու իսկական դեմոկրա-

տական սիստեմ, աննախադեպ ծաղկեց ձևով ազգային, բովանդակությամբ սոցիալիստական մշակույթը, որը աշխատավոր զանգվածներին դուրս բերեց հոգեկան ստրկությունից ու դարավոր խավարից, նրանց համար լայն ճանապարհ բացվեց դեպի գիտությունն ու արվեստը։

Եվ այս բոլորը կոմունիստական կուսակցության ղեկավարության, լենինյան ազգային քաղաքականության արգասիքն է։

Սովետական կարգերի հաստատման հենց առաջին օրերից կուսակցությունն առաջնահերթ խնդիր համարեց հանրապետությունում պարտադիր տարրական, իսկ հետագայում՝ յոթնամյա և ութնամյա ուսուցումը։ Դպրոցահասակ բոլոր երեխաների ձրի ուսուցումը հնարավորություն ընձեռեց Հայաստանին դառնալու համատարած գիտության հանրապետություն։

Մեր կուսակցությունն ու ժողովուրդն ստեղծել և ստեղծում են անհրաժեշտ բոլոր պայմանները երկրում ժողովրդական կրթության հետագա զարգացման ու կատարելագործման համար։ Ահա թե ինչու դպրոցական գործը մեզ մոտ իրավամբ դարձել է համաժողովրդական, համակուսակցական։

Վերջին տարիներին սովետական դպրոցն ապրել է որակական լուրջ փոփոխություններ, որոնք նոր նախադրյալներ են ստեղծում դաստիարակության կոմպլեքսային հարցերի լուծման համար։ Այսօր մենք օրինական հպարտությամբ ենք նշում ժողովրդական լուսավորության բնագավառում մեր ժամանակի խոշորագույն նվաճման՝ համընդհանուր միջնակարգ կրթության իրականացման փաստը։ Դեռևս աշխարհի ոչ մի երկիր չի կարողացել հասնել նման բարձունքի։

Ինչպես ողջ երկրում, նույնպես և մեր հանրապետությունում, համընդհանուր միջնակարգ կրթության և դրա կարևոր օղակի՝ 8-ամյա պարտադիր ուսուցման իրականացման մարզում լուրջ հաջողություններ են ձեռք բերվել հատկապես իններորդ հնգամյակի տարիներին։ Այժմ մեր հանրապետությունում գործում են հանրակրթական 1.349 ցերեկային դպրոցներ, որոնցից 890-ը՝ միջնակարգ, մոտ 630 հազար աշակերտներով։ Գոհունակությամբ պետք է նշել, որ միջնակարգ դպրոցներում սովորողները կազմում են աշակերտության ընդհանուր թվի մոտ 90 տոկոսը։ Վերջին տարիներս զգալի գործ է արվել նաև երեկոյան (հերթափոխային) և հեռակա դպրոցների՝ միջնակարգ կրթության լիակատար իրականացման այդ կարևորագույն օղակի, գործունեության բարելավման նպատակով։ Ընդարձակվել, ավելի ռացիոնալ է դարձել երեկոյան ուսուցման ցանցը, առավել արդյունավետ՝ ուսումնադաստիարակչական աշխատանքը։ Այժմ երեկոյան և հեռակա 131 դպրոցներում սովորում են 35 հազար երիտասարդներ։ Երկարօրյա դպրոցներում ու խմբերում ընդգրկված է 58 հազար աշակերտ։

Զգալի նվաճումներ են ձեռք բերել նաև ազգային փոքրամասնությունների դպրոցները։ Ներկայումս հանրապետությունում գործում են 154 ադրբեջանական դպրոցներ, որտեղ սովորում են 43.091 երեխաներ։ Երեխաների ինտերնացիոնալ դաստիարակության մի իսկական դարբնոց են ինտերնացիոնալ դպրոցները։ Այժմ մեզ մոտ գործում են հայ-ռուսական, հայ-ադրբեջանական, ռուս-ադրբեջանական, հայ-ռուս-ադրբեջանական 71 ինտերնացիոնալ դպրոցներ, որտեղ ուսանում են հայ, ռուս, ադրբեջանցի 34.023 աշակերտներ, որոնք մանկուց, համատեղ սովորելու տարիներին ծանոթանում են միմյանց կենցաղին ու սովորություններին, զգում բարեկամության ու մտերմության կենարար գեղեցկությունը։ Հանրապետությունում գործում են 21 գիշերօթիկ դպրոցներ՝ մոտ 7 հազար աշակերտով։ Հատուկ պայմաններ են ստեղծված ֆիզիկական արատ ունեցող երեխաների համար։ Այժմ մեզ մոտ I դասարան ընդունված յուրաքանչյուր 100 հոգուց 93-ը ժամանակին ավարտում է ութնամյան, իսկ 88-ը ստանում է միջնակարգ կրթություն։ Մեկ և կես անգամ ավելացել է միջնակարգ դպրոցների շրջանավարտների թիվը. 1971 թվականի 29.800-ի դիմաց 1976-ին X դասարանն ավարտել են 45.500 պատանիներ ու աղջիկներ։ Այս փաստերը վկայում են, որ հանրապետությունում հիմնականում ավարտվել է անցումը համընդհանուր միջնակարգ կրթության։

Վերջին տարիներս շատ բան է արվել հանրապետության դպրոցները բարձ-

րագույն կրթությամբ որակյալ մանկավարժներով ապահովելու գործում, որի շնորհիվ ներկայումս դպրոցների IV—X դասարաններում ավանդող ուսուցիչների 85,9 տոկոսն ունի բարձրագույն կրթություն:

Զգալի գործ է արվել նաև դպրոցների ուսումնանյութական բազայի ամրապնդման ասպարեզում: Հատկապես էական փոփոխություններ են կատարվել գյուղական դպրոցներում: Կառուցվել ու շահագործման են հանձնվել դպրոցական նոր տիպային բազմաթիվ շենքեր, որտեղ լայն հնարավորություններ են ստեղծվել ուսուցումն արդի պահանջներով կազմակերպելու համար: Հանրապետության դպրոցներում ավելի մեծ չափերով են կիրառվում ուսուցման տեխնիկական միջոցները, որը հնարավորություն է ընձեռում անցնելու կաբինետային համակարգի:

Լուրջ տեղաշարժեր կան նաև ուսումնական ծրագրերի ու դասագրքերի բարեփոխման, կատարելագործման բնագավառում: Այժմ, երբ գիտական ինֆորմացիան 7—8 տարին մեկ կրկնապատկվում է, սովորողների իմացական կարողությունների, գործնական հմտությունների ու բարոյական կերպարի ձևավորման մարզում ավելի է մեծանում համակողմանի մշակված, կյանքի ու գիտության որակական տեղաշարժերի հաշվառմամբ կազմված ուսումնական պլանների, ծրագրերի ու դասագրքերի դերը: Այսօր վստահ կարելի է արձանագրել, որ գիտատեխնիկական արդի հեղափոխության պահանջներով կյանքի կոչված, աշակերտների ընկալման հնարավորությունների վրա խարսխված ուսումնական նոր ծրագրերը դարձել են սովորողների մտավոր գործունեության, նրանց ճանաչողական հետաքրքրությունների զարգացման, ուսուցման տեմպի արագացման, ուսումնական ժամանակի արդյունավետ, նպատակային ու ամբողջական օգտագործման նոր ազդակ: Այժմ մեզ մոտ բոլոր առարկաների համար ստեղծվել են ուսումնական նոր ծրագրեր ու դասագրքեր, և 1977—78 ուստարում լիովին կանցնեն դրանց օգտագործմանը:

Ահա այս ամենն ամուր հիմք են ստեղծել ուսումնական պրոցեսի կազմակերպման ու որակի, դասապրոցեսի գիտական ու մեթոդական մակարդակի բարձրացման համար: Ուսուցման արդյունավետությունը պայմանավորված է ո՛չ միայն ուսումնանյութական պատշաճ բազայով, ծրագրերով ու դասագրքերով, այլև ուսուցման ընթացքի գիտական կազմակերպմամբ, աշակերտների ստեղծագործական ակտիվությունը զարգացնող, նրանց ինքնուրույնության մղող ուսուցման նոր ձևերով ու մեթոդներով: Շեշտելով կրթության նոր բովանդակության, համակարգված գիտելիքների կարևորությունը, այժմ, առավել քան երբեք, կարևորվում են աշակերտների մտավոր գործունեության զարգացման, ինքնակրթության ռացիոնալ մեթոդները:

Այս հարցի կարևորությանն անդրադարձավ ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը ՍՄԿԿ XXV համագումարում. «Արդի պայմաններում,— նշեց նա,— երբ մարդուն անհրաժեշտ գիտելիքների ծավալը խիստ և արագորեն աճում է, այլևս անկարելի է գլխավոր շեշտը դնել փաստերի որոշակի քանակության յուրացման վրա: Կարևոր է իրենց գիտելիքները ինքնուրույն համալրելու, գիտական ու քաղաքական ինֆորմացիայի սրընթաց հոսանքի մեջ կողմնորոշվելու ունակության պատվաստումը»:

Մեր ուսուցիչները, մանկավարժական կոլեկտիվները ուսուցման պրոցեսում պետք է աշակերտին պատվաստեն ստեղծագործաբար մտածելու, փաստերն ու երևույթներն իմաստավորելու ունակություն, հայտաբերեն յուրաքանչյուր աշակերտի ներքին պոտենցիալ կարողությունները: Եվ, իրոք, աճող սերնդի կրթության ու դաստիարակության հաջողությունը, ամենից առաջ, պայմանավորված է ուսուցչի բանիմացությամբ ու պրոֆեսիոնալ վարպետությամբ, իր գործին մեծ ու անհատնում, ես կասեի՝ հավերժ երիտասարդ սիրահարվածությամբ, երեխայի բարդ, հաճախ շատ հակասական հոգեկան ու մտավոր աշխարհը թափանցելու կարողությամբ: Իր գործին խորագիտակ ուսուցիչը միայն կարող է այնպես անել, որ ուսուցման պրոցեսում աշակերտը ձեռք բերի հիմնավոր, կայուն գիտելիքներ, որ ուսումը նրա համար լինի ոգեշունչ աշխատանք, հոգևոր բերկրանք, սովորողը խորապես զգա, որ իր առջև բացվում է գիտելիքների մեծ ու անսահման աշխարհը, գիտելիքներ, որոնք

օգնում են նրան՝ ճանաչելու կյանքը, դառնալու նոր հասարակարգի կառուց-
օգնում են նրան՝ ճանաչելու կյանքը, դառնալու նոր հասարակարգի կառուցողման ակտիվ մասնակիցը: Հանրապետությունում քիչ չեն նման ուսուցիչները.
Աշտարակից՝ հայոց լեզվի ու գրականության ուսուցիչ Ռ. Պապիկյանը, Ղափանից՝ մաթեմատիկայի ուսուցիչ Ռ. Գրիգորյանը, Կամոյից՝ ռուսաց լեզվի
ու գրականության ուսուցչուհի Ի. Աստվածատուրովան, Եղեգնաձորից՝ կերպարվեստի ուսուցիչ Գ. Մինասյանը, Երևանից՝ № 60 դպրոցի պատմության
ուսուցիչ Հ. Բաղդասարյանը և շատ ուրիշներ, որոնք իրենց բարեխիղճ ու
ստեղծագործական աշխատանքով կրթում, դաստիարակում են արտադրու-
թյան առաջավորին, վաղվա բժշկին ու արվեստագետին, բնագետին ու տնտե-
սագետին, ճարտարապետին ու հասարակական գործչին...

Մանկավարժական կոլեկտիվների միասնություն, պատասխանատվու-
թյուն, առողջ ու ստեղծարար մթնոլորտ, մանկավարժական նրբանկատու-
թյուն— ահա այն գործոնները, որոնք մեծապես նպաստում են աշակերտի ու-
նակությունների ազատ, անկաշկանդ դրսևորմանը: Ուսուցչի, ծնողի, ընկերոջ
անձնական օրինակն այն ներգործուն միջոցն է, որին չեն փոխարինի
ամենագեղեցիկ արտահայտություններով համեմված բարոյախոսական ճա-
ռերն ու զրույցները:

Տարիների փորձը ցույց է տալիս, որ աշակերտների անձնական հատկա-
նիշների ու հետաքրքրասիրությունների զարգացման համար մեծ է դպրոցի
պիոներական ու կոմերիտական կազմակերպությունների դերը, որոնք զգալի-
որեն նպաստում են աշակերտների պոտենցիալ կարողությունների բացահայտ-
մանը: Այստեղ ձևավորվում են աշակերտների կոլեկտիվիզմը, ընկերասիրու-
թյունը, համատեղ, ինքնուրույն աշխատանքի շատ այլ կարևոր հատկանիշ-
ներ, զարգանում են անձնական նախաձեռնությունը, պատասխանատվու-
թյունն ու ակտիվությունը:

Ուսուցումն ու դաստիարակությունն անխզելիորեն կապված են, պայմա-
նավորված միմյանցով, և հաջողության հասնելու գրավականն այս երկու
կարևորագույն օղակների սերտ միասնությունն ու փոխկապվածությունն է:
Այս ասպարեզում մեծ է, հատկապես, գեղարվեստական գրականության դերը:
Եթե, օրինակ, գրականության դասին Հովհ. Թումանյանի գրական ժառան-
գությունն ուսումնասիրելիս մանկավարժն աշակերտին չի հաղորդակցում
հանճարեղ գրողի մարդասիրական վեհ գաղափարներին, մարդ, որը, «հյուս-
ված է բնության ամենամաքուր տարրերից», չի ոգևորում բարի գործով ան-
մահանալու գաղափարով, եթե աշակերտը չի զգում հավերժորեն կյանքին,
բնությանն ու մարդուն սիրահարված պոետի՝ Միսաք Մեծարենցի, քնարերգու-
թյան հմայքը, չի ընկալում Հոկտեմբերի տաղանդավոր երգիչ Եղիշե Չարեն-
ցի՝ «նյարդերով դարին ձուլվելու և ժամանակի շունչը դառնալու» պատգամի
էությունը, ապա դժվար, եթե ոչ անհնար, է աշակերտներին կոնկրետ օրի-
նակներով ներկայացնել մարդասիրության, ընկերասիրության, հայրենասի-
րության, ազնվության և այլ վեհ զգացմունքների խորությունը, համակել
դրանցով: Նա, ով հավատով ու սիրով է կարդում Թումանյան ու Տերյան,
Շեքսպիր ու Հայնե, Դոստոևսկի ու Լերմոնտով, Մայակովսկի ու Պարույր Սև-
ակ, թափանցում մարդու հոգեբանության խորախոր ծալքերն արտացոլող
այս գրողների անեզրական աշխարհը, չի կարող չազնվանալ, չձգտել կա-
տարյալին, վեհին ու գեղեցկին: Գրքերի աշխարհից կարծես աշակերտը ել-
նում է առավել մարդկայնացած ու իմաստնացած, հոգեպես հարուստ:

Մեր բազմազգ երկրի աշխատավորները քաջ գիտակցում են, որ իրենց
հոգևոր առաջընթացի գործում կարևոր դեր է խաղում ռուսաց լեզուն, մեծ
Հոկտեմբերի լեզուն: Այն ո՛չ միայն ազգամիջյան հաղորդակցման, այլև ժա-
մանակակից քաղաքակրթությանն առնչվելու հզոր միջոց է: Ահա ինչու մեր
դպրոցներում պատշաճ ուշադրություն է նվիրվում ռուսաց լեզվի դասավանդ-
մանը: Կարելի է ասել, որ այս ասպարեզում զգալի գործ է արված մեր հան-
րապետությունում:

Բազմակողմանի զարգացած անհատի ձևավորումն այսօրվա հասարա-
կության ու դպրոցի առջև ծառացած ամենահրատապ ու կենսական պրոբլեմ-
ներից է, մեծ ու պատասխանատու խնդիր. այնպես դաստիարակել սովորող-

ներին, որ նրանք կարողանան ինքնուրույն մտածել ու գործել, ինչպես հարկն է, օգտվել արդի գիտատեխնիկական ինֆորմացիայից, ճիշտ կողմնորոշվել հասարակական կյանքի բարդ ու հակասական երևույթներում։

Կուսակցության XXV համագումարում հստակ նշվեցին այս կարևոր խնդրի իրագործման կոնկրետ ուղիները։ «...ժամանակակից պայմանները,— ասաց Լ. Ի. Բրեժնևը,— նոր խնդիրներ են դնում կուսակցության գաղափարական գործունեության առջև։ Կուսակցական կազմակերպությունների պրակտիկան մեզ հուշում է, թե որ ուղիով ընթանալով մենք կարող ենք հասնել այդ գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը։ Դա կոմպլեքսային մոտեցումն է դաստիարակության ամբողջ գործի դրվածքի նկատմամբ, այսինքն՝ գաղափարաքաղաքական, աշխատանքային և բարոյական դաստիարակության սերտ միասնություն...» (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, էջ 111)։

Դաստիարակությունը բարդ ու բազմակողմանի, դինամիկ զարգացող պրոցես է, բազմաթիվ ու բազմապիսի օղակների մի շղթա, որտեղ յուրաքանչյուր օղակ, յուրաքանչյուր մանրուք ունի իր շատ կարևոր տեղն ու դերը։

Դաստիարակությունն սկսվում է ընտանիքից, որն ընդհանուր շղթայի սկզբնական օղակն է։ Այստեղ երեխան ստանում է իրականության, կյանքի առաջին տպավորությունները, ձեռք բերում աշխատանքային առաջին հմտությունները, տեսնում կոլեկտիվիզմի, ընկերասիրության առաջին օրինակները։ Պետք է նշել, որ ուսուցչի գործունեության էական օղակներից մեկը աշխատակցությունն է սովորողների ծնողների հետ, որտեղ առանձնապես կարևոր է դասղեկների՝ որպես դպրոցի և ծնողի անմիջական կապող օղակի դերը։ Չէ՞ որ կան բազմաթիվ և, հատկապես, երիտասարդ ընտանիքներ, որոնք օգտակար, սրտացավ խորհուրդների կարիք ունեն, կան և այնպիսի ընտանիքներ, ուր այնքան էլ առողջ ու խաղաղ չէ ընտանեկան մթնոլորտը։

Խոսելով աճող սերնդի դաստիարակության մասին՝ ընկեր Բրեժնևը կուսակցության համագումարում նշեց. «Մենք քիչ արդյունքների չենք հասել սովետական ժողովրդի նյութական բարեկեցության բարելավման գործում։ Մենք այսուհետև ևս հետևողականորեն կլուծենք այդ խնդիրը։ Սակայն անհրաժեշտ է, որ նյութական հնարավորությունների աճը մշտապես ուղեկցվի մարդկանց գաղափարական-բարոյական և կուլտուրական մակարդակի բարձրացումով։ Հակառակ դեպքում մենք կստանանք քաղքենիական, մանրբուրժուական հոգեբանության ռեցիդիվներ։ Սա չի կարելի աչքաթող անել» (Նույն տեղը, էջ 116)։ Ցավոք, սովորողների որոշ մասի մոտ երբեմն երևան են գալիս անհոգության, խնամակալվելու, ծնողների կամ ազդեցիկ բարեկամների հովանու տակ պատսպարվելու, դժվարություններն ինքնուրույն հաղթահարելուց խուսափելու կամ դրանց առջև զինաթափվելու, կյանքը հեշտ ձևով «դասավորելու» տրամադրություններ, որոնք միանգամայն խորթ ու անհարիր են մեր ժամանակի ոգուն, մեր բարոյականության նորմերին ու ըմբռնումներին։ Սրանք լուրջ պրոբլեմներ են, որոնց կողքով դպրոցն ու հասարակայնությունը չեն կարող անտարբեր անցնել։

Անշուշտ միայն դպրոցը չի կարող լուծել այս բարդ ու բազմաբնույթ խնդիրները։ Նոր մարդու դաստիարակության պրոբլեմը պետք է մտահոգի բոլորին, որովհետև այն անհնար է վերապահել միայն ու միայն դպրոցին։ Նոր աշխարհ կառուցող սերնդի ձևավորմանը պետք է մասնակցեն ընտանիքը, դպրոցը և լայն հասարակայնությունը։ Մարդկանց որոշ մասի հոգեբանությունից ու վարքագծից, դժբախտաբար, դեռևս չեն վերացել ընչաքաղցությունը, եսասիրությունը, անպատասխանատվությունը, անտարբերությունը և շատ այլ արատավոր հատկանիշներ։ Մեր՝ բոլորիս առաջնահերթ խնդիրն է ամեն կերպ պայքարել այդ վնասակար երևույթների դեմ, կրթել ու դաստիարակել, ազնվացնել ու գեղեցկացնել մարդու հոգին, բարոյական կերպարը։

Անհրաժեշտ է, որ մեր ուսուցիչները սերտ կապ պահպանեն ծնողների հետ, տարվա ընթացքում պարբերաբար հրավիրեն ծնողական ժողովներ, ջերմ ու անկեղծ զրուցեն ծնողների հետ կրթության ու դաստիարակության արդի հարցերի շուրջ, հիմնավոր փաստերով վերլուծեն յուրաքանչյուր աշա-

կերտի գործունեությունն ու վարքագիծը, համատեղ ջանքերով որոնեն աշակերտների առաջադիմության բարձրացման, նկատված թերությունների վերացման ուղիներ։ Այս գործում մեծ է ծնողական ակտիվի դերը, որը կարող է դառնալ մանկավարժական կոլեկտիվի հուսալի օգնականն ու հենարանը։ Մանկավարժական կոլեկտիվների ու ծնողական ակտիվի համաձայնեցված ու համախմբված աշխատանքի կազմակերպման ավանգարդում են կոմունիստ մանկավարժները, որոնք անձնական օրինակով, բարեխիղճ ու պատասխանատու գործունեությամբ վարակում են գործընկերներին, դառնում նորի ու առաջավորի տարածողներ։ Երևանի Մյասնիկյանի շրջանի № 19, Շահումյանի շրջանի №№ 131, 155 միջնակարգ դպրոցների սկզբնական կուսակցական կազմակերպությունները խրախուսելի աշխատանք են կատարում մանկավարժական կոլեկտիվների համախմբման, սովորողներին սովետական հայրենասիրության ու ինտերնացիոնալիզմի ոգով դաստիարակելու գործում։

Անհատի համակողմանի դաստիարակությանը մասնակցում են ընտանիքը, դպրոցը, մասսայական ինֆորմացիայի միջոցները, ողջ հասարակայնությունը։ Այս համակարգում ավելի ու ավելի է մեծանում դպրոցի կենտրոնական ու ղեկավար դերը։ Դպրոցը բնավ չպետք է անտեսի գրքի, կինոյի, թատրոնի, հեռուստատեսության ու մասսայական ինֆորմացիայի մյուս աղբյուրների դերն ու հնարավորությունները երեխայի դաստիարակության գործում, այն պետք է հնարավորին չափ խելացի, բանիմաց ու արդյունավետ օգտագործի դրանք։ Նման դժվարին խնդիրը, բնականաբար, կարող է լուծել միայն գիտության, տեխնիկայի ու արվեստի նորություններին խորապես քաջատեղյակ, զարգացած, մշտապես որոնող ու պատասխանատվության մեծ զգացում ունեցող ուսուցիչը։ Միայն նման ուսուցիչը կարող է ամբողջ ձայնով «խոսեցնել», իրենց նպատակին ծառայեցնել ժամանակակից տեխնիկան, նորագույն դասագրքերը, գործադրել ուսուցման նոր, արդյունավետ ձևերն ու մեթոդները։ Հենց այս է հաջողությունների հասնելու գաղտնիքը։

Այդ նորի ու առաջավորի տարածման գործում մեծ է ուսուցիչների կատարելագործման Երևանի քաղաքային և հանրապետական ինստիտուտների դերը, որոնք որոշակի աշխատանք են կատարում հանրապետության մանկավարժական կադրերի որակավորման բարձրացման, նրանց մանկավարժական վարպետության կատարելագործման ասպարեզում։ Ուսուցիչների կատարելագործումն իրականացվում է բազում ձևերով ու միջոցներով— տարբեր տիպի դասընթացներ, դասալսումներ, գիտագործնական համաժողովներ, առաջավոր փորձի ուսումնասիրում ու տարածում, մեթոդական գրականության հրատարակում։ Հանրապետությունում հաջողությամբ կիրառվում են կատարելագործման դասընթացների՝ համընդհանուր ճանաչում գտած շատ ձևեր։ Արտադրությունից կտրված ու չկտրված, ամառային ու առկա-հեռակա դասընթացներում տարեկան ընդգրկվում են 10—11 հազար մանկավարժներ։

Տարիների ընթացքում կատարած հետևողական աշխատանքի շնորհիվ ուսուցիչների կատարելագործման հանրապետական ինստիտուտն ստեղծել է դասախոսական կայուն կազմ, որտեղ ընդգրկված են 12 ակադեմիկոսներ, 40 դոկտոր-պրոֆեսորներ, գիտության 80 թեկնածուներ և ավելի քան 120 տեսուչներ, մեթոդիստներ ու առաջավոր ուսուցիչներ։

Ինստիտուտը գիտամեթոդական արդյունավետ օգնություն է կազմակերպում նաև գրավոր խոսքի միջոցով։ Վերջին 5 տարում հրատարակվել և հանրապետության դպրոցներն են ուղարկվել շուրջ 100 անուն մեթոդական գրքեր։

Հանրապետության բոլոր շրջաններում ու քաղաքներում ստեղծված է առաջավոր փորձի դպրոցների լայն ցանց։ Գործող առաջավոր փորձի 400 դպրոցներում (տարբեր առարկաների) ընդգրկված են 3.500 ուսուցիչներ, որոնք ուսումնասիրում և իրենց աշխատանքում ստեղծագործաբար կիրառում են ավագ ու փորձառու գործընկերների ուսանելի փորձը։ Մանկավարժական առաջավոր փորձի դպրոցների շատ ղեկավարներ հանրապետությունում աչքի են ընկնում իրենց օրինակելի աշխատանքով. Պ. Լեոնովը (ռուսաց լեզու և գրականություն), Կ. Առուստամյանը (մաթեմատիկա), Է. Գրիգորյանը (աշխարհագրություն), Ս. Ներսիսյանը (պատմություն) և շատ ուրիշներ։

Աշակերտների գաղափարաքաղաքական դաստիարակության մարզում կարևոր նշանակություն ունի Վ. Ի. Լենինի կյանքի ու գործունեության, ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերի ուսումնասիրությունը: Դպրոցների մանկավարժական կոլեկտիվները մշտապես ջանում են աշակերտներին դաստիարակել ուսման ու աշխատանքի նկատմամբ կոմունիստական վերաբերմունքի ոգով: ՍՍՀՄ լուսավորության մինիստրությունը հանգամանորեն մշակել ու դպրոցներին է ուղարկել հրահանգչական-մեթոդական նամակ, որտեղ նշված է, թե ինչպե՛ս, ինչպիսի՛ մեթոդներով կարելի է աշակերտների համար առավել մատչելի դարձնել ՍՄԿԿ XXV համագումարի հիմնական դրույթների ուսումնասիրությունը: Անհրաժեշտ է, որ համագումարի նյութերի ուսումնասիրությունը միաձուլվի ուսումնական ծրագրերին, դառնա դրանց օրգանական մասը: Այս ասպարեզում զգալի անելիքներ ունեն իրենք՝ մանկավարժները:

Ինչպես նշեցինք, կուսակցության XXV համագումարում շեշտվեց դաստիարակության ողջ դրվածքի նկատմամբ կոմպլեքսային մոտեցման անհրաժեշտությունը. այդ նշանակում է, որ գաղափարաքաղաքական, ինտերնացիոնալ, աշխատանքային, ֆիզիկական ու գեղագիտական դաստիարակության պրոբլեմները հարկ է լուծել ընդհանուր համակարգում: Այդ համակարգում հույժ կարևոր է սովորողների աշխատանքային դաստիարակությունը, խնդիր, որն ունի պետական ու ժողովրդատնտեսական խոշոր նշանակություն. այն բխում է ողջ հասարակության շահերից: Իր զարգացման բոլոր փուլերում սովետական դպրոցն ունեցել է աշխատանքային, պոլիտեխնիկական ուղղվածություն: Մեր դպրոցի, ինչպես նաև ողջ հասարակայնության ամենակարևոր ու առաջնահերթ խնդիրներից է դպրոցական հասակից իսկ օգնել մարդուն կողմնորոշվելու մասնագիտությունների բարդ աշխարհում, ճիշտ ընտրելու իր տեղը կյանքում: Այդ հարցի կարևորությունը շեշտեց ընկեր Բրեժնևը ՍՍՀՄ արհմիությունների XVI համագումարում:

Այժմ հանրապետության 200-ից ավելի դպրոցներում կազմակերպված է ավտոգործի, տրակտորի, կոմբայնի և գյուղատնտեսական այլ տեխնիկայի ուսուցում, ստեղծվել են աշակերտական արտադրական բազմաթիվ բրիգադաներ: Ամառային արձակուրդներին կազմակերպվում են հանգստի ու աշխատանքի ճամբարներ: Մասնագիտական կողմնորոշումը պետական կարևոր նշանակություն ունեցող խնդիր է, այն բխում է ինչպես յուրաքանչյուր անհատի, այնպես էլ ամբողջ հասարակության շահերից: Այդ խնդրի լուծմամբ պետք է զբաղվեն գիտական և ուսումնական հաստատությունները, արտադրական ձեռնարկությունները, կոլտնտեսություններն ու սովխոզները, բոլոր այն կազմակերպություններն ու անհատները, ովքեր կոչված են դաստիարակելու մեր երիտասարդությանը, ովքեր պատասխանատու են նրա ապագայի համար: Անհրաժեշտ է գիտականորեն կազմակերպել մասնագիտական կողմնորոշման գործը:

Ուրախությամբ պետք է նշել, որ ընթացիկ ուսումնական տարում Երևանում և Կամոյում ստեղծվեցին միջդպրոցական ուսումնաարտադրական կոմբինատներ, որոնց դերը սովորողների աշխատանքային դաստիարակության, մասնագիտական կողմնորոշման գործում դժվար է գերագնահատել: Հիշարժան է, հատկապես, Երևանի 26 կոմիսարների, Լենինյան շրջանների ուսումնաարտադրական կոմբինատների խրախուսելի աշխատանքը. գեղեցիկ, հարմարավետ և տեխնիկապես հարուստ կաբինետներն ու արտադրամասերը գրավում են աշակերտներին, նրանց համակում հետաքրքրասիրությամբ, տեխնիկային տիրապետելու ցանկությամբ: Ուսումնաարտադրական այդ կաբինետները դառնում են աշակերտների աշխատանքային դաստիարակության յուրօրինակ դարբնոց:

Դպրոցական համակարգի մյուս կարևոր օղակը սովորողների գեղագիտական դաստիարակությունն է, կարևորագույն մի պրոբլեմ, որը պահանջում է հուզաշխարհի հարստություն և բարձր ճաշակ: Աշակերտների գեղագիտական դաստիարակության համար էական նշանակություն ունեն դպրոցի շենքի տեսքը, դասասենյակների մաքրությունը, պատշաճ կահավորումը, ու-

սուցչի արտաքինն ու մանկավարժական տակտը: Երգ-երաժշտության, նկարչության դասերին աշակերտը հաղորդակցվում է արվեստի կախարդիչ գեղեցկությանն ու հմայքին, որի շնորհիվ աստիճանաբար ձևավորվում է նրա գեղարվեստական ճաշակը: Կոմիտասի, Չայկովսկու և Բեթհովենի անմահ երաժշտությունը, Այվազովսկու, Ռաֆայելի, Սարյանի կտավներն աշակերտների հոգում առաջացնում են սեր, ազնվություն, գեղեցկի զգացում, ճաշակ, նրբացնում նրանց հոգին, հղկում բարոյական կերպարը:

Այս ամենին զուգընթաց, մեր օրերում առաջնային նշանակություն ունի սովորողների բարոյական դաստիարակությունը, խորազգացության, դաստիարակչական մեծ տակտ պահանջող կենսական ու հրատապ մի պրոբլեմ, որի ճիշտ լուծումը շատ կարևոր է մեր հասարակության ապագայի համար:

Այսօրվա դպրոցի, ինչպես և մեր ժողովրդի առջև ծառացած ամենակարևոր խնդիրներից մեկն այն է, որ դպրոցի շրջանավարտներն ամենից առաջ լինեն մարդ-քաղաքացի՝ տոգորված ջերմ հայրենասիրությամբ, հարազատ երկրի ու ժողովրդի հանդեպ պարտականության խոր գիտակցությամբ: Դպրոցականի հոգին շատ նուրբ է, զգայուն, արձագանքում է կյանքի, շրջապատի ամեն մի փոփոխության, ամեն «մանրուքի»: Երեխան, պատանին ամեն ինչին նայում է յուրովի, իր աշխարհընկալման, իր հոգեբանական տեսանկյունից: Յուրաքանչյուր սերնդի դաստիարակություն հիմնվում է նախորդ սերունդների նվաճումների ու ավանդույթների վրա, բայց, միաժամանակ, կարծես, ամեն ինչ սկսվում է նորից, նորովի... Մանկավարժը միշտ պետք է նկատի ունենա այդ, խորապես ուսումնասիրի ու ճանաչի երեխայի բարդ ու նուրբ հուզաշխարհը, անցյալի հեղափոխական, մարտական, աշխատանքային հարուստ ավանդույթներից ընտրի այնպիսիք, որ կենսական ու ճանաչողական հզոր լիցք ունենալով, կարող են խթանել մատաղ սերնդի դաստիարակության գործը:

ՍՄԿԿ XXV համագումարում, խոսելով դաստիարակության առաջնահերթ խնդիրների մասին, ընկեր Բրեժնևն ասաց. «Ոչ մի բան այնպես չի վեհացնում անհատին, ինչպես ակտիվ դիրքը կյանքում, գիտակցական վերաբերմունքը հասարակական պարտքի նկատմամբ, երբ խոսքի ու գործի միասնությունը դառնում է վարքագծի ամենօրյա նորմ»: Սովետական դպրոցի, մեր ողջ ժողովրդի գործունեության գերագույն նպատակն է այնպես անել, որ դպրոցում ու կյանքում աշակերտների ստացած գիտելիքները վերածվեն խոր համոզմունքի: Կոմունիստական դաստիարակությունը ենթադրում է գիտությունների հիմունքների յուրացում, հետաքրքրասիրությունների բազմակողմանի զարգացում, հարուստ ու գեղեցիկ հուզաշխարհ, վարվեցողության կուլտուրա, աշխատանքային որոշակի հմտություններ և, այս ամենի հիման վրա՝ հասարակական ակտիվ գործունեություն: Ներկա ժամանակաշրջանում, երբ կյանքն արագ առաջ է ընթանում, ամեն օր հառնում են նորանոր խնդիրներ, առավել կարևոր են դառնում հասարակության յուրաքանչյուր անդամի ակտիվ դիրքն ու գործունեությունը: Մեր հասարակությանն անհրաժեշտ են մեծ հոգու, ազնիվ ու խոր զգացմունքների տեր խանդավառ երիտասարդներ, որոնց վիճակված է սրտի ավյունով ու խորագիտակությամբ լուծել այսօրվա ու վաղվա հրատապ խնդիրները: Այժմ, երբ կողքիդ ամեն ժամ կերտում են ու արարում, ստեղծում արժեքներ, երբ զգում ես, որ այդ մեծ գործերի մասնակիցն ես և դու, հնարավոր էլ չէ հեռու մնալ կյանքի հզոր ռիթմից ու եռուզեռից: Ավարտելով դպրոցը՝ աշակերտը պետք է մեծ կյանք մտնի հարուստ գիտելիքներով, բարոյապես ձևավորված, աշխատանքային որոշակի հմտություններով, որպեսզի կարողանա, որքան հնարավոր է, շուտ հասկանալ կյանքը, դառնալ այդ կյանքի ակտիվ մասնակիցն ու կերտողը:

Սովետական ապրելակերպում հաստատված բարոյական նոր չափանիշների մասին են վկայում այն հետաքրքրական տվյալները, որոնք ստացել է ՍՍՀՄ մանկավարժական գիտությունների ակադեմիայի դաստիարակության ընդհանուր պրոբլեմների գիտահետազոտական ինստիտուտի սոցիոլոգիական հետազոտությունների լաբորատորիան: Տարբեր երկրների երիտասարդների մասսայաբար առաջադրվել է «Ի՞նչն եք կյանքում առավել գնահատում» հար-

ցը։ պատասխանել են. Անգլիայում՝ հուշակը, նյութական ապահովվածությունը. Ֆրանսիայում՝ առողջությունը, դրամը և սերը, ԱՄՆ-ում՝ հաջողությունը, հարստությունը, փառքը. ՍՍՀՄ-ում՝ մաքուր խիղճը, պարտքը հայրենիքի հանդեպ, աշխատանքը և անձնական երջանկությունը։

Մեր կյանքի բուռն ընթացքը հրամայաբար պահանջում է մշտապես կատարելագործել կրթության ու դաստիարակության ողջ համակարգը, շտկել վրիպումներն ու նկատվող սխալները, որոնել ու գտնել նոր պրոբլեմների լուծման արդյունավետ ուղիներ։

«Կոմունիստական դաստիարակությունը,— նշեց ընկեր Բրեժնևը ՍՄԿԿ XXV համագումարում,— ենթադրում է ժողովրդական կրթության և պրոֆեսիոնալ պատրաստության սիստեմի մշտական կատարելագործում։ Դա առանձնապես կարևոր է հիմա, գիտատեխնիկական հեղաշրջման պայմաններում։ Դա աշխատանքին, հետևաբար և աշխատանքի համար մարդու նախապատրաստմանը տալիս է այլ բնույթ, քան առաջ էր։ Մենք այդ տեսակետից շատ բան ենք անում։ Բայց այն, ինչ արվել է և արվում է, դեռևս չի լուծում այդ բնագավառի բոլոր խնդիրները։

Մասնավորապես, ակնբախ է ամբողջ հանրակրթական սիստեմի և, առաջին հերթին, միջնակարգ դպրոցի հետագա լուրջ կատարելագործման անհրաժեշտությունը» (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, էջ 115)։

Նոր ժամանակաշրջան, նոր խնդիրներ, հետևաբար և նոր վերաբերմունք։ Այս ամենի նկատմամբ բնավ անտարբեր չեն կարող լինել աճող սերնդի կրթությամբ ու դաստիարակությամբ զբաղվող գործիչները։

Հիրավի, ամենքիս մտահոգության կիզակետը միշտ եղել և մնում է մատղ սերունդը, ապագա քաղաքացին՝ իր հոգեկան բարդ աշխարհով, վեհ ու խոր զգացմունքներով, խոհերով ու ձգտումներով, իր պայծառ ներկայով ու գալիքի վառ երազանքներով։

Մոտենում է արժանահիշատակ հոբելյանը՝ մեծ Հոկտեմբերի 60-ամյակը, հասարակական-քաղաքական նշանակալից մի իրադարձություն, մեր սոցիալիստական հասումների հանրագումարային տարելիցը։ Այդ նվիրական տարեթիվը մեծ խանդաղատանքով նշում են նաև մեր ժողովրդական դպրոցի սաները, ուսուցչությունը, կրթության համակարգի բոլոր աշխատողները։ Իրոք, նվաճած բարձունքից հետադարձ հայացք ձգելով մեր անցած ուղու վրա, օրինական հպարտությամբ կարող ենք վստահ ասել, որ սովետական դպրոցը քայլում է կյանքին համընթաց, համալրելով կոմունիզմի կառուցողների ջոկատները գիտակ ու դաստիարակված նորանոր սերունդներով։

ԷԿՈՆՈՄԻԿԱՅԻ ՀԱՐՑԵՐ

ԱՐՏԱԴՐԱՈՒԺԵՐԻ ՏԵՂԱԲԱՇԽՈՒՄԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ-ՈՒՄ

Մ. Հ. ԱԴՈՆՑ
Տնտեսագիտության դոկտոր

ԱՐՏԱԴՐԱՈՒԺԵՐԻ ՌԱՑԻՈՆԱԼ ՏԵՂԱԲԱՇԽՈՒՄԸ, միութենական հանրապետությունների և տնտեսական շրջանների արտադրության մասնագիտացումն ու կոմպլեքսային զարգացումը հասարակական արտադրության արդյունավետության բարձրացման կարևորագույն պայմաններից են։

Աշխատանքի տերիտորիալ բաժանումը տնտեսական շրջանների միջև՝ դրանց բնակլիմայական ու սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկություններին համապատասխան, տնտեսության ճյուղային կառուցվածքի կատարելագործումը և միջճյուղային ու միջշրջանային տնտեսական լավագույն կապերի հաստատումը նշանակալի չափով բարձրացնում են հանրային աշխատանքի արտադրողականությունը։

Սոցիալիզմի պայմաններում արտադրաուժերի տեղաբաշխումը պլանավորվում է, որի նպատակն է ժողովրդական տնտեսության արագ զարգացումն ու բնակչության կյանքի բարեկեցության բարձրացումը։ Սոցիալիզմին հատուկ է արտադրաուժերի համաչափ ու կոմպլեքսային զարգացումը։ Կոմունիստական կուսակցության և սովետական պետության վարած քաղաքականության շնորհիվ համահարթվում է միութենական հանրապետությունների ու տնտեսական շրջանների զարգացման մակարդակը։

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունից հետո անճանաչելիորեն փոխվել է մեր երկրի ժողովրդական տնտեսությունը. «Արմատական տեղաշարժեր են կատարվել արտադրաուժերի բնույթի, կառուցվածքի ու տեղաբաշխման մեջ։ Սովետական իշխանության տարիներին հավասարվեց սովետական բոլոր հանրապետությունների տնտեսական զարգացման մակարդակը» (Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 60-րդ տարեդարձի մասին ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշումից)։

Աշխատանքի հասարակական բաժանման ու արտադրության մասնագիտացման խորացման շնորհիվ առաջանում են արտադրության նորանոր ճյուղեր, և միջճյուղային կապերն ավելի են ընդլայնվում ու ամրապնդվում։ Ամբողջ երկրի մասշտաբով և յուրաքանչյուր տնտեսական շրջանում ստեղծվում են արտադրական-տնտեսական համալիրներ։

Զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշրջանում տերիտորիալ արտադրական համալիրները դառնում են արտադրաուժերի տերիտորիալ կազմակերպման արդյունավետ ձև։ Ընդհանուր տերիտորիայում տեղադրված արտադրա-

համալիրը փոխադարձ տնտեսական ու տեխնոլոգիական կապ ունեցող ձեռնարկությունների և արտադրաճյուղերի մի ամբողջություն է։ Տերիտորիալ արտադրահամալիրում առավել զարգանում են նրա բնույթը որոշող արտադրության մասնագիտացված ճյուղերը, որոնց հետ համապատասխանորեն զարգանում են հարակից և օժանդակ ճյուղերն ու արտադրական, սոցիալական ինֆրակառուցվածքը (էլեկտրաէներգետիկ բազա, շինարարական ինդուստրիա, տրանսպորտ, ջրամատակարարում, պահեստային տնտեսություն, բնակարանային կոմունալ տնտեսություն, ժողովրդական կրթության ու առողջապահության ցանց և սոցիալ-կուլտուրական այլ հաստատություններ)։

Մասնագիտացման ուղղությունների ճիշտ ընտրությունը, կոոպերատիվ կապերի կատարելագործումը և ընդհանուր ինֆրակառուցվածքի օգտագործումը բարձրացնում են տերիտորիալ-արտադրական համալիրների տնտեսական արդյունավետությունը։ Ահա թե ինչու նոր կառուցվող ձեռնարկությունների տեղն ընտրելիս պետք է չափանիշ ընդունել դրանց հարաբերական արդյունավետությունը։ Ըստ որում, տարբեր արտադրությունների տնտեսական արդյունավետությունը որոշելիս նույն մոտեցումը չպետք է ունենալ. կան արտադրություններ, որոնք պետք է հիմնել հումքի աղբյուրներին մոտ, կամ էլ հարուստ էներգետիկ բազա ունեցող շրջաններում։ Որոշ արտադրություններ էլ նպատակահարմար է տեղադրել արտադրանքի սպառման, ինչպես նաև աշխատանքային ռեսուրսների արագ աճ ունեցող շրջաններում։

Գոյություն ունեն տարբեր կարգի կամ մակարդակի տերիտորիալ-արտադրական համալիրներ (ՏԱՀ)։ Խոշոր համալիրներն ընդգրկում են տնտեսական մեծ շրջանների տերիտորիան։ Դրանցից են, օրինակ, Ուրալյան, Օբ—Իրտիշյան, Դոնեցկ—Մերձդնեպրովյան, Անդրկովկասյան տերիտորիալ-արտադրական համալիրները։ Երկրորդ կարգի համալիրները, օրինակ, Բրատսկի, Սայանսկի, Հարավ-Տաջիկականը, ընդգրկում են տնտեսական մեծ շրջանների մի մասը։ Կան նաև ստորին մակարդակի արտադրահամալիրներ։

Ժողովրդական տնտեսության տերիտորիալ կազմակերպման պրոցեսները չափազանց դինամիկ են։ Արտադրաուժերի զարգացման զուգընթաց կատարելագործվում են գործող համալիրները և, միաժամանակ, ձևավորվում նոր տերիտորիալ-արտադրական համալիրներ։ ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման 1976—1980 թվականների հիմնական ուղղությունների մասին կուսակցության XXV համագումարի որոշմամբ նախատեսվում է «գոյություն ունեցող տերիտորիալ արտադրահամալիրների և արդյունաբերական հանգույցների զարգացում և նորերի ձևավորում՝ ընդհանուր կոմունիկացիաներով, ինժեներային կառուցվածքներով և օժանդակ արտադրություններով» (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, էջ 330)։

Համագումարի որոշումներում թվարկվում են մի ամբողջ շարք արտադրահամալիրներ, որոնք նոր են կազմավորվում. միայն Բայկալ—Ամուր մայրուղու շրջաններում կստեղծվեն 6 տերիտորիալ-արտադրական համալիրներ։

Զարգացած սոցիալիզմի և գիտատեխնիկական հեղափոխության ժամանակաշրջանում, երբ արտադրության մասշտաբները չափազանց ընդլայնվում են, ստեղծվում են բարձր արտադրողական աշխատանքի նոր միջոցներ ու տեխնոլոգիա, արհեստական հումքի նոր տեսակներ, ժամանակակից երկրաբանական հետազոտությունների միջոցով հայտնաբերվում են օգտակար հանածոների նոր օջախներ, արտադրաուժերի տեղաբաշխման բնագավառում կատարվում են սկզբունքային փոփոխություններ։

Հետզհետե բարդանում է արտադրաուժերի տեղաբաշխման պլանավորումը։ Ահա թե ինչու արտադրության տերիտորիալ կազմակերպման պրոբլեմները դառնում են գիտական հետազոտությունների կարևոր բնագավառներից մեկը։ Ինչպես մեր ամբողջ երկրում, այնպես էլ յուրաքանչյուր միութենական հանրապետությունում ու տնտեսական շրջանում արտադրաուժերի տեղաբաշխման բնագավառում կատարվել են արմատական փոփոխություններ։

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ տարիներին հիմնովին վերափոխվել է Հայկական ՍՍՀ տնտեսական քարտեզը։ Նախահեղափոխական Հայաստանը ցարական Ռուսաստանի գաղութային ծայրամասերից մեկն էր, որն ուներ հետամնաց ագրարային տնտեսություն։

Խիստ անհամաչափ էր արտադրաուժերի տեղաբաշխումը ցարական Ռուսաստանում։ Արդյունաբերության գերակշռող մասը եվրոպական Ռուսաստանի մի քանի նահանգներում էր, իսկ Սիբիրն ու Հեռավոր արևելքը, ինչպես նաև ծայրամասային շրջանները զուրկ էին խոշոր արդյունաբերությունից։

Սովետական կարգերի հաղթանակի և սոցիալիզմի կառուցման շնորհիվ մեր երկրում առաջացան արտադրաուժերի տեղաբաշխման միանգամայն նոր օրինաչափություններ։ Կոմունիստական կուսակցության և սովետական կառավարության վարած լենինյան ազգային քաղաքականության շնորհիվ աննախընթաց վերելք ապրեցին միութենական բոլոր հանրապետությունների տնտեսությունն ու կուլտուրան, ավելի արագ տեմպերով զարգացավ նախկին հետամնաց շրջանների տնտեսությունը։

Սովետական բազմազգ ժողովրդի համերաշխ ընտանիքում ծաղկեցին ու բարգավաճեցին նաև Սովետական Հայաստանի տնտեսությունն ու կուլտուրան։ Բուռն կերպով զարգացավ հանրապետության արդյունաբերությունը, որի շնորհիվ պատմական կարճ ժամանակում Սովետական Հայաստանը դարձավ ինդուստրիալ-ագրարային զարգացած տնտեսություն ունեցող միութենական հանրապետություն։

Սովետական իշխանության տարիներին Հայաստանում կառուցվել ու շահագործման են հանձնվել ավելի քան 640 խոշոր արդյունաբերական, այդ թվում՝ 146 մեքենաշինական ու մետաղամշակման, 142 սննդարդյունաբերության ձեռնարկություն, 17 էլեկտրակայան։ Եթե 1913 թ. Հայաստանի արդյունաբերությունն ուներ միայն 2 ճյուղ՝ գունավոր մետալուրգիա և սննդի արդյունաբերություն, ապա այժմ Սովետական Հայաստանի արդյունաբերությունը բաղկացած է մի քանի տասնյակ ճյուղերից։ Արդյունաբերության համախառն արտադրանքը 1975 թվականին, 1913 թվականի համեմատությամբ, ավելացել է 267 անգամ։ Նույն ժամանակամիջոցում ՍՍՀՄ արդյունաբերության համախառն արտադրանքն աճել է 131 անգամ։ Գյուղատնտեսության արտադրանքը 1975 թվականին, 1940 թվականի համեմատությամբ, աճել է ավելի քան 4 անգամ։

Աշխատանքի տերիտորիալ բաժանման ընդհանուր համակարգում Հայկական ՍՍՀ-ն իր ուրույն տեղն ունի երկրում։ Հայաստանի արդյունաբերության միութենական մասնագիտացման ճյուղերն են՝ գունավոր մետալուրգիան, քիմիական արդյունաբերությունը և մեքենաշինության, սննդի ու թեթև արդյունաբերության մի քանի ճյուղեր։ Ներկայումս Հայկական ՍՍՀ թողարկում է ՍՍՀՄ-ում արտադրվող ավտոդողերի 3,5, սինթետիկ քլորոպրենի կաուչուկի՝ 100, ուժային տրանսֆորմատորների՝ 3,5, մետաղահատ հաստոցների՝ 6,1, դարբնոցամամլակային հաստոցների՝ 5,6, սպիտակեղեն տրիկոտաժի՝ 4,9, կաշվե-կոշկեղենի՝ 1,6, կենցաղային սառնարանների՝ 2,4, ժամացույցների՝ 5, պահածոների՝ 2,3 տոկոսը։

Սովետական իշխանության տարիներին հանրապետության ներսում ևս փոխվել է արտադրաուժերի տեղաբաշխման պատկերը։ Եթե մինչհեղափոխական ժամանակաշրջանում Հայաստանի տերիտորիայի գերակշռող մասում չկային արդյունաբերական օբյեկտներ, ապա այժմ գրեթե բոլոր վարչական շրջաններում գործում են արդյունաբերական ձեռնարկություններ։

Արտադրաուժերի և աշխատանքի հասարակական բաժանման զարգացման հետ ամրանում են տնտեսական կապերը արտադրության տարբեր շրջանների միջև, որի շնորհիվ հզորանում ու կատարելագործվում է Հայկական ՍՍՀ տերիտորիալ-արտադրական համալիրը։

Հաշվի առնելով գոյություն ունեցող և հեռանկարում ձևավորվող տնտեսական կապերը, ՀՍՍՀ պետպլանին առընթեր տնտեսագիտության և պլանա-

վորման ինստիտուտը մի շարք գիտահետազոտական և նախագծային կազմակերպությունների հետ մշակել է Հայկական ՍՍՀ կոմպլեքսային շրջանացման սխեման, որը հաստատել է հանրապետության Մինիստրների սովետը։ Ըստ այդ սխեմայի, հանրապետության տերիտորիան բաժանվում է տնտեսական վեց շրջանների. Արարատյան— Երևան քաղաքը, Արարատյան դաշտի վարչական շրջանները, Աբովյանի, Աշտարակի, Նաիրիի և Ապարանի շրջանները, Շիրակի— Լենինական քաղաքը և Ախուրյանի, Ամասիայի, Ղուկասյանի, Թալինի, Արթիկի և Անիի շրջանները. Լոռու— Կիրովական քաղաքը, Գուգարքի, Սպիտակի, Ստեփանավանի, Կալինինոյի, Թումանյանի, Արագածի շրջանները. Հյուսիս-արևելյան— Դիլիջան քաղաքը և Իջևանի, Շամշադինի, Նոյեմբերյանի շրջանները. Սևանի— Սևանա լճի ավազանի և Հրազդանի շրջանները. Սյունիքի— Ղափանի, Մեղրու, Գորիսի, Սիսիանի, Ազիզբեկովի և Եղեգնաձորի շրջանները։

Թվարկված տնտեսական շրջաններն իրենց տնտեսական պոտենցիալով և զարգացման մակարդակով չափազանց տարբեր են։ Այն երևում է հետևյալ աղյուսակից։

Տնտեսական շրջանը	Բնակչութ. առ 1/1—76 թ. (հազար մարդ)	Տերիտորիան (հազար քառ. կմ)	Տեսակարար կշիռը տոկոսներով	
			արդյունաբերության համախառն արտադրանքը	գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը
Արարատյան	1515,0	5,79	64,7	43,9
Շիրակի	350,0	3,97	10,2	12,3
Լոռու	337,5	4,17	11,9	11,8
Սևանի	305,8	5,0	6,7	13,2
Սյունիքի	195,8	6,8	3,9	9,5
Հյուսիս-Արևելյան	129,5	2,7	2,6	9,3
Ընդամենը	2833,6	28,43	100,0	100,0

Բերված տվյալները ցույց են տալիս, որ հանրապետության բոլոր տնտեսական շրջաններն ունեն բազմաճյուղ էկոնոմիկա, և որ այլևս գոյություն չունեն զուտ ագրարային շրջաններ։ Սակայն այդ տվյալները միաժամանակ վկայում են, որ տնտեսական շրջանների տերիտորիայի մեծության, բնակչության թվի և թողարկված արդյունաբերական ու գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալների միջև գոյություն ունի անհամապատասխանություն։

Արարատյան տնտեսական շրջանը, զբաղեցնելով հանրապետության տերիտորիայի մոտ $^{1}/_{5}$ մասը, 1975 թ. թողարկել է հանրապետության արդյունաբերական արտադրանքի 64,7, գյուղատնտեսական արտադրանքի՝ 43,9 տոկոսը, տվել է ազգային եկամտի՝ 61 տոկոսը, այդ շրջանում է կենտրոնացված հանրապետության բնակչության 53,4 տոկոսը։

Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքում Արարատյան տնտեսական շրջանի ունեցած բարձր տեսակարար կշիռը բացատրվում է նախ և առաջ նրանով, որ այդ շրջանը հանրապետության մեջ գյուղատնտեսության համար ունի ամենաբարենպաստ բնակլիմայական պայմանները։ Բացի այդ, պետությունը հսկայական ներդրումներ է կատարել Արարատյան դաշտի գյուղատնտեսության զարգացման համար. բավական է նշել, որ սովետական իշխանության տարիներին ջրաշինարարության նպատակով կատարված կապիտալ ներդրումների ավելի քան 90 տոկոսն օգտագործվել է Արարատյան տնտեսական շրջանում։

Այս տնտեսական շրջանի տեսակարար կշիռը հանրապետության արդյունաբերական արտադրանքի ընդհանուր ծավալում չափազանց բարձր է։ Դրա գլխավոր պատճառն այն է, որ այստեղ է գտնվում Հայկական ՍՍՀ մայրաքաղաք Երևանը, որը թողարկում է հանրապետության արդյունաբերական

արտադրանքի 52,5 տոկոսը։ Այս շրջանի տեսակարար կշիռը արդյունաբերական արտադրանքի ընդհանուր ծավալում (առանց Երևանի) կազմում է 12,2 տոկոս՝ գրեթե նույնքան, որքան ունի Շիրակի տնտեսական շրջանը (ներառյալ Լենինական քաղաքը)։

Շիրակի, ինչպես նաև Լոռու տնտեսական շրջանները հանրապետությունում ունեն արդյունաբերական զարգացման միջին մակարդակ։ Դրանցում լայն զարգացում են ստացել ոչ միայն նյութական արտադրության ճյուղերը, այլև ստեղծվել է համապատասխան սոցիալական ինֆրակառուցվածք։ Դրանք ունեն զարգացած քաղաքային տնտեսություն, ժողովրդական կրթության ցանց, բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ, գիտահետազոտական և նախագծային կազմակերպություններ, արվեստի ու կուլտուրայի կենտրոններ։

Շիրակի շրջանի արդյունաբերության մասնագիտացման ճյուղերն են թեթև արդյունաբերությունը, մեքենաշինությունը և շինանյութերի արտադրությունը։ Բացի Լենինականից, արդյունաբերական խոշոր ձեռնարկություններ կան Արթիկի, Թալինի և Անիի շրջաններում։ Այստեղ արդյունաբերությունը թույլ է զարգացած Ղուկասյանի և Ամասիայի շրջաններում։ Ղուկասյանի շրջանում գործում են մի քանի կաթնամշակման գործարան և կենցաղային սպասարկման կոմբինատ, որոնցում աշխատող բանվորների և ծառայողների ընդհանուր թիվը 1976 թ. կազմել է 117 մարդ։ Նույնն է վիճակը նաև Ամասիայի շրջանում։ Բանվորական տեղերի բացակայության պատճառով Ղուկասյանի շրջանի երիտասարդությունն աշխատանքի է տեղավորվում Լենինականի և այլ քաղաքների արդյունաբերական ձեռնարկություններում, որի պատճառով վերջին 5 տարիների ընթացքում շրջանի բնակչությունը չի աճել։ Ղուկասյանի շրջանում արդյունաբերական մի քանի ձեռնարկություններ հիմնելու դեպքում բնակչության արտահոսքը կդադարի կամ կնվազի։ Այդպիսի վիճակ գոյություն ուներ նաև Անիի շրջանում։ Բայց Հայէլեկտրալույս միավորման և Երևանի ժամացույցի գործարանի մասնաճյուղերը կազմակերպելուց հետո այդ շրջանում վիճակը բարելավվեց։ Ախուրյանի ջրամբարի կառուցումը ևս բարերար ազդեցություն կունենա Անիի շրջանի տնտեսության հետագա զարգացման վրա։

Լոռու տնտեսական շրջանի արդյունաբերության մասնագիտացման ճյուղերն են քիմիական և թեթև արդյունաբերությունը, մեքենաշինությունն ու գունավոր մետալուրգիան։ Շրջանի արդյունաբերության գլխավոր կենտրոններն են Կիրովականն ու Թումանյանը։ Այստեղ արդյունաբերությունը թույլ է զարգացած Արագածի շրջանում։ Աշխատանքային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման համար նոր արդյունաբերական ձեռնարկություններ պետք է կառուցվեն նաև Սպիտակի, Կալինինոյի և Ստեփանավանի շրջաններում։ Վերջին երկու շրջաններում պետք է խոշոր ներդրումներ կատարել նաև հանգստյան տների և բուժարանների կառուցման համար։

Հանրապետության արդյունաբերության համախառն արտադրանքում ունեցած իր տեսակարար կշռով չորրորդ տեղում է Սևանի տնտեսական շրջանը։ Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ այժմ հանրապետությունում իր զարգացման բարձր տեմպերով այդ շրջանը գրավում է առաջին տեղը։ Միայն իններորդ հնգամյակի տարիներին այդ շրջանի արդյունաբերության համախառն արտադրանքն աճել է 2,5 անգամ։ Կազմավորվել են արդյունաբերական այնպիսի նոր հանգույցներ, ինչպիսիք են Հրազդանը, Ջարենցավանը, Կամո քաղաքը, Գագարինը, Սևանը, Ձորը, Մարտունին։

Տնտեսական զարգացման պոտենցիալով նախավերջին տեղում է Սյունիքի տնտեսական շրջանը, որն ընդգրկում է հանրապետության տերիտորիայի 23, իսկ բնակչության միայն 6,8 տոկոսը, թողարկում է արդյունաբերական արտադրանքի 3,9 տոկոսը։ Այստեղ խոշոր արդյունաբերությունը հիմնականում կենտրոնացած է Ղափանի ու Գորիսի շրջաններում, իսկ մնացած վարչական շրջաններում արդյունաբերությունը թույլ է զարգացած։

Հյուսիս-արևելյան տնտեսական շրջանն ամենափոքրն է և նոր է ձևավորվում, դրա մեջ մտնող վարչական շրջանների տնտեսական կապերը թույլ են։

Ելնելով արտադրաուժերի տեղաբաշխման գոյություն ունեցող վիճակից և ՍՄԿԿ XXV ու ՀԿԿ XXVI համագումարների պահանջներից, մեր հանրապետության համապատասխան մարմիններ կազմել են տասներորդ հնգամյակում արտադրաուժերի տեղաբաշխման պլանը, ինչպես նաև սխեման՝ 1980—1990 թվականների երկարաժամկետ հեռանկարի համար։

ՍՄԿԿ XXV համագումարի որոշմամբ Հայկական ՍՍՀ-ում արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը տասներորդ հնգամյակում ավելանալու է 43—47 տոկոսով։ Շարունակվելու է արդյունաբերության ճյուղային կառուցվածքի կատարելագործումը, ընդ որում առավել մեծ ուշադրություն կհատկացվի աշխատատար արտադրությունների տեսակարար կշռի մեծացմանը։ Նախատեսվել է մեքենաշինության ու մետաղատար ճյուղերի՝ էլեկտրոնային, ռադիոտեխնիկական, էլեկտրատեխնիկական, հաստոցաշինական ու գործիքաշինական արդյունաբերության ու սարքաշինության զարգացումը, կապահովվի էլեկտրաէներգիայի, գունավոր մետալուրգիայի, քիմիական, թեթև և սննդի արդյունաբերության հետագա աճ։

Հայաստանի արդյունաբերության զարգացումն ընթանալու է մեքենաշինության, գունավոր մետալուրգիայի, քիմիական և թեթև ու սննդի արդյունաբերության որոշ ճյուղերի առավել զարգացման ուղիով։

Գյուղատնտեսության արտադրանքը տասներորդ հնգամյակում պետք է աճի 24 տոկոսով, դրա մասնագիտացման ճյուղերն են՝ խաղողագործությունը, պտղաբուծությունը, ծխախոտագործությունը, բանջարաբուծությունը և անասնաբուծությունը։

Վերադաս մարմինների որոշմամբ, 1980—1990 թվականներին Հայաստանում կառուցվելու է 1.000 հեկտար տարածությամբ ջերմոցներ, որոնց միջին տարեկան արտադրանքը կազմելու է 150 հազար տոննա պոմիդոր ու վարունգ։ Մեր հանրապետությունը դառնալու է Մոսկվայի, Լենինգրադի և Միության մի շարք այլ քաղաքների բնակչությանն ամբողջ տարին թարմ բանջարեղեն մատակարարող կենտրոններից մեկը։

Տասներորդ հնգամյակում և երկարաժամկետ հեռանկարում որոշ փոփոխություններ են կատարվելու հանրապետության արտադրաուժերի տեղաբաշխման բնագավառում։

Ամենից առաջ նախատեսված է սահմանափակել արդյունաբերության զարգացումը Արարատյան տնտեսական շրջանում։ Երևան քաղաքում կրճատվելու է նոր կառուցվող արդյունաբերական ձեռնարկությունների թիվը։ Սահմանափակվելու են նաև գործող ձեռնարկությունների ընդլայնմանը հատկացվող կապիտալ ներդրումները։ Այդ ամենի հետևանքով հանրապետության արդյունաբերության համախառն արտադրանքի ընդհանուր ծավալում Երևանի տեսակարար կշիռը 1975 թ. 52,5 տոկոսից 1980-ին կիջնի մինչև 48 տոկոսի։ Իսկ տասնմեկերորդ և տասներկուերորդ հնգամյակներում այն ավելի կնվազի։ Սակայն Արարատյան տնտեսական շրջանի մյուս վարչական շրջաններում տասներորդ հնգամյակում կշարունակվեն մեծ թվով նոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների շինարարության աշխատանքները։ Ընթացիկ հնգամյակում, այդ շրջաններում կկառուցվեն 8 նոր ձեռնարկություններ, որոնց թվում՝ գարեջրի գործարան Աբովյանում, մաքրող ֆերմենտների և պանրի գործարաններ՝ Ապարանում, տրավերտինի սալիկների գործարան և տրիկոտաժի ֆաբրիկա՝ Արարատի շրջանում, ատոմային էլեկտրակայանի առաջին հերթի երկրորդ բլոկը և տուֆի սալիկների գործարան՝ Հոկտեմբերյանի շրջանում, պարֆյումերիայի ֆաբրիկա՝ Էջմիածնում և այլն։ Մեծ կապիտալ ներդրումներ են կատարվելու նաև գործող ձեռնարկությունների վերազինման ու ընդլայնման նպատակով։ Առաջիկայում Արարատյան տնտեսական շրջանի վարչական շրջաններում շահագործման են հանձնվելու արտադրական մեծ կարողություններ, որի շնորհիվ արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը 1980 թվականին, 1975 թվականի համեմատությամբ, աճելու է Աբովյանի շրջանում 2 անգամ, Արարատի՝ 1,9, Արտաշատի՝ 1,5, Աշտարակի՝ 1,4, Մասիսի՝ 2, Հոկտեմբերյանի՝ 2,2, Էջմիածնի շրջանում՝ 1,8 անգամ։ Արդյունաբերության այդպիսի արագ զարգացման շնորհիվ Արարատյան շրջանի տեսա-

կարար կշիռը, առանց Երևանի, հանրապետության արդյունաբերական արտադրանքի ընդհանուր ծավալում 1975 թվականի 12,2 տոկոսից 1980 թվականին հասնելու է 15,3 տոկոսի։ Արդյունաբերության այդպիսի արագ զարգացումը հատկապես Արարատյան դաշտի վարչական շրջաններում, մեր կարծիքով, այնքան էլ ցանկալի չէ։ Այստեղ գյուղատնտեսական արգավանդ հողերը բացառապես պետք է օգտագործվեն գյուղատնտեսական արժեքավոր կուլտուրաների մշակման և ոչ թե արդյունաբերական ձեռնարկությունների կառուցման ու ինֆրակառուցվածքի ստեղծման համար։

Տասներորդ հնգամյակում Արարատյան տնտեսական շրջանում գյուղատնտեսական կուլտուրաների ընդհանուր ցանքատարածությունն ավելանալու է 4,1 տոկոսով, այդ թվում բանջարեղենինը՝ 6,5, կերային կուլտուրաներինը՝ 18,3 տոկոսով։ Խաղողի արտադրությունը պետք է ավելանա 31,1, պտուղներինը՝ 19,4 տոկոսով։ Խաղողագործության ու պտղաբուծության արագ զարգացումը կշարունակվի նաև երկարաժամկետ հեռանկարում։ Տնտեսական շրջանում բարձր զարգացման կհասնի նաև մերձքաղաքային տնտեսությունը։

Շիրակի տնտեսական շրջանում այս հնգամյակում կառուցվելու է արդյունաբերական ինը ձեռնարկություն, այդ թվում՝ մագնիսային լարերի և ռադիոտեխնիկական սարքերի գործարաններ՝ Լենինականում, մանվածքային ֆաբրիկա և պանրի գործարան՝ Անիի շրջանում, տուֆի սալիկների գործարան՝ Արթիկում, կաթի գործարան՝ Ախուրյանում, համակցված կերի գործարան՝ Թալինում և այլն։ Տասներորդ հնգամյակում Շիրակի տնտեսական շրջանի տեսակարար կշիռը հանրապետության արդյունաբերական արտադրանքի ընդհանուր ծավալում գրեթե անփոփոխ է մնում։

Լոռու տնտեսական շրջանի տեսակարար կշիռը ևս հանրապետության արդյունաբերական արտադրանքում մնալու է անփոփոխ։

Սևանի տնտեսական շրջանում այս հնգամյակում հիմնվելու են արդյունաբերական 7 ձեռնարկություններ, մսի կոմբինատ՝ Կամո քաղաքում, գորգի կոմբինատ և պանրի գործարան՝ Մարտունիում, հանքային ջրերի գործարան՝ Բջնիում, հացաբուլկեղենի կոմբինատ՝ Սևանում։

Սյունիքի և Հյուսիս-արևելյան տնտեսական շրջանների տեսակարար կշիռը ևս հանրապետության արդյունաբերական արտադրանքում որոշ չափով բարձրանալու է։ Այդուհանդերձ, տասներորդ հնգամյակում հանրապետության արդյունաբերության տեղաբաշխման մեջ արմատական փոփոխություններ չեն լինի։ 1980 թվականին հանրապետության արդյունաբերական արտադրանքի ընդհանուր ծավալում Արարատյան տնտեսական շրջանի տեսակարար կշիռը կազմելու է 63,2 տոկոս, Շիրակի շրջանինը՝ 10,1, Լոռու շրջանինը՝ 11,8, Հյուսիս-արևելյան շրջանինը՝ 2,8, Սևանի շրջանինը՝ 7,9, Սյունիքի շրջանինը՝ 4,2 տոկոս։ 1980—1990 թվականներին հանրապետության արդյունաբերական արտադրանքի ընդհանուր ծավալում Արարատյան տնտեսական շրջանի և հատկապես Երևանի տեսակարար կշիռը կնվազի, իսկ մնացած տնտեսական շրջաններինը, ընդհակառակը, կբարձրանա։ Նման փոփոխություններ կկատարվեն նաև ժողովրդական տնտեսության մյուս ճյուղերի տեղաբաշխման բնագավառում։

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ տեղաբաշխման փոփոխությունների հետ փոխվում է նաև բնակչության ու բնակավայրերի տեղաբաշխումը։ Որպես կանոն, բնակչությունը տեղափոխվում է տնտեսապես զարգացած շրջանները՝ արդյունաբերական կենտրոններ, արագ զարգացող գյուղատնտեսական գոտիներ։

Բնակչության միգրացիան աստիճանաբար ավելի ինտենսիվ է դառնում։ Հետպատերազմյան ժամանակաշրջանում ՍՍՀՄ բնակչության միգրացիան հիմնականում եվրոպական մասից ուղղված է դեպի Սիբիր ու Հեռավոր Արևելք։

Հայկական ՍՍՀ բնակչության տեղաշարժի հիմնական ուղղություններն են լեռնային շրջաններից դեպի Արարատյան դաշտի շրջանները և բոլոր շրջաններից դեպի Երևան, Լենինական ու Կիրովական քաղաքները, իսկ վերջին տասնամյակում՝ նաև դեպի Աբովյան, Հրազդան ու Չարենցավան քաղաքները։

Վերջին 16 տարիների ընթացքում չափազանց բարձր տեմպերով է աճել Արարատյան տնտեսական շրջանի բնակչությունը, որի շնորհիվ նրա տեսակարար կշիռը 1959 թ. 47,6 տոկոսից 1975-ին բարձրացել է մինչև 53,4 տոկոսի, այն դեպքում, երբ նրա տերիտորիան կազմում է հանրապետության տարածքի մոտ 20 տոկոսը։ Մնացած շրջաններում չնայած բնակչությունը բացարձակորեն աճել է, սակայն հարաբերականորեն այն նվազել է։ Անիի, Ղուկասյանի, Մեղրու վարչական շրջանների բնակչությունը ևս բացարձակորեն նվազել է։ Բնակչության արտահոսքն ուժեղ է եղել նաև Ստեփանավանի, Սիսիանի, Թումանյանի և Շամշադինի շրջաններից։

Հայաստանի տնտեսական շրջաններն իրարից տարբերվում են նաև ուրբանիզացման մակարդակով։ Այսպես, բնակչության ընդհանուր թվում քաղաքային բնակչության տեսակարար կշիռը կազմում է՝ Արարատյան տնտեսական շրջանում՝ 74,6 տոկոս, Շիրակի՝ 62,5, Լոռու՝ 58,5, Հյուսիս-արևելյան՝ 41,7, Սևանի՝ 39, Սյունիքի՝ 47,2 տոկոս, իսկ ամբողջ հանրապետությունում՝ 63,8 տոկոս։

Զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում մեծ հնարավորություններ են ընձեռվում քաղաքների զարգացումը պլանաչափորեն կարգավորելու, բնակավայրերը ռացիոնալ տեղաբաշխելու համար։

Տարաբնակեցման ժամանակակից տիպերն ու ձևերն են՝ ագլոմերացիա, մեծ, խոշոր, միջակ և փոքր քաղաքներ, գյուղական բնակավայրեր։ Օրինակ, Մոսկվայի ագլոմերացիան 400 կմ շառավիղով նրա շրջապատում տեղադրված բոլոր քաղաքներն ու գյուղերն են, հանգստի գոտիները, ճանապարհներն ու այլ կոմունիկացիաներ։

Ագլոմերացիայի կենտրոն հանդիսացող մեծ կամ խոշոր քաղաքն իր բարձրագույն ուսումնական հաստատություններով, գիտական կազմակերպություններով, կուլտուրայի խոշոր օջախներով սպասարկում է ագլոմերացիայի ողջ բնակչությանը։ Ընդհանրապես այժմ տարածված է տարաբնակեցման խմբային համակարգը։ Միջակ ու փոքր քաղաքները ևս իրենց ուսումնական հաստատություններով, առողջապահական և կուլտուր-լուսավորական հիմնարկություններով պետք է սպասարկեն նաև շրջապատի գյուղական բնակչությանը։ Նույնիսկ խոշոր գյուղերն իրենց համանման հաստատություններով պետք է սպասարկեն շրջապատի փոքր գյուղերին։

Հայկական ՍՍՀ-ում ևս կազմավորվում են բնակեցման ագլոմերացիաներ։ Արդեն ձևավորվել է Երևանի ագլոմերացիան՝ 40—60 կմ շառավիղ ունեցող շրջապատի տարածքով։ Ագլոմերացիայի մեծ գոտին ընդգրկում է Սևանի շրջկենտրոնից մինչև Երասխ գետը և Հոկտեմբերյան քաղաքի միջև ընկած տարածքը։ Այդ տարածության վրա տեղադրված են 21 քաղաք ու քաղաքատիպ ավաններ և ավելի քան 200 գյուղական բնակավայրեր։ Ագլոմերացիայի քաղաքներն ու քաղաքատիպ ավանները տեղադրված են իրարից 8—9 կմ հեռավորության վրա։ Երևանի միջքաղաքային գոտին սկսվում է Աբովյան քաղաքից և շարունակվում մինչև Հոկտեմբերյան քաղաքը։ Վերադաս մարմինների որոշմամբ խիստ սահմանափակված է արդյունաբերական ձեռնարկությունների կառուցումը Երևանում։ Մեր կարծիքով, պետք է խիստ սահմանափակել արդյունաբերական նոր ձեռնարկությունների կառուցումը նաև Երևանի ամբողջ մերձքաղաքային գոտում։ Բացառություն կարող են կազմել բնակչությանը սպասարկող և գյուղատնտեսական հումք վերամշակող ձեռնարկությունները։ Դրանով իսկ կսահմանափակենք Երևանի և նրա մերձքաղաքային գոտու բնակչության մեխանիկական աճը։

Ընթացիկ տարվա սկզբին Երևանի բնակչության թիվը կազմել է 956,5 հազար մարդ, մեկուկես տարուց հետո այդ թիվը կհասնի 1 միլիոնի, որը կկազմի հանրապետության բնակչության մեկ երրորդը։ Որպեսզի սահմանափակենք բնակչության հետագա կենտրոնացումը մայրաքաղաքում, պետք է արագացնել հանրապետության փոքր քաղաքների զարգացումը։ Դրա համար անհրաժեշտ է նոր կառուցվող արդյունաբերական ձեռնարկությունների և մասնաճյուղերի մեծ մասը տեղադրել փոքր քաղաքներում, մինչդեռ իրականում հակառակն է— արդյունաբերական շինարարության մոտ 70 տոկոսը կատարվում է Երևան, Լենինական և Կիրովական քաղաքներում։

Արտադրաուժերի և բնակավայրերի ճիշտ տեղաբաշխումը պահանջում է բարելավել շրջանների հատակագծման գործը և կատարելագործել տարածքի տարաբնակեցման գլխավոր սխեման։ Շրջանների հատակագծումը պետք է նախորդի տնտեսական կոմպլեքսների, քաղաքների, ճանապարհների, օդանավակայանների նախագծմանն ու կառուցմանը։

ՍՍՀՄ պետշինը ավարտել է տարաբնակեցման գլխավոր սխեմայի կազմման աշխատանքները։ Այդ սխեման այժմ ճշտվում է միութենական հանրապետություններում։ Տարաբնակեցման գլխավոր սխեմայում մշակված են բնակավայրերի ցանցի կոմպլեքսային զարգացման ծրագիրը և բնակավայրերի խմբային համակարգի կազմավորման սկզբունքները։

Գլխավոր սխեմայում մշակված են մեծ քաղաքների հետագա ընդլայնումը սահմանափակելու, ինչպես նաև մանր գյուղական բնակավայրերը խոշորացնելու հարցերը։

Խուտորային համակարգի բացակայության պատճառով Հայաստանում փոքր գյուղերի թիվը մեծ չէ։ 1970 թվականին մեր հանրապետության 931 գյուղերից միայն 305-ում էր, որ 500-ից պակաս բնակչություն կար։ Անհրաժեշտ է լուրջ աշխատանքներ տանել գյուղական բնակավայրերի խոշորացման նպատակով։ Մի շարք գյուղերում երեխաների թիվն այնքան փոքր է, որ նույնիսկ չեն ապահովում 7-ամյա հանրակրթական դպրոցների կոմպլեկտավորումը։

Տասներորդ հնգամյակում է՛լ ավելի կամրապնդվեն մեր երկրի միութենական հանրապետությունների տնտեսական կապերը, կմեծանա աշխատանքի տերիտորիալ բաժանման արդյունավետությունը։ «Կուսակցության լենինյան ազգային քաղաքականությանը համապատասխան,— ասված է ՍՄԿԿ XXV համագումարի փաստաթղթերում,— կապահովվի բոլոր միութենական ու ինքնավար հանրապետությունների, տնտեսական շրջանների, ինքնավար մարզերի և ազգային օկրուգների էկոնոմիկայի նշանակալի վերելքը» (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, էջ 223—224)։

Սովետական ժողովուրդը, համախմբված մեկ միասնական հզոր ընտանիքում, իր բոլոր ջանքերն ի սպաս է դնում նյութական արտադրության, գիտության ու կուլտուրայի բնագավառներում նոր նվաճումների հասնելու նպատակին։

ՀՈՅԱԿԱՊ ՄՏԱՀՂԱՑՄԱՆ ՎԱՌ ԴՐՎԱԳՆԵՐ*

Շնորհակալ, հո՜ւյժ շնորհակալ և լավ գործ է կատարել Մամուլի նորույթի գործակալության հրատարակչությունը՝ հնարավորություն ընձեռելով մեզ կարդալու Ա. Վ. Լունաչարսկու հոդվածների, ճառերի, զեկուցումների ու հուշերի՝ Նոր աշխարհի մարդը խորագրով գողտրիկ ժողովածուն, ուր խնամքով ամփոփված են հեղինակի՝ Լենինի տիտանական կենսագործունեությանը նվիրված խոհերը, մտորումները, համակողմանի գնահատումներն ու բնութագրությունները:

Իրավացի է հեղինակը, երբ շեշտում է, թե «Լենինապատում»-ի ստեղծումը նշանակում է ներկայացնել տարիների լենինյան փառավոր պայքարի, կառուցման, հեղափոխության և կուլտուրայի էպոպեան, ցուցադրել, թե Լենինն ինչպես է աճել այդ դարաշրջանից և ապա արգասավորել այդ իսկ դարաշրջանը: Ի դեպ, այս առումով եթե գնահատենք գիրքը, խորին համոզմամբ պետք է ասենք, որ համաշխարհային Լենինապատումն էապես հարստացավ հեղինակի դստեր կազմած հիշյալ երկով: Այն գունեղ և հմայիչ երկով, որի հեղինակը՝ Ա. Վ. Լունաչարսկին, վճռել էր գրել սիրելի առաջնորդի մահից անմիջապես հետո: Ավա՜ղ, վաղաժամ մահը անկատար թողեց Լունաչարսկու գրելիքը՝ «Կենսագրություն-պոեմը»: Ահա այդ մասին է նա գրել կնոջը. «Ըստ էության իմ թեման այս է. Լենինը որպես հանճարի ու հերոսի տիպ: Գիրքն այն մասին կլինի, թե ինչ է հանճարն ու հերոսը, արտաքուստ մարդկության օրինակն ու նմուշը: Իսկ Լենինը որպես նոր, լիակատար և, այսպես ասած, իր սոցիալհոգեբանական թափանցիկ կառուցվածքով հանճարի տիպ է» (նշվ. աշխ., էջ 183):

А В Луначарский

ЧЕЛОВЕК НОВОГО МИРА

Այս անգամ պատմությունը չժպտաց հանճարեղ ուսուցչի մեծաքանքար աշակերտին՝ Ա. Վ. Լունաչարսկուն, լենինյան ժողկոմին, որ հիվանդանոցից (Ֆրանսիա) գրել է կնոջը. «Ես ցանկանում եմ դեռևս ապրել թեկուզ նրա համար, որպեսզի Լենինի մասին գիրքը գրեմ: Դա իմ պարտքն է: Այդ գիրքը ամենանշանակալին կլինի այն բոլորից, ինչ ես կատարել եմ կյանքում... Ինձ հարկավոր է երեք տարի, ևս երեք տարի: Այդ երեք տարում ես շատ բան կանեմ: Կգրեմ գիրք Լենինի մասին, առաջվա պես ուժերս ցաք ու ցրիվ չեմ անի» (նշվ. աշխ., էջ 179):

Դիպուկ ու ճշմարտացի է ասված, որ Լունաչարսկուն այրում էր չկատարած պարտքի ըգգացումը: Հիրավի, իր փայլուն գրչով, գրելու հմայիչ ոճով օժտված ականավոր մարքսիստը կարող էր ի կատար ածել իր մտահղացումը, եթե ապրեր ևս մի քանի տարի: Չէ՛ որ նա գրել է, թե այդ խիստ կարևոր ու հրատապ խնդիրը լուծելու համար ինքն ամեն ինչ ունի, բացի ժամանակից: Ցավոք, պատմությունը զլացավ նրան այդ ժամանակը, նա չհասցրեց գրել Վ. Ի. Լենինի «ճշմարիտ-գիտական կենսագրությունը»: Նա համոզված էր, որ միայն մարքսիստական մեթոդոլոգիայի օգնությամբ է հնարավոր գրել այն «մարդու մասին, որի պատմական վեհությունը ներդաշնակված էր անօրինակ անձնական հմայքի հետ... որը գաղափարապես մաքուր էր, անչափ շնորհալի ու մարդկայինի սահմանները գերազանցող, թեև իրականում առաջին անգամ էր դրանք լրացնում» (նշվ. աշխ., էջ 178):

Չպետք է անտեսել այն բնորոշ հանգամանքը, որ անփոխարինելի առաջնորդի մասին հիմնավոր աշխատություն գրել անձկողը քաջ գիտեր, թե որքան գերող, նույնքան և բարդ է այդ թեման. գիտեր, որ դա նշանակում է գրել Ռուսաստանի մեծ հեղափոխության ամենահուրհիրացող այն տարիների իրադարձությունների մասին, երբ ընդամենը քառորդ դարի ընթացքում համաշխարհային սոցիալիստական հեղափոխության պատմությունն էր երկնում: Ա. Վ. Լունաչարսկին սիրելի առաջնորդի ու ընկերոջ կերպարը վերամարմնավորելիս ձըգտել է առավել բարոյական առումով կենդանագրել պատկերն այն մարդու, որին հավասարը պատմության մեջ հայտնի չէ իրեն: Նա չէր տարակուսում, որ իր գրելիքը լինելու է համաշխարհային գրականության գեղեցկագույն ու հմայիչ գրքերից մեկը:

Նոր աշխարհի մարդը երկում արծարծված առեղծվածների բազմակերպությամբ, պատմական իրադարձությունների ու գունագեղ բնութագրությունների անմիջական ջերմությամբ թաթավուն հեղինակի ինքնատիպ այդ աշխատությունը մեզ հմայում է և նրանով, որ իր գրական դյութող տաղանդի շնորհիվ ընթերցողներին մտովի փոխադրում է սոցիալիստական մեծ հեղափոխության այն մրրկալի ժամանակները, երբ դասակարգերի շնդալից մարտերում հին աշխարհն էր ճարճատում երբևէ չեղած նորի երկունքի ցավերում:

Պատմական շրջադարձային այդ անօրինակ հեղաբեկումը՝ Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունը, որի վաթսունամյակը մեծագույն շուքով կնշվի ընթացիկ տարում, նախապատրաստված էր Ռուսաստանի լենինյանների կազմակերպական ահռելի ջանքերով, մեծաթիվ զոհերով, գաղափարային անզիջում մարտերով, քաղաքացիական կռիվներում ցուցաբերած զանգվածային սխրանքներով: Այս ամենի մասին իր հյութեղ գրչով պատմում է այդ հրայրքոտ օրերի անմիջական մասնակից Ա. Վ. Լունաչարսկին, առանձնապես շեշտելով, որ նոր հասարակարգի կրողն ու կոփողը դյուցազնակերպ լենինյաններն էին, որոնց սխրալի գործունեության շատ էջեր կան հիշատակված գրքում:

Նոր աշխարհի կատարյալ մարդու՝ Լենինի, բյուրեղյա հանճարի ակներև վկայություններն են անցյալ դարավերջին սկսած նրա՝ Ի՞նչ են «ժողովրդի բարեկամները» և ինչպե՞ս են նրանք մարտնչում սոցիալ-դեմոկրատների դեմ, Կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանում. կեղծ մարքսիստ Պ. Ստրուվեի օպորտունիստական հայացքների համոզիչ քննադատությունը, Ի՞նչ անել, Մատերիալիզմ և էմպիրիոկրիտիցիզմ, Սոցիալ-դեմոկրատիայի երկու տակտիկան դեմոկրատական հեղափոխության մեջ, Սովետական իշխանության հերթական խնդիրները, «Ձախության» մանկական հիվանդությունը կոմունիզմի մեջ և շատ այլ դարակազմիկ երկեր:

Իր երևելի հետազոտություններով Լենինը ո՛չ միայն մահացու հարված հասցրեց լիբերալ նարոդնիկության ռեակցիոն էությանն ու պրակտիկ շարժմանը, ո՛չ միայն հետևողականորեն մերկացրեց ու զգետնեց ռուսական ռեֆորմիզմի-մենշևիզմի նախահորը՝ Պ. Ստրուվեին, ո՛չ միայն տնտեսագիտական խորագույն վերլուծմամբ ապացուցեց կապիտալիզմի զարգացման անխուսափելիությունը Ռուսաստանում, այլև գիտականորեն հիմնավորեց ծրագրային այն թեզը, որ կազմավորվող բանվոր դասակարգն է կոչված վարելու հեղափոխության նավը Ռուսաստանում, որի հաղթության ռեալ զորավիգը աշխատավոր գյուղացիության հետ կնքվելիք դաշինքն է:

Ուստի, իրեն ու ողջ աշխատավորությանը կեղեքումից և դարավոր ստրկությունից ազատագրող բանվոր դասակարգին առավել անհրաժեշտ է միասնական ու հզոր քաղաքական կուսակցություն, որը հաստատապես ըմբռնի ու առաջնորդվի մարքսիզմի սկզբունքներով: Այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է ունենալ բանվորական հեղափոխական մամուլի օրգաններ, որոնք հեղափոխության գաղափարները սերմանեն աշխատավորական զանգվածների շրջանում, ամեն կերպ խթանեն դասակարգային կռվի կազմակերպման ընթացքին: Հայտնի է, որ պատմական այդ դերը կատարեց արտասահմանում Լենինի հիմնադրած «Իսկրա» լրագիրը: Եվ ահա շատ չանցած, գրել է Լունաչարսկին, այդ լրագրի կայծերից Ռուսաստանում այնպիսի կրակ

* А. В. Луначарский. Человек нового мира. М., 1976.

բորբոքվեց, որը տեսանելի էր աշխարհի չորս ծագերում: Մի բոց, որի նմանը երբեք չի փայլատակել աշխարհում: Այդ իսկ ժամանակ Վլադիմիր Իլյիչը դարձավ բանվոր դասակարգի ու սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության մեջ միավորված մտավորականության գլխավոր առաջնորդներից մեկը: Շուտով հեղափոխական շարժման մեջ ձևավորված երկու հոսանքների պայքարը խորացավ և ռուսական առաջին հեղափոխության թեժ գոտեմարտերում մի անգամ ևս ապացուցեց մենշևիզմի ռեֆորմիստական-օպորտունիստական ոգին և Լենինին վիճակվեց լինել ամենահեղափոխական հոսանքի՝ բոլշևիզմի ամենահեղինակավոր առաջնորդը, կարդում ենք Ա. Վ. Լունաչարսկու իմաստալի գրքում:

Լենինի գլխավորած բոլշևիկյան կուսակցության շնորհիվ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունն այնպիսի ծավալով ընթացավ, որ այն անհամեմատ հզոր էր ու արմատական, քան 1789 թվականի ֆրանսիականը, հաստատում է հեղինակը: Հիմն ի վեր սասանելով կապիտալիստական համակարգը, երկրի զարգացման ընթացքը վարելով կոմունիզմի հունով, Հոկտեմբերյան սոցիալիստական հեղափոխությունը միաժամանակ իմպերիալիզմի դեմ հանեց կեղեքվող գաղութային աշխարհը և, այդպիսով, վերջնականապես փլուզման հասցրեց կապիտալիստական գաղութային սիստեմը: Այդ բոլոր պատմական իրադարձություններն են բնորոշում Վլադիմիր Իլյիչի մեծագույն դերը համաշխարհային պատմության մեջ, ամփոփում է տաղանդավոր հրապարակախոս Ա. Վ. Լունաչարսկին:

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հաղթանակով մարդկությունն անհրաժեշտության թագավորությունից ոստնեց կոմունիզմի էրան: Մարդկային պրոգրեսի այս վիթխարի թռիչքը կատարվել է Լենինի հանճարեղ ստրատեգիայի շնորհիվ, եզրակացնում է գրքի հեղինակը: Սակայն, մինչ այդ բախտորոշ հաղթանակը, Լենինը հրապարակավ ծառս ելավ II Ինտերնացիոնալի պարագլուխների դեմ, ովքեր մինչև 1914 թ. իմպերիալիստական պատերազմի սկսվելը կանգնեցին «հայրենի» իմպերիալիստների շովինիզմի դիրքերում: Մինչև ուղն ու ծուծը լինելով հետևողական մարքսիստ ինտերնացիոնալիստ՝ Լենինը ցիմերվալդյան ու Կինտալի կոնֆերանսների ամբիոններից լիովին մերկացրեց սոցիալ-շովինիստների, փտած կաուցկիականների դասակարգային դավաճանական կուրսը: Նա անողոք կռիվ մղեց թե՛ ցարիզմի, թե՛ ռուսական բուրժուական կառավարության դեմ, որը ցարական իշխանության տապալումից հետո էլ շարունակում էր իմպերիալիստական պատերազմը:

Լենինն առաջինն էր, որ միջազգային մասշտաբով համառ պայքար ծավալեց իմպերիալիստական պատերազմը հրահրողների դեմ, պրոպագանդելով այդ պատերազմը վերածել դասակարգային-քաղաքացիական կռվի: Վարելով մարքսիստական ինտերնացիոնալիստական տակտիկա՝ Լենինը հանդես եկավ միջազգային պրոլետարիատին ու աշխատավորությանը իմպերիալիզմի պարբերաբար նյութած սպանդներից փրկելու արմատական և իրոք հումանիստական ծրագրով: Իր բոլոր հետևորդներին նա դաստիարակում էր հեղափոխական մարքսիզմի անաղարտության ոգով, հիշեցնելով Ֆրիդրիխ Էնգելսի այն միտքը, թե այլ ժողովրդին ստրկացնելը մեծ դժբախտություն է ստրկացնողի համար:

Այո՛, Լենինը գրել է իսկապես, թե հեղափոխության մոտալուտ հաղթության հարցում Մարքսն ու Էնգելսը հաճախ են սխալվել: Բայց հեղափոխական մտքի հսկաների նման սխալները, ովքեր բարձրացել և ողջ աշխարհի պրոլետարիատին վեր էին բարձրացրել մանր, առօրյա, կոպեկային խնդիրներից՝ հազար անգամ ավելի ազնիվ էին, հոյակապ ու պատմականորեն արժեքավոր, ճշմարտացի, քան թե կազյոնի լիբերալիզմի գռեհիկ իմաստությունը, որը երգում է, աղաղակում, կոչում է ու բարբաջում հեղափոխական ունայնությունների մասին, հեղափոխական կռվի ապարդյունության մասին, հակահեղափոխական «սահմանադրական» զառանցանքների սքանչելիության մասին (տե՛ս ПСС. т. 15, стр. 249):

Անսահման ուսանելի է ու բնորոշ այն ջրաբաժան եզրակացությունը, որպիսին արել է Լենինը մեծ Հոկտեմբերից դեռ 10 տարի առաջ: Նա գրել է. «Ռուսական բանվոր դասակարգն իր ազատությունը նվաճելով, սխալներով լի իր հեղափոխական գործողություններով Եվրոպային առաջ կմղի, ու թող իրենց հեղափոխական անգործությամբ գռեհիկները պարծենան անսխալականությամբ» (նույն տեղը):

Ա. Վ. Լունաչարսկին երիցս իրավացի էր՝ գրելով, թե իմպերիալիզմի ու նրա սոցիալ-պնակալեզների դեմ ծավալած իր տիտանական պայքարով Լենինը դարձավ Աշխատանքի տերության բոլորից ճանաչված ու սիրված առաջնորդը: Բոլոր նրանք, ովքեր ատում էին պատերազմը և բանվորության շարքերում էին նշմարում իրենց փրկության նախակարապետին, միլիոնավոր աշխատավորներ ձեռք մեկնեցին մեծ Լենինին:

Հիրավի, նա նոր տիպի առաջնորդ էր, որի խոսքն ու գործը համերաշխ էին: Զարմանահրաշ այդ մարդու խառնվածքի գերակշիռ հատկանիշը նրա կերպարի կեսը հանդիսացող կամքն էր, որոշակի, ծայրահեղ չափով գերլարված կամքը, որը կարողանում էր կենտրոնանալ մերձակա խնդրի վրա՝ դուրս չգալով շրջագծից, որն ամեն կարգի մասնակի խնդիրը դասում էր համաշխարհային քաղաքական ահագին շղթայի օղակում, կարդում ենք Լունաչարսկու գրքում:

Լենինի լուսավոր այդ բարեկամն ու զինակիցը երիտասարդության ուշադրությունը սևեռում էր այն իրողության վրա, որ առանց մեծ ոգևորության մեծ գործեր չեն կատարվում: Իսկ այդ ոգևորությունը Լենինին շատ էր հատուկ. խոր սիրո, այրող ատելանքի, կենաց ճշմարտությանը կրքոտությամբ ձգտող մարդ էր նա: Մի մարդ, որը ձգտում էր մարդկությանը մոտեցնել իր հստակ կանխատեսած ապագային: Նա ամենից խոր և բոլորից հեռու էր նշմարում գալիքի ու ներկայի հորձանուտները, հեղափոխության օվկիանոսի տեղատվությունները ու մակընթացությունները:

Այդ առումով Հոկտեմբերյան սոցիալիստական հեղափոխության գործում խոշոր դեր խաղաց նրա Ի՞նչ անել ուղենիշ աշխատությունը: Տվյալ դեպքում տեղին չէ՞ վերհիշել Կուգելմանին գրած Կ. Մարքսի այն դրույթը, որի համաձայն պատմությունը միֆական բնույթ կունենար, եթե «պատահականությունները» նրանում ոչ մի դեր չխաղային: «Բայց արագացումն ու դանդաղեցումը մեծապես այդ «պատահականություններից» են կախված, որոնց մեջ նմանապես երևան է գալիս և այնպիսի «դեպք»-ը, որպիսին սկզբից շարժման գլուխ կանգնած մարդկանց խառնվածքն է» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 33, стр. 175):

Ահա թե որպիսի էական նշանակություն է ունեցել Լենինի խառնվածքը Ռուսաստանի հեղափոխական շարժման համար:

Տարբեր ժամանակներում, զանազան առումներով Ա. Վ. Լունաչարսկին անդրադարձել է Լենինի խառնվածքին: Մեկնելով տարիներով ապրածից ու առաջնորդի հետ ունեցած իր աշխատակցային անմիջական հարաբերություններից՝ նա մեզ թողել է իրեն հատուկ հոգևոր վառ պաթոսով համակված որքան ճշմարտացի, նույնքան հմայիչ բնութագրություններ, որոնք միլիոնավոր աշխատավորներին առավել մտերմիկ ու հավերժ սիրելի են դարձնում անմահ առաջնորդի դյուցազնական կերպարը: Եթե խոսենք Լենինի սրտի մասին, գրել է նա, ապա այն առավել դրսևորվում է սիրո իր արմատականությամբ: Դա ոչ թե սեր-բարոյականություն էր, ինչպես կենվորն է պատկերացնում այն: Իհարկե, ո՛չ: «Երբ նա հազվադեպ խոսում էր ճշմարտության, մարդկային վաղնջական բարոյականության, բարու մասին, ապա զգացվում էր, թե որքան անսասան էր նրա այդ զգացմունքը, որը ջերմացնում էր նրան, զորավիգ լինում կամքը գործադրելիս, նրան դարձնելով հզոր ու պողպատյա: Եթե նա ատում էր, իսկ նա ատում էր քաղաքական թշնամիներին, բայց նա անձնական թշնամիներ չուներ, նա ատում էր դասակարգերին և ոչ անձնավորություններին: Եթե ատում էր, ապա ատում էր հանուն սիրո, հանուն այն սիրո, որն առավել համապարփակ էր այսօրվա եղածից, այսօրվա հարաբերություններից»:

Այնուհետև Լունաչարսկին հանգում է այն եզրակացության, որ իր ասածից չպետք է կարծել, թե նոր աշխարհի այդ իմաստուն մարդը չոր ու ցամաք էր, մոլեռանդ: Ընդհակառակը, նա մարդ էր բառիս բուն իմաստով: Նրա պես հոգատար, առավել քնքուշ, ավելի անձնվեր մարդ հնարավոր չէ պատկերացնել (տե՛ս А. В. Луначарский. Человек нового мира стр. 30—31):

Ի դեպ, Մ. Ս. Շահինյանը, հանգամանորեն անդրադառնալով Լենինի ու Մ. Գորկու վաղեմի վեճին, շեշտում է, որ Լենինի ջերմագին սերը վայելող Ալեքսեյ Մաքսիմովիչը գրել է. «...Լենինի ողջ կյանքի հիմնական նպատակը համամարդկային բարօրությունն է, և նա անխուսափելիորեն պետք է հեռավոր դարերում տեսնի վերջն այն մեծ պրոցեսի, որի սկզբին ասկետաբար ու խիզախորեն ծառայում է նրա ողջ կամքը...» (Четыре урока у Ленина. М., 1972, стр. 281):

Այստեղ ուշագրավը միայն այն չէ, որ Լենինի անհուն սիրունակությունը ևս միշտ ծառայել է նրա հիմնական նպատակին: Այլև այն, ինչ նշել է Մ. Շահինյանը. «Լենինը կարողացել է ատել պայքարում, ինչպես դա մարդուն է հատուկ: Եվ Լենինը սիրել է կարողացել, ինչպես դա մարդկային սրտին է հատուկ: Իսկ եթե չլիներ այդ, եթե նա ասկետ լիներ՝ մարդկությունը չէր կարող այնպես ջերմագին սիրել նրան, հարազատին ու մերձավորին, յուրայինին ու հարկավորին, ինչպես նա այժմ Լենինին է սիրում» (նույն տեղը, էջ 284):

Թվում է, թե Շահինյանի նուրբ շտկումը միանգամայն տեղին է ու էական՝ Լենինի բնավորության համակողմանի ընկալման առումով:

Ով բախտ է ունեցել խոսելու և գործելու Լենինի հետ, գրել է Լունաչարսկին, ամենից առաջ նա կնկատի նրա վիթխարի խելքը: Աշխարհի այդ մեծագույն մտածողը զերծ էր դիլետանտության որևէ նշույլից, նրա միտքը շեշտ-

ված դիալեկտիկական էր, ճկուն և գրեթե մըշտապես լարված: Սա չէր խանգարում, որ նա միշտ լիներ կենսախինդ և առույգ, ամենքի համար հմայիչ ու գերող: Նա գիտեր, որ թըշնամին ի վերջո կպարտվի: Սակայն յուրաքանչյուր սխալը, երբ այն վերաբերում էր մարդկանց կյանքին, համարում էր վտանգավոր: Իր այնքան հարուստ կենսափորձից իմաստնացած, նա գիտեր, որ պատմությունը բոլոր խոռոչների պահը...

Մաքրելով հարյուրամյակների մեր ճորտության ամոթանքը, գրել է Լունաչարսկին, Լենինը Ռուսաստանը դարձրեց աշխարհի ամենաառաջավոր, կոմունիստական հասարակություն կերտող երկիրը: Լենինի պես մարդը հավերժական է: Նա պատմության մեզ տրված պարգևն էր, այն հանճարեղ նավավարը, որը ճիշտ հունով էր առաջնորդում հեղափոխության նավը: Լենինն այն բոցավառ ջահն էր, որի լույսի ներքո մենք զանազանում էինք փոքրն ու մեծը: Հանդիսանալով մեծագույն անձնավորություն, ասում է Լունաչարսկին, Լենինը զերծ էր անձնայնությունից (личничества): Եվ դա նրա խառնվածքի կարևոր հատկություններից էր: Դա շատ խոր երևույթ է և արժանի ուշադիր հետազոտման: Այո, նա բոլորովին զերծ էր ինքնագոհությունից, գոռոզամտությունից, ինքնասիրահարվածությունից: Նրա անսահման համեստությունն անվիճելի է: Կյանքում նա երբեք բնակարան կեցվածք չի ունեցել: Այդ խիստ գործունյա մարդն իր անձի նկատմամբ շատ անփույթ էր:

Մի ճառում Նադեժդա Կրուպսկայան ասել է, թե Վլադիմիր Իլյիչը չէր սիրում խոսել իր սիրո մասին, բայց նրա սիրտը լի էր բոլոր կեղեքվողների հանդեպ տածած սիրով: Նա չէր հանդուրժում, երբ ընկերները կամ նույնիսկ մերձավորները հետաքրքրվում էին նրա անձնական ապրումներով: Չէր սիրում խոսել առանձին մարդկանց մասին, անձնատուր լինել ինչ-որ հուշերի:

Հայտնի է, որ Լենինն իր գրածը նախքան տպագրության հանձնելը, երբեմն ուղարկում էր իր զինակիցներին կարդալու և կարծիքներ տալու: Ահա նա իր դասական երկը՝ «Ձախության» մանկական հիվանդությունը կոմունիզմի մեջ, անվանում է բրոշյուր, որի ձեռագիրը հղում է Գ. Վ. Չիչերինին, հետևյալ երկտողով. «Ես պետք է խնդրեմ Ձեզ... թղթատել իմ բրոշյուրը կամ Անգլիային վերաբերող դրա գլուխը և խորհուրդ տալ ինձ. այնտեղ սխալներ ու անտակտություններ չկա՞ն: Գործնական շտկումները, եթե Ձեզ դժվար չէ, շատ պիտի խնդրեմ, որ գրառեք առանձին մատիտով» (ПСС, т. 51, стр. 186, 189):

Չիչերինը կատարել է Լենինի խնդրանքը, որի առթիվ Լենինը գրել է. «ընկ. Չիչերին: Շատ շնորհակալ եմ ձեռագրիս առթիվ արված նկատառումների համար» («Ленинский сборник», XXXVII, стр. 199):

Հիրավի, Լենինի բացարձակ համեստությունը սքանչելի օրինակ կարող է լինել այսօրվա մարդու համար: Լունաչարսկին նշել է, որ միջազգային կոնգրեսներում Լենինն ինչ-որ պատսպարվում էր ստվերներում, թեև նա առհասարակ քաշվող էր: Գուցե ինքը լիահավատ չէր, որ վարժ գիտեր օտար լեզուները: Սակայն իրականում նա լավ խոսում էր գերմաներեն և բնավ ոչ վատ ֆրանսերեն ու անգլերեն: Կուսակցության մի անկետայի այն հարցին, թե ազատ խոսո՞ւմ եք որևէ այլ լեզվով. Լենինն իր ձեռքով գրել է. «Եվ ոչ մի լեզվով»: Կուսակցության ականավոր գործիչ Ելենա Ստասովան գրել է, որ Կոմինտերնի II կոնգրեսում Լենինը զեկուցեց գերմաներեն ու ֆրանսերեն: Նա լավ տիրապետել է նաև անգլերենին ու իտալերենին:

Լունաչարսկին հիշատակել է, որ մամուլում միասին աշխատելիս հաճախ նկատում էինք, որ նա այս կամ այն մասնակի թեզը փոփոխում էր, երբ նրան մատնանշում էին իր սխալները: Մենք նկատում էինք, որ նա կոլեկտիվում սիրով էր աշխատում... Նա արտասովոր ու հավասարատենչ մարդ էր... Դա այն մարդն էր, որի համար գոյություն չուներ «ես»-ը: Երբեմն ինքն էր ասում. ա՜յ թե հիմարություն արի... ես պահպանել եմ այն թուղթը, որի լուսանցքներում կարմիր մատիտով գրված ու ընդգծված է՝ մշակել այսինչ ծրագիրը, եթե մինչև հիմա չի մշակված՝ կախել Լունաչարսկուն և՝ Վ. Ի. Լենին, ստորագրությունը: Ծրագիրը մշակված չէր, ես արժանի էի կախվելու: Բայց գիտեինք, որ դա կատակ է, բայց և անշուշտ, կարևոր ցուցում է, թե այստեղ սխալվել ես: Պատահում էր, որ նա սխալ կարգադրություն էր անում, չիմանալով ողջ իրադրությունը: Մենք ասում ենք՝ Վլադիմիր Իլյիչ, Դուք սխալվել եք: Նա անհապաղ պատասխանում էր՝ դեհ, որ այդպես է, հարկավոր է շտկել սխալը:

Այնուհետև Լունաչարսկու մոտ կարդում ենք հետևյալը. «Երբ նա ապաքինվեց ծանր վիրավորվելուց հետո, մի անգամ իր մոտ կանչեց որոշ ընկերների, որոնց ասաց, թե ինքը դըժգոհ է, որ իր անձի մեծարում է սկսվել: Դա ցավալի է ու վնասակար: Ամենքս էլ գիտենք, որ հարցի էությունն անձը չէ: Նա հորդորել է ներկաներին աննկատելիորեն դիմակայել այդ վարքագծին, քանի որ նա չէր հանդուրժում անձի պաշտամունքը: Թեև, շարունակում է Լունաչարսկին, նա իր կյանքի վերջին տարիներին հասկացավ ու ներեց մեզ: Այստեղ արդեն բան չես կարող անել, որովհետև բոլորս էլ ո՛չ միայն հարգում, այլև սիրահարված էինք մեր անզուգական առաջնորդին: Մենք հմայված էինք նրա ծով խելքով և բարոյական վսեմ կերպարով: Նա, որպես հանճարեղ գիտնական ու հեղափոխության առաջնորդ, բոլորից խոր վարեց ու արգասալի սերմեր ցանեց մարդկային մտքի ու հասարակական կյանքի անդաստանում:

Մարդկության նոր էրայի այդ անզուգական գիտնականի համար գիտությունը կոչված էր ծառայելու ժողովրդի բարօրության ու երջանկության հաստատությանը: Նրա փիլիսոփայական հիմնարար երկերը միտում էին ո՛չ միայն մարքսիզմի անզիջում պաշտպանությունը բուրժուական գաղափարաբանության զինակիրներից, այլև հեղափոխության առջև ծառացած բազմաթիվ պրոբլեմների առավել մշակումն ու զարգացումը՝ հանուն կոմունիզմի վերջնական հաղթության: Լենինը և ոչ մի վայրկյան չէր տարակուսում, որ ո՛չ միայն հնարավոր, այլև անխուսափելի է աշխարհի հեղափոխական վերափոխումը: Պատմական այդ վիթխարի թռիչքը կատարվեց նրա ու իր կուսակցության հմուտ ղեկավարությամբ: Լենինը գրել է. «Մենք իրավունք ունենք հպարտանալու և մեզ երջանիկ համարելու, որ մեզ վիճակվեց աշխարհի մի անկյունում առաջինը խորտակել այն վայրի գազանին, կապիտալիզմը, որն արյամբ հեղեղեց աշխարհը, մարդկությանը մատնեց սովի ու վայրենացման և որն անպայման ու շուտով կխորտակվի, որքան էլ հրեշային ու գազանային լինեն նրա հոգեվարքի մոլեգնության դրսևորումները» (ПСС, т. 36, стр. 478):

Լենինի մարգարեական այս եզրակացությունը սոցիալիստական համաշխարհային սիստեմի վերաբերյալ վաղուց է իրականացել: Լունաչարսկին իր գրքում բազմիցս է անդրադարձել կանխատեսության լենինյան զարմանալի ունակության հարցին: Որպես հրապարակախոս,— գրել է նա,— Լենինն ուժեղ էր իր ոճի հստակությամբ ու ամենաբարդ հարցերի մատչելի, բայց խոր բացատրությամբ: Նա երբեք չէր քծնում ունկնդիրներին և չէր կամենում շարադրանքը համեմել որևէ գեղեցկությամբ: Նրա խոսքը միշտ էլ բովանդակալի էր, ներքին համոզմամբ տոգորված, ներգործման մագնիսող ուժով համակված: Ունկնդիրները նրան լսում էին գերլարվածությամբ:

Ա. Վ. Լունաչարսկու մեծարժեք երկում հանգամանորեն արծարծված են ժողովրդական լուսավորության, կուլտուրայի, արվեստի, երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության՝ ժամանակի հուզող հարցերը: Նա վարպետորեն դրվատել է Լենինի ղեկավար դերը կուլտուրական հեղափոխության բոլոր մարզերում: Սոցիալիզմի կառուցումը պահանջում է աշխատավորական զանգվածների կուլտուրական կատարյալ հասունացում: Իսկ դա հնարավոր է միայն սոցիալիստական հեղափոխության հաղթությամբ ստեղծված սովետական կարգերում: Կոմունիզմը հարկավոր է սովորել կյանքից, աշխատանքում ու նորի համար մըղվող պայքարում: Այսպես էր ուսուցում մեզ մեր սիրելի ու անզուգական առաջնորդը՝ Վ. Ի. Լենինը, ասել է Լունաչարսկին:

Ո՛չ միայն քննադատորեն յուրացնել դարերի ընթացքում ստեղծված ողջ դրականը, այլև այդ հիման վրա կերտել նոր, հումանիստական կուլտուրա:

Լունաչարսկին հիշատակում է, թե ինչպես մի անգամ ծանոթանալով արվեստի որոշ նմուշների, Լենինն ասել է. Որպիսի՜ հրապուրիչ բնագավառ է արվեստի պատմությունը: Որքան շատ աշխատանք կա այստեղ կոմունիզմի համար: Երեկ մինչև լույս չկարողացա քնել, անվերջ թերթատում էի մի գիրքը մյուսի հետևից: Ես խոր ցավ զգացի, որ ժամանակ չեմ ունեցել և չունեմ արվեստով զբաղվելու (ն. տ., էջ 123):

Լունաչարսկին իրավամբ նշում է, որ կուսակցական շինարարության հարցերը ևս, ըստ Լենինի, լուսավորական բնույթ ունեին: Լենինի պես առաջնորդը չէր կարող լուսավորական չլինել: Իրականում նա համաշխարհային մասշտաբով ժողովրդական զանգվածների ուսուցիչն էր: Նա ճշմարիտ էր, երբ երկրի լուսավորության կարևորագույն գործը Լենինի գործունեության մի մասն էր համարում: Ո՛չ մեքենան, ո՛չ սուրը չեն կարող ապահովել նոր հասարակարգի կառուցումը, եթե աշխատավորության կուլտուրայի մակարդակը ցածր է: Մեծ Լենինն իր կարճատև, բայց հարուստ և իմաստալի կյանքում անդուլ մեզ ուսուցում էր այդ երանելի մակարդակին հասնելու եղանակները:

Ահա թե ինչու,— գրում է Լունաչարսկին,— Լենինն ամենամեծ մարդն էր նոր հասարակարգ կերտողների մեջ: Իշխանության գրավումից հետո,— սովորեցրել է նա,— մեր առջև ծառանում է կոմունիստական հասարակության ստեղծման վիթխարի ու դժվարին խնդիրը, որի լուծումն անհնար է առանց մարդկանց քաղաքական լուսավորության: Իսկ սա պահանջում է կուլտուրայի անհամեմատ բարձր մակարդակ և ո՛չ միայն անգրագիտության վերացում: Դա թելադրում է լավ տիրապետել նորագույն ու անվերջ զարգացող տեխնիկային ու գիտության վերջին հասումներին:

Իսկ այդ նշանակում է ջանալ այնպես, որ գիտությունը մարդկանց համար միս ու արյուն դառնա, ծառայի երկրի արտադրաուժերի զարգացման կենսական գործին:

Մեր կուսակցության ծրագիրը, գրել է Լենինը, խարսխված է գիտական, ընդ որում մատերիալիստական աշխարհայացքի վրա: Այս առումով հետաքրքրական է պրոլետկուլտի միջադեպը:

Հայտնի է, որ Լենինը խիստ ու տեղին քննադատել է բոգդանովյան պրոլետկուլտի ծրագիրն ու գործելակերպը, շեշտելով հետևյալը. «Ոչ թե պրոլետկուլտուրայի նոր մտահնարանք, այլ եղած կուլտուրայի լավագույն օրինակների, ավանդույթների, արդյունքների զարգացում մարքսիստական աշխարհզգացման տեսակետից, թե՛ կյանքի պայմանների, թե՛ պրոլետարիատի՝ իր դիկտատուրայի դարաշրջանում մղվող պայքարի տեսակետից» (ПСС, т. 41, стр. 462):

Եվ ահա պրոլետկուլտականներին հակադրվող Լենինի մշակած ծրագրում ասված է այսպես. «Մարքսիզմը, որպես հեղափոխական պրոլետարիատի գաղափարաբանություն, իր համաշխարհային-պատմական նշանակությունը նվաճել է նրանով, որ մարքսիզմը բնավ մի կողմ չի նետել բուրժուական դարաշրջանի արժեքավոր հաստումները, այլ ընդհակառակը, յուրացրել ու վերամշակել է այն բոլորը, ինչ արժեքավոր է մարդկային մտքի ու կուլտուրայի առավել քան երկուհազարամյա զարգացման մեջ» (ն. տ., էջ՝ 337):

Այս ոգով Լենինը պրոլետկուլտի համագումարի նախօրեին խոսել է Լունաչարսկու հետ, և նա համաձայնել է այդ սկզբունքը պաշտպանել համագումարում: Սակայն մեծ է լինում Լենինի զարմանքը, երբ լրագրում կարդում է, որ Լունաչարսկին «ուղղակի հակառակն է խոսել այն բանի, ինչի վերաբերյալ երեկ պայմանավորվեցինք», գրել է Լենինը (էջ 336):

Եվ այս անտակտության համար Լենինը խիստ կշտամբել է Ա. Վ. Լունաչարսկուն: Թեև պրոլետկուլտի համագումարը Լենինի ծրագիրն ընդունել է միաձայն:

Անհրաժեշտ է շեշտել, որ Լունաչարսկու գիրքը մեզ հրապուրում է ու առինքնում ո՛չ միայն իր հարուստ բովանդակությամբ, կենդանի և լուսառատ ոճով, այլ գերող անկեղծությամբ ու անմիջականությամբ: Ինչպես հատուկ է գաղափարական կոմունիստին, նա աշխատության տարբեր էջերում ընթերցողին հանգամանալի ծանոթացնում է իր սխալներին, սայթաքումներին, շարադրելով Լենինի արդարացի և ուսանելի գնահատականների էությունը:

Գրքի հեղինակը քանիցս մորմոքով դատապարտում է սեփական անփութությունը, որ ժամանակին, օր-օրի չի գրառել Վ. Ի. Լենինի մտքերը: Նրա յուրաքանչյուր էջից ձեր ականջին է հասնում Ա. Վ. Լունաչարսկու տրտմագին հուզմունքը և նրա մեծագույն ափսոսանքը, որ ժամանակի չգոյության և ապա ծանր հիվանդության պատճառով չի կարողացել գրել «Կենսագրություն-պոեմ»-ը, որը լինելու էր իր գլուխգործոցը:

Բայց այն ամենը, ինչ զետեղված է լույս տեսած նրա գրքում, բավականին շատ և հույժ արժեքավոր բան է տալիս հեղինակի խորագույն մտահղացման վերաբերյալ, մտահղացում, որի հոյակապ ուրվագծերը կարդացվում են խոր բավականությամբ:

Ա. Գ. ԱԴՈՅԱՆ

Քաղաքաշինության հարցեր

ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆԸ՝ ԿՈՄՊԼԵՔՍԱՅԻՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄ

Հ. Հ. ԻՍԱԲԵԿՅԱՆ
Հայկական ՍՍՀ վաստակավոր ճարտարապետ

Մեր ժամանակներում շինարարության բնագավառի կարևորագույն, հրատապ պրոբլեմներից է քաղաքաշինությունը, որի հաջող լուծման հետ է կապված մարդկության բարեկեցիկ կյանքը թե՛ այժմ և թե ապագայում:

ԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ. 1920 թ. սկսած Հայաստանն արագ տեմպերով ընթանում է ուրբանիզացման ուղիով: Եթե 1920 թ. բնակչության միայն 9 տոկոսն էր ապրում քաղաքներում (որի զգալի մասն էլ զբաղվում էր գյուղատնտեսությամբ), այժմ՝ 63-ը. այդ շարունակվող պրոցեսն արդյունք է, մի կողմից՝ արդյունաբերության հարաճուն զարգացման, մյուս կողմից՝ գյուղատնտեսության մեքենայացման: Զգալի են բնակչության մշտական հոսքը գյուղից քաղաք, ընդհանրապես բնակչության մեխանիկական մեծ աճը քաղաքներում ու շրջկենտրոններում:

Փոքր քաղաքների համար (մինչև 50 հազար բնակչությամբ) այդ դրական երևույթ է, որովհետև դրա շնորհիվ քաղաքն ստանում է տնտեսական առավել ամուր ու կայուն հիմք և, որ կարևոր է, այդպիսով հնարավոր է դառնում բարձրացնել բնակչության կուլտուր-կենցաղային սպասարկման մակարդակը:

Մտահոգիչ չէ նշված երևույթը նաև միջին քաղաքներում (50—100 հազար բնակչությամբ): Ավելի ճիշտ ու լավ կլինի, որ մեծ քաղաքների՝ Լենինականի ու Կիրովականի և, մանավանդ, Երևանի փոխարեն աճեն փոքր ու միջին քաղաքները, որովհետև մեծ քաղաքներում առաջանում են քաղաքաշինական և այլ բազում դժվարություններ՝ մատակարարման, տրանսպորտային, հիգիենիկ, սոցիալական և այլն:

Մեծ քաղաքներում անհնար է դառնում բնակչության սրընթաց աճի սահմանափակումը: Այսպես, օրինակ, Երևանի բնակչության թիվն արդեն մոտենում է մեկ միլիոնի և նույնիսկ տարեկան 2 տոկոս բնական աճի դեպքում այն կկազմի 20 հազար, իսկ տասը տարվա ընթացքում՝ 200 հազարից կանցնի, այսինքն՝ մի նոր Լենինական: Շատ որոշումներ են կայացվել մեծ քաղաքների աճի սահմանափակման, դրանցում նոր՝ քաղաքաստեղծ ձեռնարկություններ չհիմնելու, փոքր ու միջին բնակավայրերի զարգացմանը զարկ տալու մասին:

Եղել են այդպիսի հանձնարարականներ նաև Երևանի վերաբերյալ, սակայն իրականում տեղի է ունենում հակառակը, ընդլայնվում են Երևանի արտադրական, վարչական, ուսումնական, գիտական նախագծային և այլ ձեռնարկությունները, ստեղծվում նորերը:

Համալսարանը, պոլիտեխնիկական, գյուղատնտեսական և այլ ինստիտուտներ, նոր ուսումնական մակերեսների մեծ կարիք ունենալով, նորանոր շենքեր են կառուցում, խտացնելով իրենց առանց այն էլ խիտ կառուցապատված տարածքը, զրկվելով ազատ տարածություններից, ինչպիսիք անհրաժեշտ են սպորտ հրապարակների համար, կանաչապատման, բարեկարգման և այլ նպատակներով: Չէ՛ որ խոսք կար ինստիտուտների մի մասը այլ բնակավայրեր տեղափոխելու մասին: Մի՞թե ավելի ճիշտ չի լինի, իրոք, այդպես անել, իսկ եղած և կառուցվող շենքերով լիովին բավարարել մնացածները: Որքա՜ն ավելի դյուրին կլինի գյուղատնտեսներ և անասնաբույժ-անասնաբույծներ պատրաստել այգիների,

գաշտերի ու անասնապահական ֆերմաների մոտ և ոչ թե այդ ամենից զուրկ Երևանում:

Եվ նա, ով, իրոք, ցանկանում է դառնալ գյուղատնտես ու անասնաբույժ, կմեկնի այդ քաղաքը (լինի այն մեծ, միջին, թե փոքր), 4—5 տարի կուսանի այդտեղ, կսիրի, կկապվի դրան և ավարտելուց հետո չի ձգտի այգեգործությամբ, գինեգործությամբ, ծաղկաբուծությամբ, անասնաբուժությամբ զբաղվել անպայման Երևանում:

Ուսանողություն, երիտասարդություն, կյանքի ամենաթարմ շունչը այդ վայրերում, և ինքը՝ միջին ու փոքր քաղաքը կմեծանա, ավելի հետաքրքրական ու գրավիչ կդառնա այդտեղի առօրյան:

Գոհունակությամբ նշում ենք, որ վերջին երկու տասնամյակներում մեր հանրապետությունում զգալի միջոցառումներ են իրականացվել փոքր և միջին քաղաքների (Հրազդան, Սևան, Կամո, Մարտունի, Վարդենիս, Իջևան, Ստեփանավան, Եղեգնաձոր, Գորիս) զարգացումն արագացնելու նպատակով: Ստեղծվել են նաև նոր քաղաքներ (Աբովյան, Չարենցավան, Մեծամոր և այլն), որոնք հնարավորություն են ընձեռել արտադրական նոր ձեռնարկությունները չկուտակելու մեծ քաղաքներում: Համեմատաբար արագացել է շինարարությունն առողջարանային վայրերում (Դիլիջան, Արզնի, Հանքավան, Ջերմուկ, Սևանի ափերին): Նոր վերելքի պայմաններ են ստեղծվել Լենինականի համար. զարգացման իր տեմպերով գերազանց է Կիրովականը. միջին մեծության քաղաքն արդեն դասվել է մեծ քաղաքների շարքը: Մի քանի քաղաքներում ստեղծվել են մայրաքաղաքային ինստիտուտների ֆիլիալներ: Այս ասպարեզում անհրաժեշտ է ձեռնարկել ավելի համարձակ ու արդյունավետ միջոցների:

ԽՆԱՅԵՆՔ ՀՈՂԸ. Մեր հանրապետության երկրաբանական յուրահատուկ պայմանների պատճառով քաղաքաշինական ամենակարևոր պրոբլեմը բնակավայրերի տարածքի ընդարձակումն է: Առանձնապես ծանր վիճակում են այդ տեսակետից Երևանը, Կիրովականը և բոլոր այն քաղաքները, որոնք գտնվում են գետերի նեղ հովիտներում (դրանք քաղաքների մեծամասնությունն են կազմում):

Մենք հարուստ չենք հողատարածություններով (մանավանդ հողագործության համար պիտանի), իսկ քաղաքների կառուցման համար պահանջվում է համեմատաբար հարթ տեղանք, որը մեծ մասամբ հարմար է գյուղատնտեսությանը: Որոշ քանակությամբ այդպիսի հողեր անխուսափելիորեն պետք է հատկացվեն բնակավայրերի ընդարձակմանը. հարկ է հնարներ գտնել այդ քանակությունը կրճատելու:

Առաջին հերթին, պետք է խնայողաբար, խելացի օգտագործել հողերը. իրականում այդպես էլ արվում է, սակայն ամեն մի քառակուսի մետր բնակելի մակերես պահանջում է նորմատիվներով իրեն հասանելիք հողատարածությունը: Այսպես, օրինակ, Երևանում վերջին տարիներս, միջին հաշվով, կառուցվում է 500 հազար քմ բնակելի մակերես, որի 30 տոկոսը տեղադրվում է քաղաքի կառուցապատված մասերում, խտացման հաշվին, իսկ 70-ը՝ նոր հողամասերում, որի համար տարեկան արվում է ընդամենը 80—100 հեկտար. իսկ այդ շատ պակաս է սահմանվածից և կառույցների խտությունը սահմանափակում է նախագծողների ստեղծագործական հնարավորությունները. պակասում են կանաչապատման, խաղահրապարակների ու բարեկարգման այլ միջոցների տարածությունները. հետևա՞նքը. բնակիչների դժգոհությունները՝ ոչ պատշաճ բարեկարգման առիթով:

Հողերի տնտեսման մի այլ միջոց է շենքերի հարկայնության ավելացումը, որն արդեն լայնորեն գործադրվում է մեզ մոտ: Սակայն հարկաշատ շենքերն ավելի թանկ են, հարուցում են կենցաղային և ինժեներական սարքավորման մի շարք անհարմարություններ (ջրամատակարարման, վերելակների շահագործման, աղբի հեռացման և այլն): Բացի դրանից, չպետք է կարծել, թե հարկերի ավելացումը հողատարածության խնայման մեծ հնարավորություններ է ընձեռում. տարբերությունը (բնակելի մակերեսի ավելացման տեսակետից) 5 և 10 հարկանի շենքերի դեպքում ուղիղ համեմատական չէ հարկերի տարբերությանը (ինչպես ոմանք կարծում են), քանի որ այդ դեպքում շենքերն ավելի հեռու պետք է լինեն իրարից և, հետևաբար, կպակասի դրանց թիվը: Եվ ընդհանրապես մեկ հեկտարի վրա որոշ քանակությունից ավելի բնակիչ հնարավոր չէ բնակեցնել (800՝ նոր բնակելի թաղամասերում, 1.200՝ վերակառուցվող), որովհետև բացի բնակելի տներից, տվյալ տարածքում պիտի տեղադրվեն նաև հասարակական շենքեր, խաղահրապարակներ, կանաչապատվի տարածքը և այլն: Պետք է խոստովանել, որ հարկաշատ շենքերը հաճախ հրապուրում են նախագծողներին կառուցապատման միօրինակությունը խախտելու համար, և այդ անհրաժեշտ է, բայց, երբ դա համատարած դառնա, կստեղծվի մի նոր միօրինակություն. մանավանդ, երբ դրանք կառուցվում են բոլոր՝ թե՛ մեծ և թե՛ փոքր բնակավայրերում, որոնք դրա հետևանքով կորցնում են իրենց մեծությանը համապատասխանող մասշտաբայնությունը, ինքնատիպությունը, կերպարը:

Մեր լեռնային երկրի պայմաններում կա հողերի տնտեսման մի այլ միջոց. ունենք անհաշիվ խիստ քարքարոտ լանջեր, բլուրներ, ձորեր և գյուղատնտեսության համար ոչ պիտանի հողեր, որոնք մնում են անօգտագործելի: Նախկինում, տեխնիկական հնարավորությունների անբավարարության պատճառով, սահմանափակվում էր այդպիսի տեղանքի օգտագործումը, բնակավայրի համար պահանջվում էին համեմատաբար հարթ, աղբյուրներով ապահովված տեղ, գետափ: Այժմ հնարավորություն ունենք և՛ ոռոգման, և՛ կենցաղային կարիքների համար ջուր մատակարարել շատ հեռու տարածություններից, հաղթահարել ռելիեֆի բարդությունները և շենքեր կառուցել, բնակավայրեր հիմնել շինարարության համար նորմատիվներով ոչ պիտանի տեղանքներում: Դրա համար պետք է մշակել նման տեղանքին հարմարեցված հատուկ շենքերի տիպեր, քաղաքաշինական, ինժեներական սարքավորման և բարեկարգման յուրօրինակ ձևեր:

Այժմ զգալի չափով այդպիսի հողեր են տրամադրվում քաղաքացիներին բանջարանոցների, այգիների համար, թույլատրելով կառուցել այնտեղ ոչ մեծ տնակ՝ ժամանակավոր օգտագործման նպատակով: Իսկ ինչո՞ւ նման տեղանքը չհատկացնել բնակելի մենատների կառուցմանը: Անգամ գյուղական ավաններում, սովխոզներում հաճախ գյուղատնտեսության համար պիտանի հողերի վրա կառուցվում են բազմահարկ, բազմաբնակարանային տիպային տներ, որոնցում ապրող սովխոզի աշխատողը երբեմն զրկվում է տնամերձի և անհրաժեշտ տնտեսություն ունենալու հնարավորությունից: Բազմահարկ շենքերը ձեռնտու են այն պատճառով, որ դրանցով հեշտ և արագ է կատարվում շինարարության պլանը, բայց դրա հետևանքով ծախսվում են պիտանի հողերը, ստեղծվում են կենցաղային անհարմարություններ ու բարդություններ ջրամատակարարման, կոյուղու և բարեկարգման այլ միջոցների առնչությամբ:

Քաղաքատիպ բնակավայրերի համար բազմահարկ շենքեր կարելի է կառուցել նաև վերոհիշյալ «ոչ պիտանի» հողերի վրա: Նման փորձեր արդեն արվում են Իջևանում, Ղափանում, սակայն դրանք դեռևս անհրաժեշտ չափով տարածված չեն: Դժվարություններ, անշուշտ, կան առաջադրված այս պրոբլեմի լուծման խնդրում, սակայն դրանք հաղթահարելի են, իսկ նշված միջոցառումը տնտեսության համար պիտանի հողերի տնտեսման առումով կարող է մեծ արդյունք տալ:

Այդ նույն սկզբունքով են ղեկավարվել մեր պապերը, կառուցելով Զանգեզուրի բազմաթիվ բնակավայրեր՝ ժայռոտ լանջերի վրա, չունենալով ժամանակակից տեխնիկական հնարավորություններ. նման տեղանքում այժմ կարելի է ստեղծել բնակեցման ավելի կատարյալ, ավելի հարմար ձևեր:

Հողատարածությունների տնտեսման ժամանակակից մի այլ միջոց է ստորգետնյա տարածությունների օգտագործումը, որն ավելի ու ավելի է կիրառվում հողատարածքներով ոչ հարուստ երկրներում (հատկապես Ճապոնիայում) և մեծ քաղաքների վերակառուցման նախագծերում: Այսպես, օրինակ Պրագայում հասարակական նոր շենքերի (ռեստորան, կինոթատրոն և այլն) համար չունենալով ազատ հողատարածություններ և, կամենալով պահպանել գոյություն ունեցող շենքերը, դրանք կառուցվել են եղածների տակ: Այսպիսով, նրանք կարողացել են միաժամանակ երկու խնդիր լուծել, ունենալ նոր, ստորգետնյա հասարակական շենքեր, պահպանելով հին, պատմական արժեք ներկայացնողները: Կան բազմատիպ շենքեր, որտեղ բնական լուսավորությունն անհրաժեշտություն չէ, և դրանք հաջողությամբ կարող են լինել ստորգետնյա, արհեստական լուսավորությամբ և օդափոխությամբ:

ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ. Քաղաքաշինական հրատապ խնդիրներից է էկոլոգիական հավասարակշռության պրոբլեմը— մթնոլորտի, ջրի ու հողի մաքրության, կանաչի պահպանման և այլ հարցեր: Այդ պրոբլեմի լուծումը չպետք է կապել միայն վնասակար արտադրությունը քաղաքներից տեղափոխելու հետ. ուր էլ որ գտնվեն այդ ձեռնարկությունները, ցանկալի լինել չեն կարող. այդ շատ վտանգավոր է նաև վնասակար արտադրության մեջ աշխատողների համար: Ուստի, հիմնական խնդիրը պետք է լինի վնասազերծել արտադրապրոցեսը՝ կատարելագործելով տեխնոլոգիան, դարձնելով այն հերմետիկ, մինչև վերջին գրամը օգտագործելով հումքը:

Ժամանակակից գիտությունն ունի այդ հնարավորությունները և մեզ մոտ շարունակ կիրառվում են գործնական միջոցներ այդ ասպարեզում, սակայն տեմպերը գոհացուցիչ չեն: Հանրապետության գիտական հաստատությունների պատվի գործն է արագացնել մեր գեղեցիկ բնության պահպանմանը նպաստող ուսումնասիրությունները:

Վերջին տասնամյակում նոր հիմնվող արտադրություններում պակասում է քիմիական ձեռնարկությունների թիվը: Մեր երկիրը հարուստ է հանքերով, և քիմիական արդյունաբերությունն անխուսափելի է, սակայն տերիտորիալ սահմանափակ հնարավորությունների պայմաններում մտահոգիչ է այդպիսի ձեռնարկությունների խըտությունը: Թերևս որոշ դեպքերում օգտակար

կլինի հրաժարվել հանածոները տեղում մշակելուց: Լավ է նաև այն, որ վերջերս ավելի մեծ ուշադրություն է նվիրվում առողջարանների կառուցմանը, որի համար թե՛ լեռնային և թե՛ նախալեռնային վայրերում ունենք բնակլիմայական նպաստավոր պայմաններ: Առողջարանների կառուցումը կարևոր տեղ կգրավի մեր հանրապետության ժողովրդական տնտեսության հեռանկարային զարգացման մեջ, որը միաժամանակ կնպաստի բնության պահպանությանը:

Բնական միջավայրի պահպանման ու բարելավման արդյունավետ միջոցներից է մեր հանրապետությունում նոր տարածությունների անտառապատումը:

Անտառտնտեսության կազմակերպությունները ամեն տարի վիթխարի աշխատանք են կատարում մեր լերկ լեռները կանաչապատելու, հողը էրոզիայից փրկելու, կլիման բարելավելու նպատակով: Սակայն, ցավով պետք է նշենք, որ որոշ վայրերում նորատունկ անտառները թողնվում են անխնամ, անջուր, և տունկերը, չհասցնելով արմատներ գցել, կանաչել, չորանում են:

Նույնպիսի կարևոր միջոց է նոր ջրամբարների կառուցումը, որոնց թիվը հետզհետե աճում է՝ բազմացնելով ջրովի հողատարածությունները, նպաստելով միկրոկլիմայի մեղմացմանը, ընձեռելով նաև նոր հնարավորություններ ջրային սպորտի կազմակերպման և հանգստավայրերի ստեղծման համար:

ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ. Ժամանակակից քաղաքաշինության ամենակարևոր պրոբլեմներից է քաղաքային երթևեկության կարգավորումը: Այժմ, երբ ավտոմեքենաների թիվը սրընթաց աճում է, լուրջ անհանգստություն է հարուցում տրանսպորտի կարգավորումը թե՛ մայրաքաղաքում, թե՛ այլուր:

Սոսկ անվտանգ երթևեկությանը նվիրված միամսյակներով և ագիտացիայով հնարավոր չէ լուծել այս պրոբլեմը, անհրաժեշտ են քաղաքաշինական լուրջ միջոցառումներ— մայրուղիների ցանցի կարևոր խաչմերուկների կարգավորում (ստորգետնյա անցումներ՝ հետիոտնի և տրանսպորտի համար): Ե՛վ վարորդները, և՛ հետիոտները պետք է խստիվ պահպանեն երթևեկության կանոնները:

Մեզ մոտ դեռևս ցածր է ճանապարհաշինական աշխատանքների մակարդակը: Այսպես, օրինակ, տեղանքի և սխեմայի պարզության շնորհիվ հաջող է ստացվել Էջմիածնի խճուղու չհատվող երթևեկության հանգույցը, մինչդեռ Ավանի ձորինը, բարդ ռելիեֆի պայմաններում, այնքան էլ հաջող չէ, հողի լիցքերով աղարտվել է տեղանքի բնական դիրքը, իսկ հանգույցը ինչպես հարկն է չի կարգավորում երթևեկությունը:

Դանդաղ են վերակառուցվում Երևանի տրանսպորտային կարևոր մայրուղիները, հիմնվում նորերը:

Ի տարբերություն քաղաքների փողոցների ցանցի անբավարար վիճակի, լուրջ հաջողություններ են ձեռք բերվել մայրուղիների կառուցման ասպարեզում (Երևան—Սևան, Էջմիածին—Հոկտեմբերյան և այլն): Այդ շատ անհրաժեշտ էր, որովհետև միջքաղաքային երթևեկությունն օրեցօր ավելի մեծ կարևորություն է ստանում: Քաղաքներն այժմ մեկուսացած օրգանիզմներ չեն, կազմում են միասնական խմբավորումներ (ռեգիոններ)՝ կապված արտադրական, աշխատանքային, մատակարարման, կուլտուրական ու կենցաղային սպասարկման և այլ կապերով, ունենալով ռեգիոնալ կենտրոններ (Երևան, Լենինական, Կիրովական, Իջևան, Սևան, Եղեգնաձոր, Ղափան, Սիսիան, Գորիս): Երկաթուղային ցանցի և ասֆալտած ճանապարհների ընդարձակումը կարևոր նշանակություն ունի հանրապետության ժողովրդական տնտեսության ընդհանուր վերելքի, արտադրաուժերի հետագա զարգացման համար: Այդ են վկայում Երևան—Սևան—Շորժա—Ջող, Աղստաֆա—Իջևան երկաթգծերը, որոնց շուրջը գտնվող բնակավայրերն սկսել են արագ զարգանալ:

Երկաթուղային կապ պետք է հաստատվի և լավ ճանապարհներ պետք է հիմնվեն բոլոր քաղաքների ու շրջկենտրոնների միջև, այդ մեծապես կնպաստի դրանց թե՛ տնտեսական, թե՛ կուլտուրական վերելքին:

Օրվա մտահոգիչ հարցերից է ավտոկանգառների և գարաժների տեղադրումը քաղաքներում: Մեր կարծիքով, նպատակահարմար կլինի կառուցել պետական մեծ, ընդհանուր, վարձով տրվող գարաժներ (հատկապես ստորգետնյա), օգտագործելով մեր բարդ ռելիեֆի հնարավորությունները: Օրինակ, Սայաթ-Նովայի և Զարենցի փողոցների միացման համար ահագին հողալիցք կատարվեց, մինչ դրա փոխարեն կարելի էր հարյուրավոր մեքենաների գարաժներ կառուցել հենց փողոցի տակ, բարձրացնելով այն սյուների վրա: Նույնը կարելի էր անել Ավանի ձորի տրանսպորտային հանգույցի համար կատարված հողալիցքի փոխարեն: Նման փորձ կատարվել է Մոսկվայում, Մոսկվա գետի վրա կառուցվող կամրջամատույցներում:

ՔԱՂԱՔԱՇԻՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱԳԾՈՒՄՆԵՐԸ. Մասսայական շինարարության այժմյան տեմպերի և տիպային շենքերի կառուցման պայմաններում կարևորագույն նշանակություն են ստանում քաղաքաշինական նախագծումները:

ՀԿԿ XXVI համագումարում, անդրադառնալով հանրապետության ճարտարապետության արդի վիճակին, ընկեր Դեմիրճյանը նշեց, որ որոշակի հաջողություններ են ձեռք բերվել ժամանակակից մոնումենտալ կառույցների գործում, «որոնք թե՛ համապատասխանում են իրենց ֆունկցիոնալ նշանակությանը և թե՛ ունեն զգալի արժեք՝ որպես մարդկանց էսթետիկական, գաղափարական դաստիարակության միջոց»: Ապա նա վեր հանեց այդ բնագավառի թերությունները, որոնցից կարևորն այն է, որ բնակավայրերի մի մասը չունի զարգացման և կառուցապատման գիտականորեն հիմնավորված գլխավոր հատակագծեր, որի պատճառով և հնարավոր չէ կոմպլեքսայնորեն կառուցապատել այդ բնակավայրերը: Որոշ քաղաքների ու գյուղերի կառուցապատման գործում,— ասաց նա,— զգացվում է միապաղաղություն, շաբլոնի կնիքը, մանավանդ այն դեպքերում, երբ նախագծելիս հաշվի չեն առնվում տեղանքի բնական յուրահատկությունները, ազգային ճարտարապետության առաջավոր միտումները:

Իրոք, ոչ թե առանձին շենքերը, այլ շենքերի համալիրներն են որոշում քաղաքների ճարտարապետական կերպարը: Չնայած դրան, քաղաքաշինական նախագծերը մեզ մոտ չեն համապատասխանում կյանքի ռեալ պահանջներին: Դրա պատճառը նախ և առաջ այդ կարևոր գործի վատ կազմակերպումն է: Մինչև այժմ մեր հանրապետությունը չունի հատակագծային նախագծման հատուկ կազմակերպություն, որտեղ կարելի լինի կենտրոնացնել պահանջվող որակյալ կադրերը, անհրաժեշտ նախագծումները բարձր որակով կատարելու համար: Մինչդեռ ամեն մի մինիստրության, վարչության, ձեռնարկության կից ամենուր ստեղծվում են ծավալային նախագծման ինստիտուտներ, բյուրոներ, սեկտորներ, իսկ քաղաքաշինական նախագծումներով զբաղվող կազմակերպությունները մնում են նույնը:

Դրա պատճառներից մեկն էլ այն է, որ առանձին շենքը, բնակելի տունը, դպրոցը, ռեստորանը կոնկրետ սպառող, պահանջող ունի, իսկ քաղաքաշինական նախագիծն արվում է ամբողջ բնակավայրի, թաղամասի, համալիրի համար, որը չունի անմիջական սպառող, բայց որը շատ կարևոր է, քանի որ քաղաքաշինական սխալներն ավելի դժվարուղղելի են և ավելի թանկ: Երբեմն էլ մտածում են, թե քաղաքաշինական նախագիծը կարող է հետո կազմվել, կամ առհասարակ չկազմվել, քանի որ առանց դրան էլ բնակելի և այլ շենքեր հաջողվում է համաձայնեցնել և կառուցել: Եվ այդպես «խտացման կարգով», հաճախ շենքը շենքին կցելով, մասամբ ստեղծվում են թաղամասեր, համալիրներ, մանավանդ քաղաքների արդեն կառուցապատված մասերում: Անհրաժեշտ է նույնիսկ խոստովանել, որ այժմ նախագծման գործի ներկա մակարդակում անգամ շարունակվում է, այսպես ասած, «առանձին-առանձին» նախագծման պրակտիկան. նույն թաղամասում, համալիրում շենքեր են նախագծվում տարբեր նախագծային կազմակերպություններում, ընդհանուր հատակագծի բացակայությամբ՝ հաճախ չհամաձայնեցված:

Քաղաքաշինական նախագծումները չեն համապատասխանում ժամանակի պահանջներին, դրանց մակարդակը համեմատաբար ցածր է նաև այն պատճառով, որ գերադասվում է նախագծել առանձին շենք, որն արագ է կառուցվում և բարձրացնում նախագծողի հեղինակությունը, իսկ քաղաքաշինական նախագիծը ձգձգվում, մասնատվում և մնում է առանց որոշակի հեղինակի:

Քաղաքաշինական նախագծերի ցածր մակարդակի վկայությունն է այն փաստը, որ այժմ չունենք մի նոր, միութենական ճանաչում գտած բնակելի համալիր: Չի կառուցվել, ասենք, Լենինի հրապարակի նման մի նոր հրապարակ, եթե չհաշվենք Կիրովի անվանը՝ Կիրովականում, որի հաջողության գրավականը հենց այն է, որ կառուցվել է քաղաքաշինական մի ընդհանուր նախագծով, հեղինակային մի խմբի կողմից: Բայց Լենինականի Լենինի և Ասատրի հրապարակները կառուցվել են առանձին նախագծերով, առանց ընդհանուր մտահղացման, այդ պատճառով իսկ զուրկ են ճարտարապետական միասնությունից: Նման նախագծման հետևանք է և այն, որ Երևանի կենտրոնում, 4—5 հարկանի շենքերի մեջ, տեղ-տեղ բարձրանում են հարկաշատ շենքեր, իսկ 2—3 հարկանի «կինոյի տունը» կառուցվել է 100 մետր լայնությամբ գլխավոր պողոտայի և 200 մետր լայնությամբ կանաչ գոտու հատման անկյունում, որտեղ ճիշտ կլիներ հարկաշատ շենք կառուցել:

Մի՞թե հանդուրժելի է, որ Երևանի կենտրոնի վերակառուցման նախագիծը մինչև օրս պատրաստ չէ, որի պատճառով իսկ նոր շենքերը տեղադրվում են մասնակի նախագծերով: Այդ նախագծի համար հայտարարվեց համամիութենական մրցույթ. երկրի լավագույն նախագծային կազմակերպություններից՝ Մոսկվայից, Լենինգրադից, Կիևից ստացվեցին մի շարք հետաքրքրական նախագծեր, երկու լավ նախագիծ կազմվեց Երևանում (Երևաննախագիծ և Հայպետնախագիծ): Վերջնական նախագիծը հանձնարարվեց Երևաննախագիծ ինստիտուտին (որին շնորհվեց առաջին մրցանակը). սակայն արդեն բոլորում է երկրորդ տարին, իսկ նախագիծը դեռ ավարտված չէ:

Մեր թե՛ հին և թե՛ նոր բնակելի թաղամասերի ու զանգվածների թերությունը հիմնականում դրանց անավարտությունն է: Շատ դանդաղ են կատարվում հասարակական շենքերի կառուցումը, կանաչապատումն ու բարեկարգումը, ուստի և երբեմն դրանց տեղը ևս գրավում են նոր

բնակելի տները: Երբ համեմատում ենք մեր նոր բնակելի թաղամասերը Սովետական Միությունում կառուցված լավագույն բնակելի թաղամասերի հետ (Մոսկվայում Վիլնյուսում, Ռիգայում), համոզվում ենք, որ վերջիններիս առավելությունը հիմնականում դրանց ավարտվածությունն է: Առանց լրիվ բարեկարգման ու կանաչապատման ճարտարապետական ոչ մի համալիր չի կարող լիարժեք լինել:

ՏԻՊԱՅԻՆ ՆԱԽԱԳԾՈՒՄ. Քաղաքների ճարտարապետական կերպարն այժմ մեծապես պայմանավորված է մասսայական շենքերով, որոնք իրականացվում են տիպային նախագծերով: Սկզբնական շրջանում տիպային նախագծման անհաջող օգտագործման պատճառով երևան եկավ նոր բնակելի զանգվածների ճարտարապետական միօրինակություն, որն իրավամբ դատապարտվեց հասարակայնության կողմից և կառավարական որոշումներում գտավ իր համապատասխան լուծումը: Ոմանք ճարտարապետական միօրինակության պատճառ են համարում տիպային նախագծումը, բացասական երևույթ համարելով այն ընդհանրապես: Այդ սխալ է: Տիպային նախագծումը բնակարանային շինարարության մեջ ամենից առաջ անհրաժեշտ է այն պատճառով, որ առանց դրա հնարավոր չէ կիրառել կառուցման ինդուստրիալ մեթոդը, իսկ ինչ վերաբերում է միատիպության գեղագիտական կողմին, ապա, պետք է ասել, որ այն ևս գեղեցկության մի կատեգորիա է, որը կիրառվում է ճարտարապետության մեջ՝ ստեղծելով ռիթմ, շարք:

Բնակելի տների համանմանությունը բխում է դրանց համանման ֆունկցիայից: Այլ բան է, որ պետք է լինեն տարբեր տեսակի բազմազան տիպային տներ, ըստ իրենց ֆունկցիոնալ յուրահատկությունների— ասենք՝ մեծ ընտանիքների, փոքր ընտանիքների, ծերերի, նկարիչների, կոմպոզիտորների, այլ արվեստագետների ու մասնագետների համար, տարբեր տիպի տներ կարելի է կառուցել կլիմայական տարբեր պայմաններ ու տարածաչափեր ունեցող շրջաններում, բնակավայրերում, գյուղերում, առողջավայրերում: Այդ շենքերը պետք է զանազանվեն հարկայնությամբ, ծավալային ձևերով... Հայաստանը յուրօրինակ է իր կլիմայական ու բնական բազմազանությամբ, այդ իսկ պատճառով պետք է ունենանք բազմատիպ շենքեր— տարբեր շրջանների, քաղաքների համար, իսկ միօրինակությունը կառուցապատման համալիրում կարելի է խախտել քաղաքաշինական ձևերով— հատակագծային կոմպոզիցիայով, տեղանքի յուրահատկությունների ճիշտ օգտագործմամբ, շենքերի երեսպատման տարբեր գույներով, կանաչապատմամբ, բարեկարգմամբ, հասարակական շենքերի և շատ այլ միջոցներով: Միաժամանակ չպետք է տարվել տիպային նախագծմամբ: Օրինակ, ընդունելի չէ նման միօրինակությունը, երբ նույնատիպ կինոթատրոնի շենքեր են կառուցված Երևանում՝ և՛ Կոմիտասի փողոցի վրա, և՛ Աջափնյակում, և՛ Լենինականի Աստղի հրապարակում: Կառուցապատման միօրինակության պատճառ է և շենքերի կառուցումը աշտարակային վերամբարձների միջոցով: Վերամբարձի համար անհրաժեշտ է շենքին զուգահեռ հարթ տարածություն ռելսեր տեղադրելու համար. այդ պատճառով իսկ շենքը տեղադրվում է ոչ թե արևի հանդեպ լավագույն կողմնորոշմամբ կամ կոմպոզիցիայով, այլ հարմարվում է վերամբարձին. շատ դեպքերում հարթեցվում է տեղանքը, վերացվում են դրա յուրահատկությունները, որոնք կարևոր են կառուցապատման հետաքրքրական լուծման համար: Այդ տեսակետից ավելի գերադասելի է հարկերի՝ բարձրացման ձևով կառուցումը, երբ հնարավորություն է ընձեռում պահպանելու ռելիեֆը և կանաչ տարածությունը:

Աշխատանքի արդյունավետության ու որակի բարձրացմանը նվիրված՝ ակտիվի փետրվարյան ժողովում, անդրադառնալով քաղաքաշինության հարցերին, ընկեր Պ. Պ. Անիսիմովն ասաց. «...Ճարտարապետական ու նախագծային լուծումների գեղագիտական ու որակական մակարդակը չի համապատասխանում ժամանակի պահանջներին և էապես բարձրացվելու կարիք ունի: Այս գործում մենք ստիպված ենք լրջորեն դժգոհել հանրապետության պետշինից, նախագծային կազմակերպությունների ղեկավարներից»:

ԺԱՌԱՆԳՈՐԴՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄԸ. Ալ. Թամանյանը հիմնովին վերակառուցեց հին Երևանը, որովհետև այն և՛ բովանդակությամբ, և՛ կերպարով չէր համապատասխանում նրա նոր, սոցիալիստական էությանը: Նախագծելով Երևանը նոր պահանջմունքներին ու հնարավորություններին համապատասխան, Թամանյանը, միաժամանակ, կամրջեց սովետահայ և XIV դարում ընդհատված հայկական ճարտարապետությունը, շարունակելով իր հանճարեղ նախնիների՝ Մանվելի ու Տրդատի գործը և չկրկնելով նրանց:

Այժմ Երևանը կրկին վերակառուցվում է. փոխվում են նրա տարածաչափերը՝ շենքերի ծավալը, հարկայնությունը, տրանսպորտի, ինժեներական սարքավորման, բարեկարգման ձևերը: Փոխվում են և ճարտարապետության ու քաղաքաշինության ուղղությունը, դրա հիմնական սկզբունքները՝ ոճը: Որոնում են ժառանգության օգտագործման նոր եղանակներ, բայց միշտ չէ, որ արդյունքներն արդարացնում են ակնկալիքը: Մենք նույնպես չպետք է կրկնենք Թամանյանին, բայց նոր Երևանը չպետք է հակադրվի թամանյանական Երևանին, որն ունի քաղաքաշինական ու ճարտարապետական իր կազմավորված կերպարը: Նորը պետք է լինի նրա օրգանական զարգացումը, հարազատանա եղածին՝ չդառնալով նրա կրկնությունը:

Հարկ չկա հրաժարվելու քաղաքաշինական հին սկզբունքներից ու ձևերից միայն նրա համար, որ դրանք հին են. պետք է որոնել դրանց մեջ առաջավորը, նպատակահարմարը տվյալ կոնկրետ տեղում, պայմաններում: Ժառանգորդության սկզբունքը քաղաքաշինության մեջ ամենակարևորներից է, քանի որ քաղաքը չի կառուցվում միանգամից, մի նախագծով, ինչպես առանձին շենքը. քաղաքաշինարարությունը չընդհատվող, շարունակվող պրոցես է, հետևաբար նորի և հնի շաղկապումն անհրաժեշտ է:

Հանրապետության նախագծային ու շինարարական կազմակերպությունները, ճարտարապետները, համատեղ ջանքերով պետք է ձգտեն կենսագործել ՀԿԿ XXVI համագումարի առաջադրանքներն այս բնագավառում. «արմատապես փոխել աշխատանքի ոճն ու մեթոդները, կենտրոնացնել և մասնագիտացնել շինարարական արտադրությունը, ամրապնդել, զարգացնել կարողությունները և կապիտալ ներդրումների կառուցվածքին համապատասխանեցնել շինարարության բազան (հատկապես շինարարության ինդուստրիալ բազան), ...ժամանակակից պահանջներին հասցնել նախագծման մակարդակը, արագացնել գիտատեխնիկական առաջընթացը շինարարության մեջ»:

Այս ամենով կամեցանք մի անգամ ևս նշել քաղաքաշինական նախագծումների կարևորությունը, դրանց կազմակերպման ու որակի բարձրացման պրոբլեմի լուծման անհետաձգելիությունը:

ՔԱՂԱՔԱՅԻ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ ՔԱՂԱՔԻՆ. Միայն նախագծողների, կառուցողների ու վարչական մարմինների աշխատանքով չի գեղեցկանում, բարեկարգվում քաղաքը: Նրանց բոլոր ջանքերը քաղաքների ճարտարապետական կերպարն արտահայտիչ դարձնելու, բարեկարգման մակարդակը բարձրացնելու համար ապարդյուն կանցնեն, եթե քաղաքի ամեն մի բնակիչ իր տան պես չհոգա քաղաքի բարետեսության համար, չսիրի այն: Քաղաքի ընդհանուր տեսքն աղարտում են բոլոր նրանք, ովքեր տրորում են կանաչը, կեղտոտում փողոցները, խախտում երթևեկության կանոնները: Անթույլատրելի են և բակերի ու բնակարանների ինքնակամ, ապօրինի ու անհարկի վերակառուցումները: Այդ մասին շատ է ասվել ու գրվել, սակայն ռեալ հետևություններ չեն արվել, անհրաժեշտ միջոցներ չեն ձեռնարկվել կանխելու համար նման արարքները:

Միայն համատեղ, համաձայնեցված ջանքերով է հնարավոր ստեղծել և պահպանել գեղեցիկ ու բարեկարգ քաղաք, որը մեր բոլորի տունն է, ապրելատեղը:

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

ԻՆՉՊԵ՞Ս Է ՓՈԽՎՈՒՄ ԿԼԻՄԱՆ

Գիտնականները մեծ ջանքեր են գործադրում՝ բացահայտելու կլիմայական փոփոխությունների մեխանիզմը, ճիշտ կանխագուշակելու, իսկ հետագայում նաև կառավարելու եղանակը: Այդ բնագավառի մի քանի հետազոտությունների մասին է պատմում Սէմյուել Մեթյուզը ամերիկյան աշխարհագրական ընկերության «Նեշնլ Ջիոգեֆիկ» ժուռնալում տպագրված հոդվածում:

«Այրիշ էոլայնզ» ընկերության ինքնաթիռը 11 հազար մետր բարձրությամբ թռչում էր դեպի արևմուտք: Անամպ էր երկինքը Հյուսիսային Ատլանտիկայում:

Հանկարծ ծովի մուգ մակերևույթը հեռու-հեռվում հատեց սպիտակ մի շերտ: Մոտիկից այն վերածվեց երկնագույն ծածկոցի վրա քողի նման փռված, հյուսիսից հարավ, հորիզոնից-հորիզոն ձգվող ժանեկաժապավենի: «Ժանյակից» այն կողմ կապտագույնն ամբողջովին ծածկվեց թանձր և շուրջն ամեն ինչ պատող սպիտակ զանգվածով:

Միայն այդ ժամանակ հասկացա, որ դա ամպ չէ, այլ սառույց: Թռչում էինք Գրենլանդիայից հարավ-արևմուտք ընկած Լաբրադոր ծովի վրայով: Ցածում, Նյուֆաունդլենդի ափերից ոչ հեռու որոշակի գծագրվող սահմանում, Լաբրադորի՝ համարյա ամբողջովին սառցադաշտերով պատած սառը հոսանքը խառնվում էր Գոլֆստրիմի առավել տաք հոսանքին:

ԵՂԱՆԱԿԸ ԿԱՌԱՎԱՐՈՂ ԵՐԵՔ ՈՒԺԵՐԸ

Այստեղ առաջին անգամ շոշափելիորեն զգացի Եվրոպայի հյուսիսի և, թերևս ամբողջ աշխարհի, կլիման որոշող հիմնական երեք գործոնները— երկրի վրա էներգիայի հոսանքներ շողարձակող արեգակը, տարածության վրա արեգակի ճառագայթները անդրադարձնող սառույցն ու ձյունը և ծովի մակերևույթի ջերմաստիճանի փոփոխականությունը: Վերջերս եվրոպական գիտնականները ինձ հավաստիացրին, որ ավելի շուտ հենց այս երեք ուժերն են կառավարում մայրցամաքի եղանակը, եղանակ, որն ավելի ու ավելի է անհանգստացնում գիտնականներին:

Հայտնի է, որ Երկրի կլիման փոփոխվում է, իսկ այժմ՝ շատ ավելի արագ: Մասնագետներին այժմ այլ հարցեր են հուզում: Կսառչի՞ արդյոք մեր ողջ մոլորակը, մտնելով սառցային նոր շրջան, թե՞ հակառակը, մենք հետադարձ ձևով «տաքացնում» ենք այն ֆաբրիկաների ու գործարանների աշխատանքով, ավտոմեքենաներից արտաժայթքող գազերով և այլ բաներով: Ինչպիսի՞ն կլինի եղանակը մեր երեխաների ու թոռների ժամանակ: Այս հարցերի պատասխաններով է պայմանավորված բոլոր երկրների. ժողովուրդների ճակատագիրը:

Ըստ էության ինչպե՞ս է փոխվում կլիման:

— 1880-ից մինչև մոտավորապես 1940 թվականը երկրագունդը, հատկապես հյուսիսային կիսագունդը, ապրեց տաքացման ժամանակաշրջան,— մեկնաբանում է ԱՄՆ-ի խոշոր կլիմատոլոգներից մեկը՝ Մարի Միտչելը:— Սակայն 40-ական թվականներից նկատվում է աշխարհի միջին ջերմաստիճանի ակնհայտ նվազում:

1950-ից մինչև 1966 թվականը բույսերի աճի ժամանակամիջոցն Անգլիայում կրճատվել է 9—10 օրով, նշում է Խյումբերտ Լէմը՝ Արևելյան Անգլիայի համալսարանից: Ավելի քան 40 տարի անհետացած սառույցը կրկին վերադարձավ Իսլանդիայի ափերը: Դանդաղեց Ալյասկայի և Սկանդինավիայի սառցադաշտերի նահանջը, իսկ Շվեյցարիայի մոտ որոշ տեղերում դրանք կրկին սկսեցին առաջ շարժվել:

Այդ ժամանակ, որքան էլ տարօրինակ է, տարիներ շարունակ Միացյալ Նահանգների արևելքում, Սովետական Միության արևմուտքում և Եվրոպայի մեծ մասում 1973—1975 թթ. ձմեռներն ամենատաքն էին: Վերջին հետազոտությունները գիտնականներին հնարավորություն ընձեռեցին՝ ենթադրելու, որ հարավային կիսագունդը տաքանում է համարյա այնքան, որքան սառչում է հյուսիսայինը:

Կոլումբիայի համալսարանին կից Լամոնտա-Դոգերտի երկրաբանական աստղադիտարանի մասնագետ Ուոլես Բրեկերը գտնում է, որ, հավանաբար, մենք գտնվում ենք մի քանի տասնյակ տարվա արագ տաքացման շեմին: Երբ սառչելու տենդենցը դադարի, գլոբալ ջերմաստի-

ճանը կսկսի արագ բարձրանալ և 2.000 թ. աշխարհի միջին ջերմաստիճանը կանցնի վերջին հազար տարվա մակարդակից:

Արդյունաբերական հեղափոխության սկզբից Երկրի մթնոլորտում մշտապես կուտակվում է ածխաթթու գազ: Այդ անգույն, անհոտ գազը՝ որոշակի խտությամբ, «տաքացնում» է մոլորակը, այսպես կոչված՝ «ջերմային էֆեկտի» միջոցով, կլանելով ինֆրակարմիր ճառագայթները— ջերմություն, որն, այլ դեպքում, կցնդեր համաշխարհային տարածքում: 1850 թվականից սկսած ածխաթթու գազի պարունակությունն օդում մեծացել է ավելի քան 10 տոկոսով: Մասնագետների կարծիքով, 2000 թվականին այն կավելանա մեկ հինգերորդով ևս: Այդ լիովին բավական է ողջ աշխարհի ջերմությունը բարձրացնելու համար:

Սակայն այլ գիտնականներ վիճարկում են այդ կարծիքը: Նրանք գտնում են, որ մարդկային գործունեության հետևանքով մթնոլորտ արտածված մասնիկների— ֆաբրիկաների և գործարանների ծխնելույզներից բարձրացած կամ բուսականության այրման միջոցով երկրագնդի մաքրումից առաջացած ծուխը, հերկվող դաշտերի փոշին, ավտոմեքենաների և օդանավերի արտաժայթքած գազերն ավելի շուտ կնպաստեն ո՛չ թե Երկրի տաքացմանը, այլ հակառակը, նրա սառեցմանը, որը հետևանք է մոլորակի մակերևույթին հասնող արևի լույսի նվազման:

Նրանք եզրակացրին, որ երբ Երկրի մակերևույթ թափանցող արևի էներգիան նվազի ընդամենը 1,6—2 տոկոսով, ապա «կստեղծվի անկայուն իրավիճակ, որի ժամանակ մայրցամաքային ձյունածածկը կշարժվի դեպի հասարակած..., և օվկիանոսներն ի վերջո փաստորեն կսառչեն»:

ՍԱՌՈՒՅՑԻ ԱՌԱՋԽԱՂԱՑՈՒՄԸ

Երկրի տարիքի մեկ քառորդից պակաս մասը կազմող վերջին միլիարդ տարիներին նկատվել են առնվազն չորս շրջաններ, երբ սառույցով ծածկված էր եղել երկրագնդի մակերևույթի մեծ մասը: Մենք դեռևս ապրում ենք սառցակալման այդ չորրորդ ժամանակաշրջանում:

Կլիմատոլոգների հաշվումներով, միլիարդ տարիների ընթացքում աշխարհի միջին ջերմությունը հասնում էր Ցելսիուսի 22 աստիճանի, և նույնիսկ բևեռները պատած չէին սառույցով:

Բայց այսօր ողջ աշխարհի միջին ջերմությունն ընդամենը 14 աստիճան է: Անտարկտիդան ու Գրենլանդիան թաղված են երեք կիլոմետրանոց ձյան շերտի տակ, սառույցը ամբողջ տարին ծածկում է համարյա ողջ Հյուսիսային Սառուցյալ օվկիանոսը:

Միայն վերջին միլիոն տարում առնվազն 9 անգամ սառցազանգվածային վահաններ են շարժվել դեպի Հյուսիսային Ամերիկա և Եվրոպա: Սառցակույտերի առաջխաղացումն ու նահանջը ամեն անգամ տևել են հազարից մինչև տասնյակ հազարավոր տարիներ. բայց այդքան ողբերգական փոփոխությունների հանգեցնող կլիմայի տատանումները հավանաբար տևել են շատ ավելի կարճ, թերևս մի քանի դար: Գրենլանդիայում 89 հազար 500 տարի առաջ տեղի ունեցավ կտրուկ մի թռիչք՝ տաք եղանակից ցուրտը, որը տևեց մոտ հարյուր տարի:

Ձմեռվա ընթացքում տեղացած ձյունը, սառցակալման պատճառով, զով ամռանը չհալվեց: Հին ձյան վրա տեղաց նորը, ստեղծվեցին սառցադաշտեր ու սառցակույտեր, սառույցն սկսեց իջնել ավելի ցած՝ լեռներից դեպի հովիտները:

Սառցավահանն իր վերջին առաջխաղացման ժամանակ սողաց դեպի Հյուսիսային Ամերիկա, Եվրոպայի հյուսիսը և փոքր չափերով գրավեց հյուսիս-արևմտյան Սիբիրը: Մոտ երկու կիլոմետր հաստությամբ այն աննահանջ շարժվում էր դեպի հարավ, «հերկում» Մեծ լճերի ջրամբարները, բուլդոզերի դանակի պես գետնին հավասարեցնում հողաբլուրները, բերելով մեծ գլաքարեր և առաջ շարժելով իր առջևի փորված հողը: Ամերիկայում փաստորեն սառույցը ծածկեց ողջ Կանադան:

Այս վերջին սառցածածկոցն սկսեց կրճատվել 14—18 հազար տարի առաջ: Ընդամենը 8 հազար տարի է անցել այն ժամանակվանից, երբ վերջին սառցավահանը հալվեց Սկանդինավյան թերակղզու շրջանում և հազիվ 6 հազար տարի, երբ Կանադայի մայրցամաքի հյուսիսային շրջանում անհետացավ հիմնական սառցաշերտը: Այդ երկու շրջանները մինչև օրս դեռ չեն ձերբազատվել իրենց ճնշող մեծ ծանրությունից, որը որոշ տեղերում բարձրացել է մինչև 20 սանտիմետրով (դրա վկայությունն է մասամբ Ֆիննական ծոցի համեմատաբար տեկտոնիկ խաղաղ մարզի վերջին երկրաշարժը: Շատ մասնագետների կարծիքով, այդ տեղի է ունեցել այն պատճառով, որ Երկրի կեղևը վերականգնում է հավասարակշռությունը Սկանդինավյան սառցածածկույթի վիթխարի ծանրությունից հետո, մինչդեռ Էստոնիայի հարավ-արևելքում այն արդեն վերականգնված է: Խմբ.):

ԵՐԲ ՄԱՅՐԱՄՈՒՏՆԵՐԸ ԲՈՍՈՐԱԳՈՒՅՆ ԴԱՐՁԱՆ

Որ կլիման փոփոխվել և շարունակում է փոփոխվել, վկայում է նույնիսկ մարդկության գրավոր պատմությունը— փոքրիկ մի ժամանակահատված, երկրաբանական մասշտաբով՝ միայն ակնթարթ: Մարդկության քաղաքակրթությունն այն տեսքով, ինչպիսին գիտենք այժմ, համարյա ձևավորվել է այն 10 հազար տարիների ընթացքում, որոնք անցել են այն ժամանակներից, երբ հալվեցին վիթխարի սառցավա-

հանները, որպիսիք մինչև օրս պահպանվել են միայն Անտարկտիկայում և Գրենլանդիայում:

Ողջ միջսառցային շրջանում առավել տաք եղանակներ եղան այդ ցրտերից անմիջապես հետո: Մոտ 8 հազար տարի առաջ սկսված, այսպես կոչված՝ «կլիմայական օպտիմումի» ժամանակ հյուսիսային կիսագնդի միջին ջերմությունը 1—2 աստիճանով գերազանցեց նույնիսկ այսօրվանը: Այդ տաք ժամանակներում, «բարեբեր կիսալուսնի» շրջանում՝ Նեղոսի հովտից մինչև Պարսից ծոցը, մարդն սկսեց ապրել համայնքներով, մշակել հողը և հացահատիկ աճեցնել, սովորեց գրել, ջրային ճամփորդության դուրս գալ, ընտելացնել անասուններին... Երեվան եկան հին եգիպտական և շումերական քաղաքակրթությունը, քաղաքակրթություն տարածվեց նաև Հնդկաստանում և Արևելքում:

Մեր թվարկությունից առաջ 3000 և 2000 թվականներին եղանակն առավել չորային էր: Հյուսիսային Աֆրիկայի և Արաբիայի երբեմնի կանաչ, փարթամ բուսականությամբ ծածկված շրջանները վերածվեցին անապատների:

Ավելի ցուրտ և առավել խոնավ ու քամիներով առատ ժամանակներ սկսվեցին մ. թ. ա. 2000 թվականին, ապա՝ հազար տարի անց:

1200 թվականին դրեյֆող սառույցն սկսեց տարածվել Իսլանդիայի և Գրենլանդիայի գաղութներում: 1400 թվականի վերջերին մինչև վերջին մարդը մեռան ցրտից փայտացած, սովյալ գրենլանդացիները (նկատի են առնվում կղզու ոչ հիմնական բնակիչները՝ էսկիմոսները, այլ Սկանդինավիայից ու Իսլանդիայից վերաբնակեցվածների սերունդները:— Խմբ.): Ալպյան լեռներում, Նորվեգիայում ու Ալյասկայում սառցադաշտերն ընդարձակվում էին: Խոնավ ու ցուրտ ամառվա պատճառով Եվրոպան անբերրի դարձավ. 1315 և 1316 թթ. սովն էր մոլեգնում այստեղ: 1422—1423 թ.թ. ձմռանը սառեց ամբողջ Բալթիկ ծովը:

Եվ այդ ժամանակվանից մինչև XIX դարի կեսը սկսվեց, այսպես կոչված՝ «փոքր սառցակալման ժամանակաշրջանը»: Հյուսիսային կիսագնդում շատ ավելի ցուրտ էր, քան մինչև մեծ սառցավահանի տեղաշարժվելը: Ամերիկյան հեղափոխության ժամանակ հաճախ էին թնդանոթները քարշ տալիս նախկինում բնավ չսառչող գետերի սառույցների վրայով: Նոր Անգլիայի նահանգներից արևելք, մինչև Հյուսիսային և Հարավային Կարոլինա ձգվող շրջանի 1816 թվականի ամառը բերքերն անվանեցին «անամառ տարի»: Հուլիսին և օգոստոսին ձյուն տեղաց, և Պենսիլվանիայում ցանքերը ոչնչացան սառցակալից:

Այս բոլորն իր պատճառն ուներ: 12 ամիս դրանից առաջ, 1815 թ. գարնանը, Ինդոնեզիայի Սումբավա կղզում պատմության մեջ չտեսնված ժայթքումով պայթեց Տամբորա հրաբուխը: Տարբեր հաշվարկներով մթնոլորտ են արտանետվել 30—200 խորանարդ կիլոմետր մանր քար ու փոշի: Դրանից էլ աշնանը ողջ երկրագնդում արևի մայրամուտը բոսորագույն էր: Իջել էր Հյուսիսային կիսագնդի միջին ջերմաստիճանը:

XIX դարի կեսերին կլիմայական տենդենցը նորից փոխվեց: Հյուսիսային ջերմաստիճանային գոտին զգալիորեն տաքացավ: Մի քանի մասնագետներ 1875—1975 թ.թ. համարում են ամենատաք հարյուրամյակը՝ 4000 տարի առաջ ավարտված «կլիմայական օպտիմումից» հետո: Այդ դարում զարգացավ արդյունաբերությունը, կրկնապատկվեց երկրի բնակչությունը: Արագ զարգացան գյուղատնտեսությունն ու ձկնորսությունը՝ ձգտելով բավարարել արդյունահանման աճող պահանջմունքները: Կանադայի «հացահատիկային գոտում» սահմանները, օրինակ, հարյուրավոր մղոններով շարժվեցին դեպի հյուսիս:

Կլիմայական այդ ժամանակաշրջանը, որը մեր հայրերն ու պապերը համարում էին բնականոն, իրականում, ինչպես նշում են գիտնականները, բնավ բնականոն չէ— տաք է ու նպաստավոր:

ՄԵՂԱՎՈ՞Ր ԵՆ ԱՐԵՎԱԲԾԵՐԸ

Սկսվե՞լ է արդյոք վերադարձը առավել ցուրտ կլիմային: Ցիկլն ավարտվո՞ւմ է, թե՞ հյուսիսային շրջանների այժմյան ցրտությունը տաքացման կարճատև դադար է սոսկ, որն սկսվել է XIX դարի միջին շրջանում: Ընդհանրապես գոյություն ունե՞ն կլիմայական ցիկլեր:

Այս հարցով դիմեցի Մարի Միտչելին:

— Խոսեցրեք երկու կլիմայագետների,— պատասխանեց նա ժպտալով,— և նրանց զրույցն այս թեմայի շուրջ կվերածվի բանավեճի:

Ավելի քան 100 հազար տարի առաջ սառցադաշտաշրջանների միջև եղած դադարը,— ասաց Միտչելին,— երբ սառցավահանները աճում ու հալվում էին, օվկիանոսի մակարդակն իջնում և բարձրանում էր ամեն 20 հազար տարին մեկ: Սառցադաշտաբանական հետազոտությունները Ալյասկայում և Շվեդիայում,— շարունակեց գիտնականը,— հայտնաբերեցին 2500-ամյա յուրօրինակ «պուլսացիա»— փոքր սառեցման՝ 800—900 տարի տևող ժամանակաշրջանների՝ ցիկլեր:

Մեր մոլորակում երկարժամանակյա եղանակն ամբողջովին— օդի ջերմաստիճանի տատանումները, տեղումները, օդազանգվածների շարժումները— արդյունք են էներգիայի հոսանքների՝ պտտվող երկրագնդի այս կամ այն կողմը տեղաշարժվելու: Մթնոլորտային «ջերմաշարժիչը»՝ եղանակաստեղծ մեքենան, սնվում է արևի ճառագայթներով, ճառագայթման էներգիայով: Էներգետիկ հոսանքի հզորությունը հասնում է 23 տրիլիոն ձիաուժի: Ենթադրվում, բայց սոսկ ենթադրվում է, որ այդ հոսանքը մնում է անփոփոխ: Երկիրն, իր հերթին, այդ էներգիան անդրադարձնում է շրջապատող տարածություն: Դրա մի մասն անմիջականորեն անդրադարձվում է ամպերից, ձյունի և սառույցի ծածկույթից, ցամաքի լուսավոր մասերից: Մի մասն էլ անդրճառագայթվում է ինֆրակարմիր ալիքների՝ ջերմության տեսքով:

Մոլորակ հասնող և դրանից տիեզերք անդրադարձվող էներգիայի քանակությունը պետք է, վերջին հաշվով, հավասարվի, հակառակ դեպքում, Երկիրը կամ անընդհատ կտաքանա, կամ կսառչի, և օվկիանոսները կամ կեռան, կամ կսառցակալեն: Իսկ եթե արևը դանդաղ «բարբո՞ւմ» է՝ դույզն-ինչ փոփոխելով Երկիր հասնող էներգիայի քանակությունը: Հնարավո՞ր է արդյոք ինչ-որ տատանումներ որսալ, այսպես կոչված, «արեգակնային հաստատունության» մեջ:

1611 թվականին Գալիլեյը տեսավ բծեր, որոնք շարժվում էին արևի սկավառակի վրա և այդպիսով հասկացավ, որ մեր լուսատուն պտտվում է,— ասում է Բոուլդերի (Կոլորադոյի նահանգ) մթնոլորտային հետազոտությունների ազգային կենտրոնի բարձրադիր աստղադիտարանի աստրոֆիզիկ Ջոն էդին:— Այժմ գիտենք, որ արևաբծերի չափերն ու թիվը փոփոխվում են: Այդ փոփոխությունները կատարվում են 11 և 22-ամյա ցիկլերով, չնայած փոքր սառեցման ժամանակաշրջանում՝ 1645—1715 թ թ., ամբողջ 70 տարի, դրանք, ասես, անհետացան:

Ստացվող էներգիայի քանակությունը կարող է փոխվել այլ պատճառով ևս— տիեզերական տարածությունում մեր մոլորակի «տատանման» հետևանքով: 20-ական թվականներին հարավսլավական աստղաբաշխ Միլուտին Միլանկովիչը հաշվեց երկրի՝ արեգակից ստացած ճառագայթման քանակությունը, որն առաջանում է Արեգակի շուրջը շարժվելիս մեր մոլորակի ուղեծրի ձևի փոփոխությունից, առանցքի թեքությունից, և դրա «տատանումից», որը մասամբ հիշեցնում է մանկական հոլի տատանումը, երբ դրա պտույտն արդեն դանդաղում է: Միլանկովիչը դրանից եզրակացրեց, որ գոյություն են ունեցել կլիմայական ցիկլեր մոտավորապես 95, 40 և 20 հազար տարի տևողությամբ:

Առաջին թիվը շատ մոտ է 100 հազարամյա սառեցման ժամանակաշրջանին, որում ապրում ենք մինչև օրս: Այժմ գիտնականները չեն վիճարկում ուղեծրային ցիկլերի գոյությունը, բայց կասկածում են՝ թե սոսկ դրանք են կառավարում կլիման: Ինչպե՞ս կարող էին այդ փոփոխությունները առաջացնել քառորդ միլիարդ տարի տևող ժամանակաշրջան, հարցնում են նրանք, երբ երկրի վրա ընդհանրապես սառույց չի եղել:

Այդ ժամանակաշրջանների մեկնաբանման պատճառները ուսումնասիրողները որոնում են իր՝ մոլորակի մեջ— լեռների կազմավորման ու հողմահարման, երկրի վրա մայրցամաքների դանդաղ երերումների մեջ: Նման փոփոխությունները,— ասում են մասնագետները,— պետք է էականորեն փոխեն ջրապտույտը օվկիանոսներում, օդինը՝ մթնոլորտում, այդպիսով ներգործելով «կլիմայամեքենայի» ջերմափոխադրման երկու հզոր մեխանիզմների վրա:

50 միլիոն տարի առաջ, օրինակ, Անտարկտիկան և Ավստրալիան մի ամբողջություն էին կազմում. օվկիանոսային հոսանքներն ու քամիները ազատ չէին «շրջում» հարավային բևեռային շրջանով մեկ, ինչպես այժմ: Հյուսիսային և Հարավային Ամերիկաները միացած չէին պարանոցով, հոսանքները «ուղղակի շարժվում էին» Ատլանտյան և Խաղաղ օվկիանոսների միջև: Գոլֆստրիմը, եթե այն ընդհանրապես գոյություն ուներ, շատ ավելի թույլ էր, և Հյուսիսային Ատլանտիկայում ու Եվրոպայում՝ շատ ավելի ցուրտ:

Այն ժամանակաշրջանում Ատլանտյան և Հյուսիսային Սառուցյալ օվկիանոսները չէին հաղորդակցվում: Ոչ մի լեռնաշղթա չէր պատնեշում Խաղաղ օվկիանոսից արևմուտք տեղացող անձրևների ճանապարհը: Այդ ժամանակներից տեղի ունեցող փոփոխությունները, ասում են գիտնականները, չէին կարող չանդրադառնալ կլիմայի վրա:

Ըստ Միտչելի, գիտնականներն աստիճանաբար սկսում են ավելի լավ հասկանալ մթնոլորտային շրջանառության, օվկիանոսի և օդի միջև ջերմափոխանակության հարցերը: Բայց երկրային մթնոլորտի վիթխարի հողմապտույտները չափելու և որոշակի հավասարությունների հանգեցնելու փորձերը, այդ ֆորմուլների հիման վրա ապագա եղանակի կանխագուշակումն օդերևութաբաններին առաջադրում են մաթեմատիկական այնպիսի բարդ խնդիրներ, ինֆորմացիայի մշակման այնպիսի դժվար պրոբլեմներ, որ «անիրազեկ» մարդը համարյա անկարող է հասկանալ դրանք:

Սակայն, չնայած նման պրոբլեմների անսահման բարդությանը, գիտնականները, այնուամենայնիվ, փորձում են լուծել դրանք: Էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաների «մտքը» վիթխարի չափով ընդլայնեց հնարավորությունները: 1946 թ. սկսած, Պրինստոնի (Նյու-Ջերսիի նահանգ) հեռանկարային հետազոտությունների ինստիտուտում աշխատող մաթեմատիկոսները, հանգուցյալ Ջոն ֆոն Նեյմանի ղեկավարությամբ, ձեռնարկեցին եղանակի «մոդելներ» կազմելու

գործին, որպեսզի հնարավորություն ունենան կանխատեսելու այն:

Գիտական հաշվիչ լաբորատորիայում հանդիպեցի Նեյմանի «ժառանգորդներին», որոնք մինչև օրս, 30 տարի շարունակ, գլուխ են կոտրում այդ հարցը լուծելու համար: Այժմ նրանց տրամադրության տակ է **АСК** կոչվող մեքենան, որը նշանակում է «գիտական նորագույն կոմպյուտեր»: Սան-Ֆրանցիսկոյի մոտ, Էյմս գիտահետազոտական կենտրոնում դրված **АСК** և **ИЛЛИАК—IУ**-ի նման ԷՀՄ-ն այսօր կարողանում է մշակել մաթեմատիկական ծավալուն ինֆորմացիաներ, կատարել ավելի շատ և ավելի արագ գործողություններ, քան ցանկացած մի այլ կոմպյուտեր:

АСК-ը հաշվում է ողջ մթնոլորտի շարժումը իր տարբեր բարձրություններում, ինչպես և՝ օվկիանոսային ջրապտույտը: **ИЛЛИАК—IУ**-ը, օգտագործելով սոսկ բարձրության երկու մակարդակները, կարողանում է մի քանի օր առաջ, երկու րոպեում որոշել ողջ երկրագնդի եղանակը.

ԶՆՆԵՆՔ ԱՆՑՅԱԼԸ ԿԱՆԽԱԳՈՒՇԱԿԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԱՊԱԳԱՆ

Որոշելու համար, թե ինչպիսին է եղել եղանակը հեռավոր անցյալում, դիմում են ամենաանակնկալ հնարամիտ մեթոդների: Կլիմայի փոփոխության մասին կարող են պատմել, օրինակ, հինավուրց հողի շերտերը— արկտիկական հարթավայրերից կամ անապատներից քամու տարած փոշին:

Տորֆի նստվածքների և լճերի հատակի հանքանստվածքների վրա նկատվող ծաղկափոշին հնարավորություն է ընձեռում՝ իմանալու որտե՞ղ և ինչպիսի՞ բույսեր ու ծառեր են աճել: Ծառի վրայի շրջագծերը ցույց են տալիս դարերի ընթացքում տվյալ շրջանում եղած եղանակը՝ տարի առ տարի:

Քարակարկառներն ու գլաքարային կավը, սառցադաշտի բեկորները, ինչպես և դրանց տակ թաղված անտառը օգնում են՝ որոշելու սառցալիքի անցման տարեթիվը: Սառցաբուրգերի և սառցակույտերի ծակող կեները ցույց են տալիս ձնածածկույթի հաստությունը ըստ տարիների, ինչպես և օդի ջերմաստիճանը այն ժամանակ, երբ ձյունն է եկել: Ապարդյուն չեն անցնում նույնիսկ այնպիսի «էկզոտիկ» տվյալները, ինչպես՝ նախնադարյան քարայրներում գտնվող բուերի «խնջույքների» մնացորդները: Կարելի է որոշել, թե ինչպիսի մանր կենդանիներով են սնվել դրանք, որից և առավել պարզ պատկերացում կազմել այն ժամանակների կլիմայի մասին:

— Խոշորացույցով զննելով «ֆորամինիֆերի» պատյանները՝ ծովաքանը շերտ առ շերտ կարող է որոշել ծովի՝ մոտ միլիոն տարվա ջերմաստիճանը,— պատմում է Ջիմ Խեյսը:— Գոյություն ունեն ֆորամինիֆերների տարբեր տեսակներ, որոնց խխունջները ջրում, որոշակի ջերմաստիճանում, պտտվում են դեպի ձախ, ավելի տաք ջրում՝ դեպի աջ: Կարող ենք իմանալ ո՛չ միայն օվկիանոսի ջերմաստիճանը, այլև պարզել, թե տարբեր ժամանակաշրջաններում քամու ինչպիսի հոսանքներ են եղել, ինչպես և որքան սառույց է ծածկել երկիրը:

Վիլլի Դանսգաարդը Կոպենհագենում նշել է Գրենլանդիայի ջերմաստիճանային գրաֆիկի և Անգլիայի ու Հյուսիսային Ամերիկայի եղանակային տվյալների նշանակալի պարբերությունները: Սառցակեղևների տարեկան շերտերի ուսումնասիրությունից պարզվել է, որ Գրենլանդիայում, մինչև մեր թվարկության 850 թվականը, նկատվել են ջերմաստիճանի երկարատև փոփոխության տենդենցներ, դրանից 250 տարի անց համանման փոփոխություններ են նկատվել Անգլիայում և Եվրոպայում:

1300—1700 թթ. Անգլիան թևակոխեց փոքր սառեցման դարաշրջանը. դրան նախորդել էին արտակարգ ցրտերը Գրենլանդիայում՝ մոտավորապես 1050-ից մինչև 1450 թվականները: Որքան էլ տարօրինակ է, դեպի արևմուտք՝ Կալիֆորնիայում, ծառերի շրջագծերը ցույց էին տալիս նույն կլիմայափոխը, ինչ Անգլիայում Գրենլանդիայից 250 տարի ուշ: Եթե ժամանակի նման «ուշացում» իրոք գոյություն ունի (իսկ Գրենլանդիայի սառույցների հետագա ուսումնասիրությունները կարող են այդ ապացուցել), ապա մոտակա ժամանակներում Եվրոպային և Ամերիկային սպառնում են այնպիսի խիստ ցրտեր, ինչպիսիք եղել են Գրենլանդիայում, 1700—1900 թվականներին:

Գլոբուսի «ամենացածր» կետի սառույցը ևս կարող է վճռական ազդեցություն ունենալ ամբողջ աշխարհի կլիմայի վրա: Ի՞նչ կլինի, եթե Անտարկտիկայի սառցաբուրգը, ուր կենտրոնացած է աշխարհի քաղցրահամ ջրերի պաշարների 90 տոկոսը, այժմ հալվի՝ բարձրացնելով օվկիանոսների մակարդակը: Կլիման, առաջին հերթին, չի՞ կառավարվում արդյոք այդ վիթխարի սառցազանգվածի կողմից:

Նորզելանդական գիտնական Ալեքս Ուիլսոնի ենթադրությունն է այս: Ըստ նրա՝ Հարավային բևեռի սառցային մայր ցամաքում կուտակվող սառույցի չափերին համեմատ, հասնում է մի պահ, երբ իր իսկ՝ սառցազանգվածի միացումը ներքևից եկող ջերմությանը հանգեցնում է սառցաբուրգի հիմքի հալման, որն սկսում է սահել, շարժվել: 1968 թվականին, Անտարկտիկայում, հորատելիս, գիտնականները հանդիպեցին ջրաշերտի՝ սառույցի և մայրցամաքային ապարի միջև: Սահելով այդ ջրազանգվածի վրայով, անտարկտիկական սառույցը կարող է հասնել հեռավոր ծովին: Ուիլսոնը հաստատում է, որ սառցային մակերեսի աճման հետևանքով արեգակնային ճառագայթման անդրադարձման ավելացումը կարող է հանգեցնել մոլորակի սառեցման, սառցային նոր ժամանակաշրջանի:

Այլ սառցադաշտաբաններ չեն հերքում անտարկտիկական սառցաբուրգերի մեծ զանգվածների պոկվելու կամ «փլվելու» հավանականությունը: Նրանց կարծիքով, Անտարկտիկայի արևմուտքում սառցավահանը լողում է դեպի օվկիանոս, բայց ջարդվում և ավելի արագ է հալվում, դրանով իսկ բարձրացնելով ծովի մակարդակը:

Այդ ենթադրությունը ստուգելու նպատակով նախատեսված է առաջիկա տարիներին կազմել հատուկ արշավախումբ, որի կատարած չափումները հնարավորություն կընձեռեն կանխատեսելու Ադրիատիկ ծովի ջրերի մեջ սուզվող Վենետիկի, ինչպես և ամբողջ աշխարհի ծովային նավահանգիստների ու ափամերձ տարածքների ճակատագիրը:

Մի քանի մասնագետներ գտնում են, որ հյուսիսային և հարավային կիսագնդերը «համաքայլ» չեն ընթանում: «Համոզված ենք, որ հյուսիսային և հարավային կիսագնդերի զգալի տարածություններ վերջին երեք տասնամյակում կրել են ջերմաստիճանի հակադիր փոփոխություններ»— ասված է Պոլ Դեյմոնի (Արիզոնայի համալսարանից) և Ստիվեն Կյուների (Յուտայի համալսարանից)՝ 1976 թ. հրապարակած զեկուցման մեջ:

Անցյալի ուսումնասիրմանը նպաստում է և դենդրոխրոնոլոգիան (ծառաժամանակաբանություն)՝ ծառերի տարեկան շրջագծերի ուսումնասիրությունը: Դոկտոր Վալմոր Լամարշի կարծիքով, այդ տարեկան շրջագծերով կարելի է հայտաբերել խոշոր հրաբխաժայթքումները, այն տարիներին, երբ շրջագծերը վկայում են ամառային ցրտահարությունների մասին, դրանով իսկ ցույց են տալիս մթնոլորտի վերին շերտերի մթամածությունը՝ հրաբխային մոխրից:

— Տեսե՛ք, ահա, 1883 թվականին ժայթքած Կրակատաուն,— ծառի շրջագծերի գունավոր լուսանկարի վրա Լամարշը ցույց է տալիս սև գծերը,— իսկ այս գիծն առաջացել է մ. թ. ա. 1626 թվականին: Ավելի շուտ այն առաջացել է մինոյան քաղաքակրթության ժամանակ Էգեյան ծովում գտնվող հրաբխային Տիր կամ Սանտորին կղզու ժայթքումից արտանետված մոխրից:

Լամարշը միակ գիտնականը չէ, որ հետևողականորեն ուսումնասիրել է հրաբխաժայթքումների հետքերը և դրանց ազդեցությունը եղանակի վրա ինչպես կարճ ժամանակում, նույնպես և, հավանաբար, ողջ սառցային ժամանակաշրջանում: Հյուբերտ Լեմը կազմել է 1500 թ. բոլոր ժայթքումների ցուցակը, համեմատել դրանք Կրակատաուի պայթյունի հետ (որի ազդեցությունը Եվրոպայի եղանակի վրա լավ հայտնի է) և դրանցից խոշորագույնները համեմատել այդ ժամանակաշրջանում ողջ աշխարհի օդի ջերմաստիճանի և երկնքի վիճակի հետ:

Ըստ Լեմի, անցած հինգ հազարամյակներից յուրաքանչյուրի ժամանակ տեղի է ունեցել 5 ժայթքում, որոնք հզորությամբ չեն զիջել Կրակատաուի ժայթքմանը: Նա գտնում է, որ դրանց մեծ մասի ժամանակ Անգլիայում տարբեր տարիների— 1695, 1725, 1816 (Տամբորայի ժայթքումից հետո) և բոլորովին վերջերս՝ 1912 թ., երբ խոշոր ժայթքում տեղի ունեցավ Ալյասկայում, ամռանը գրանցվեց ցուրտ, խոնավ եղանակ:

Լեմի կարծիքով, հրաբխային չափազանց բարձր ակտիվության ժամանակաշրջանները (այնպիսի, ինչպիսին նկատվել է 1600 և 1900 թթ. միջնտում) կլիմայի վրա կարող են անդրադառնալ շատ տարիներ առաջ: Բայց, փութով ավելացնում է նա, դժվար թե հրաբխային մոխիրն է կլիմայի փոփոխությունների միակ պատճառը: Փոքր սառցակալման դարաշրջանը համարյա ավարտվեց հենց վուլկանիզմի վերջին խոշոր ժայթքման պահին: Աշխարհը շարունակում էր տաքանալ նաև այն բանից հետո, երբ Կրակատաուն XIX դարի 80-ական թվականներին կարճ ժամանակով «սառեցրեց» այն:

Երկու օվկիանոսագետներ՝ Ջեյմս Քենեթը և Ռոբերտ Թանելը, վերջերս ուսումնասիրելով «Գլոմար Չելենջեր» հետախուզական նավով կեռների հատակից բերված հրաբխամոխիրը, հայտարարեցին, որ աշխարհում վերջին երկու միլիոն տարիներին նկատվում է հրաբխային գործունեության խիստ ակտիվություն, սառցավահանների չափերի, ծովի մակարդակի և ողջ եղանակի տատանումների հետ մեկտեղ: «Երևույթների նման միաժամանակությունը դժվար թե պատահականություն լինի»,— ասում են ուսումնասիրողները:

Թեև հրաբխաժայթքումները խթանում են եղանակային փոփոխությունները, սակայն բացառված չէ և հակառակը: Երկրաբան Ռ. Մետյուզը (Բրաունի համալսարանից), որ զբաղվում է նախնադարյան ժամանակներում ծովի մակարդակի բարձրացման և իջեցման ուսումնասիրությամբ, նշում է, որ սառույցի՝ ջուր դառնալու և ջուրը կրկին սառույցի վերածվելու ժամանակ քաշի տարբերություններն իսկ բավական են երկրի կեղևում ժայթքումային լարվածություն առաջացնելու համար:

ՄԱՐԴԸ ԵՎ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ. ԽԱԽՏՎԱԾ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՌՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, եղանակի փոփոխությունները մեկնաբանող առեղծվածների թիվը շարունակում է աճել: Օվկիանոսները տաքանում են, և ավելանում է գոլորշիացումը: Ձյունը կուտակվում է, աճում և տեղաշարժվում են սառցաբուրգերը, մոլորակը սառչում է: Հրաբուխներն առաջացնում են սառնություն կամ սառնությունը հանգեցնում է հրաբխաժայթքումների: Ներքին պրոցեսները շարժում են մայրցամաքները և բարձրացնում լեռները, որոնք պահպանում կամ փոփոխում են օդի ու ջրի շրջանառությունը: Պարզվում է, որ արևը կարող է «պարպել», առաջացնելով Երկիր թափանցող էներգիայի տատանումներ:

Բայց ինչպիսին էլ լինեն այս հանելուկների պատասխանները, մասնագետները մի խնդրում համամիտ են. այժմ ավելի ու ավելի կարևոր դեր է խաղում բոլորովին նոր մի գործոն — մարդը: Երկրի երկարատև գոյության ընթացքում մարդու գործունեությունն առաջին անգամ, բնական ուժերին հավասար չափով, սկսում է ազդել եղանակի և կլիմայի վրա:

Ականավոր կլիմայագետ Ռեյդ Բրայսոնը (Վիսկոնսինի համալսարանից) մարդու գործունեության բոլոր արգասիքները — գյուղատնտեսական մեքենաներից առաջացած ծուխը, փոշին, ռեակտիվ ինքնաթիռների դյուզից արտաժայթքող գազաշիթերը, քաղաքների թանձր մառախուղն անվանում է «մարդկային հրաբուխ»:

Այժմ մեծ ջանքեր են գործադրվում որոշելու համար կլիմայի վրա մարդու գործունեության ազդեցության աստիճանը: Մասնագետները փորձում են չափել ջերմությունը գեներացնող մեծ քաղաքների, էլեկտրակայանների ու արդյունաբերական ձեռնարկությունների ազդեցությունը մթնոլորտի, եղանակի, գյուղատնտեսության և շրջակա միջավայրի վրա:

Հակառակ իր կամքի՞ է մարդը փոխում կլիման, թե ոչ, համենայնդեպս, նա ջանում է այդ անել կանխամտածված: Տեղումների արհեստական առաջացմամբ մարդն անմիջականորեն միջամտում է բնական պրոցեսներին: Նույնը կարելի է ասել փոթորիկների ավերիչ ուժը նվազեցնելու, օդանավակայանների վրա ամպերը ցրելու, ոռոգման բարելավման նպատակով գարնանային ջրերի հորդացման համար լեռներում ձյուն առաջացնելու փորձերի մասին:

Չնայած այս բոլոր ջանքերը դեռ վարանոտ են, և դրանց արդյունավետությունը դեռևս ապացուցված չէ, Երկրի մի շրջանը մի այլ շրջանի հաշվին բարվոքելու նպատակով եղանակը երկար ժամանակով փոխելու պոտենցիալ հնարավորության թելադրանքով մարդը պետք է և՛ տնտեսական, և՛ քաղաքական առումով գիտակցի իր պատասխանատվությունը: Ողջ աշխարհի համար ի՞նչ հետևանք կունենա գյուղատնտեսական նպատակներով նոր տարածությունների մաքրումը, օրինակ՝ բրազիլիական ջունգլիների անտառահատումը: Կամ ինչի՞ կհանգեցնի ռեակտիվ ինքնաթիռների առավել ծանրաբեռնված երթուղիներում ամպերի խիստ թանձրացումը՝ 1950 թվականից սկսած:

Երբ Բերինգյան նեղուցը ցանկապատենք ամբարտակով, իրենց ուղղությունը կփոխե՞ն արդյոք ողջ Խաղաղ օվկիանոսի հոսանքները, դրանով իսկ շտկումներ կատարելով Հյուսիսային Ամերիկայի քարտեզում:

Այս ամենով հանդերձ, փաստը մնում է փաստ, որ մինչև օրս էլ մարդը չգիտե, թե ի՛նչն է իրականում հսկում ու փոփոխում կլիման, եղանակն իր մոլորակում, ի՛նչն է անմիջական ազդեցություն գործում այն պայմանների նեղ դիապազոնի վրա, որոնցում միայն կարող է գոյատևել կյանքը, ինչպես և հենց ինքը՝ մարդը: Այս հարցերը դեռևս սպասում են իրենց լուծմանը:

ՍԷՄՅՈՒԵԼ ՄԵՏՅՈՒԶ

«За рубежом», № 1, 1977.

Адрес редакции: 375033, Ереван 33, Барекамутян 59 г.

Խմբագրության հասցեն՝ 375033, Երևան—33, Բարեկամության 59 գ.: Հեռախոսներ՝ գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ 27—25—29, պատ. քարտուղար՝ 27—12—92, պրոպագանդայի և էկոնոմիկայի բաժիններ՝ 27—37—80, կուսակցական կյանք և կուլտուրայի բաժիններ՝ 27—19—80, գրական աշխատողներ՝ 27—60—64:

ՎՖ 03071 Պատվեր 1344 Թղթի չափսը 70×108 1/16: Տիրաժ 15.100 Գինը 20 կոպ.

Տպ. 6 մամուլ, մամուլում 68840 նիշ: Ստորագրված է տպագրության 13/VI-1977 թ.

ՀԿԿ Կենտկոմի Հրատարակչության տպարան, Ալ. Խաչակյան փող. № 28:

Ձեզ համար, ընթերցողնե՛ր

ՆՈՐ ԳՐՔԵՐ

Լ. Ի. ԲՐԵԺՆԵՎ— Սովետական արհմիությունները մեր հասարակության ազդեցիկ ուժն են: *«Հայաստան» հրատ., 1977:*

Հայկական ՍՍՀ տեղական սովետների ընտրությունների կանոնադրություն: *«Հայաստան» հրատ., 1977:*

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 60-րդ տարեդարձի մասին: *«Հայաստան» հրատ., 1977:*

Կ. ԱԿՇԻՆՍԿԻ— Կլիմենտ Եփրեմովիչ Վորոշիլով: *«Հայաստան» հրատ., 1977:*

Հ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ— Արմենակ Բուդաղյան: *«Հայաստան» հրատ., 1977:*

Վ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ— Աշխատավորության ինտերնացիոնալ դաստիարակության մասին: *«Հայաստան» հրատ., 1977:*

Ս. ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ— Հին և միջնադարյան հայ քրեական իրավունք: *ԵՊՀ հրատ., 1977:*

Վ. ՂԱՐԻԲՅԱՆ— Անձնուրաց ծառայություն հայրենիքին: *«Հայաստան» հրատ., 1977:*

Ռ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ— Մեքենաների և սարքավորումների ռացիոնալ շահագործման տնտեսական սահմանները: *Ե., ԳԱ հրատ., 1977:*

Դ. ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ— Երկեր՝ երկու գրքով: *Գիրք առաջին, երկրորդ: «ՀԳԳ» մատենաշար, Ե., «Սովետական գրող», 1977:*

М. СУСЛОВ. — На путях строительства коммунизма. Речи и статьи. В двух томах. М., Политиздат, 1977.

М. ЗИМЯНИН. — Ленинизм — революционное знамя эпохи. М., Политиздат, 1977.

Фридрих ЭНГЕЛЬС. Биография. Изд. 2. М., Политиздат, 1977.

Рассказы о партии. Том 2. Изд. 2, доп. М., Политиздат, 1977.

СССР и Польша. Интернациональные связи — история и современность. Том I. М., Политиздат, 1977.

В. ОСТРОВСКИЙ. — Новый этап в развитии колхозного строя. М., Политиздат, 1977.

К. СМИРНОВ. — Знания, убеждения, жизнь. Диалог с молодым современником. М., Политиздат, 1977.

М. ШАТИРЯН. — Генерал, рожденный революцией. Повесть об Александре Мясникове (Мясникяне). М., Политиздат, 1977.

Н. ПОПОВ. — Техническое обеспечение управления производством. Методологические и организационные проблемы совершенствования. М., «Экономика», 1977.

Б. СМИРНОВ. — Функции управления социалистическим производством. М., «Экономика», 1977.

Экономическое стимулирование в материально-техническом снабжении. М., «Экономика», 1977.

Комплексный план развития сферы обслуживания населения. М., «Экономика», 1977.

Б. ТИХОМИРОВ. — Автоматизированная разработка отраслевого плана капитальных вложений. М., «Экономика», 1977.

ԳԻՆԸ՝ 20 Կ. Индекс 77783

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՆՎԵՐՋԱՆԱԼԻ ՖՈՏՈԺԱՊԱՎԵՆ

Կիևի համալսարանի մոնոմերների և պոլիմերների քիմիայի ամբիոնի աշխատակիցներն ստեղծել են մի արտասովոր ֆոտոժապավեն, որը կարելի է օգտագործել գրեթե 10 հազար անգամ. նկարել, երևակել, լվանալ պատկերը և կրկին նկարել...

Ժապավենը ճկուն է, ծածկված մետաղի և պլաստմասսայի շերտով։ Նկարելիս լույսի ազդեցությամբ մետաղաշերտում առաջանում է էլեկտրական լիցք, որի մեծությունը համապատասխանում է տվյալ տեղում թափանցած լույսի չափին։ Նկարելուց հետո ժապավենը թեթևակի տաքացնում են. լիցքավորված մասում առաջանում է պատկեր։ Ապա այն կարելի է տպել ֆոտոթղթի վրա կամ «լուսավորել» էկրանի վրա։

ՄԱՇԿԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Բուդապեշտի Ֆրեդերիկ Ժոլիո-Կյուրիի անվան ռադիոբիոլոգիայի և բժշկության պետական գիտահետազոտական ինստիտուտում խոզի կաշվից մշակել են պատրաստուկ, որը կարելի է օգտագործել ուժեղ այրվածքների դեպքում, մաշկի ժամանակավոր փոխպատվաստման նպատակով։

ԷՀՄ՝ ԽՈՀԱՆՈՑՈՒՄ

ԳՖՀ-ի մասնագետները նախագծել են միկրո-ԷՀՄ-ով խոհանոցային էլեկտրասալիկ։ Մեքենան կառավարում է եփելը, շոգեխաշումը, տապակելը և տնային պայմաններում կերակուրների պատրաստման այլ պրոցեսներ։ Այն ապահովում է 120 ծրագրի կիրառումը։ Սալիկի աշխատանքը կարելի է կառավարել և՛ ձեռքով, և՛ կոճակների սեղմմամբ։

ԽՏԱՑՆՈՂ ՊԱՅԹՅՈՒՆ

Ժամանակակից եղանակներով մետաղ հատելիս մեծ քանակությամբ մետաղ վերածվում է տաշեղի։ Տաշեղի համաշխարհային «արտադրության» ամենամյա թողարկումը հասնում է միլիոնավոր տոննաների։ Տաշեղը կրկին օգտագործելու համար մինչև հալեցնելն անհրաժեշտ է այն նախ խտացնել, դարձնել բրիկետ։ Խարկովի ավիացիայի ինստիտուտի թռչող սարքերի արտադրության ամբիոնն ստեղծել է իմպուլսային բրիկետավորման մեքենա։ Խարկովցիների այդ ոչ մեծ մեքենան, օգտագործելով էներգիայի պայթյունը, րոպեում վերամշակում է մոտ 20 կգ տաշեղ։

Խարկովի ալյումինաբրոնզե համաձուլվածքների գործարանում բրիկետավորման նոր եղանակը տարեկան տվեց ավելի քան 300 հազար ռուբլու տնտեսում։

ԴԵՂԱՆՅՈՒԹ՝ ՄԱՆՐԷՆԵՐԻՑ

Տրոմբոֆլեբիտը ծանր հիվանդություն է։ Այն բուժող յուրաքանչյուր նորույթ մեծ հետաքրքրությամբ են ընդունում բժիշկները։

Վերջերս ԳԴՀ-ում սկսվել է «ավելիզին» պրեպարատի թողարկումը։ Դրա հիմքում միկրոօրգանիզմներից— ստրեպտոկոկերից ստացված ստրեպտոկինազա ֆերմենտն է։ Երկար ժամանակ զգուշանում էին, որ ստրեպտոկինազան կարող է թունավոր ռեակցիա առաջացնել օրգանիզմում, քանի որ այդ ֆերմենտի հետ միասին ստրեպտոկոկերն արտադրում են նաև թույներ և բորբոքում հարուցող նյութեր։ Մտահոգությունները վերացան։ Էրֆուրտյան դեղագործության և թունագիտության ինստիտուտի գիտնականներն Իենի մանրէաբանության կենտրոնական ինստիտուտի մասնագետների հետ մշակեցին մաքուր ստրեպտոկինազայի ստացման եղանակ։ Դրեզդենի դեղագործարարական պրեպարատների գործարանն սկսել է նոր դեղանյութի թողարկումը։